

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ МВС УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПРИВАТНОГО ПРАВА І
ПІДПРИЄМНИЦТВА ІМЕНІ АКАДЕМІКА Ф. Г. БУРЧАКА НАПРН УКРАЇНИ
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ ДНДІ МВС УКРАЇНИ
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ ІНСТИТУТУ СОЦІАЛЬНОЇ ТА
ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ НАПРН УКРАЇНИ
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ
ПРИВАТНОГО ПРАВА І ПІДПРИЄМНИЦТВА
ІМЕНІ АКАДЕМІКА Ф. Г. БУРЧАКА НАПРН УКРАЇНИ
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ ІНСТИТУТУ ПРАВА
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЗБІРНИК ТЕЗ
КРУГЛОГО СТОЛУ, ПРИСВЯЧЕНОГО
72-Й РІЧНИЦІ ПРИЙНЯТТЯ
ЗАГАЛЬНОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ

(м. Київ, 10 грудня 2020 року)

Київ 2021

Рекомендовано до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Державного науково-дослідного інституту МВС України (протокол № 1 від 27 січня 2021 року)

УПОРЯДНИКИ:

Вербенський Михайло Георгійович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, директор ДНДІ МВС України;

Криволапчук Володимир Олексійович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, перший заступник директора ДНДІ МВС України;

Опришко Ігор Віталійович – кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник, заступник директора ДНДІ МВС України;

Смерницький Дем'ян Вікторович – кандидат юридичних наук, старший дослідник, заступник директора ДНДІ МВС України;

Федотова Ганна Валеріївна – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, начальник науково-організаційного відділу ДНДІ МВС України;

Гаянтич Микола Костянтинівич – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, заступник директора з наукової роботи НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України;

Бойко-Бузиль Юлія Юріївна – доктор психологічних наук, доцент, заступник завідувача НДЛ психологічного забезпечення ДНДІ МВС України;

Процик Любов Сергіївна – кандидат психологічних наук, науковий співробітник, голова Ради молодих вчених ДНДІ МВС України;

Губеладзе Ірина Гурамівна – кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, голова Ради молодих вчених Інституту соціальної та політичної психології НАПН України;

Кочин Володимир Володимирович – кандидат юридичних наук, завідувач відділу методології приватноправових досліджень, голова Ради молодих вчених НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України;

Айдинян Анжела Василівна кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінально-правової політики та кримінального права, голова Ради молодих вчених Інституту права КНУ ім. Тараса Шевченка;

Скоробагатько Оксана Володимирівна – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник ДНДІ МВС України;

Филь Світлана Петрівна – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник ДНДІ МВС України;

Мацько Віта Андріївна – науковий співробітник ДНДІ МВС України.

З-16 **Збірник тез круглого столу, присвяченого 72-й річниці прийняття Загальної декларації прав людини** (м. Київ, 10 грудня 2020 р.). Київ : ДНДІ МВС України, 2021. 165 с.

Матеріали викладено в авторській редакції з незначною коректурою.

Відповідальність за їх якість, достовірність, а також відсутність у них відомостей, що становлять державну таємницю та інформацію для службового користування, несуть автори.

УДК 342.7 (043)

© ДНДІ МВС України, 2021

© Колектив авторів, 2021

ЗМІСТ

Секція 1:

**ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ:
ІСТОРІЯ, ПРИНЦИПИ ТА СУЧАСНИЙ СТАН РЕАЛІЗАЦІЇ**

Дерев'янко Б. В.

Захист прав людини та міжнародні організації – історія становлення і перспективи реформування.....7

Косілова О. І.

Основні підходи до визначення права на людську гідність у німецькій правовій доктрині...10

Леонт'єва В. С., Токар А. А.

Сучасний стан реалізації в Україні положень Загальної декларації прав людини.....14

Секція 2:

ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ (ВІЙНИ)

Асатрян Т. Л.

Захист майнових прав осіб, постраждалих від збройного конфлікту в Україні16

Бекдамірова Л. З.

Захист прав людини під час внутрішніх збройних конфліктів18

Волошина Ю. В., Токар А. А.

Загальна декларація прав людини в умовах збройного конфлікту на Донбасі22

Гетманцев М. О.

Дотримання прав людини в умовах збройних конфліктів24

Заєць І. С.

Дотримання прав людини в умовах збройного конфлікту (війни) на Сході України28

Захаркіна А. Ю.

Дотримання стандартів розслідування у практиці Європейського суду з прав людини в умовах збройного конфлікту (війни)30

Кузьменко В. В., Токар А. А.

Права людини в умовах збройного конфлікту (війни).....33

Ленкова Т. Р., Токар А. А.

Забезпечення прав і свобод людини в Україні в умовах збройного конфлікту35

Мацько В.А.

Стан адміністративно-правового забезпечення соціальних прав учасників ООС/АТО в Україні.....38

Пшенична А. В.

Права дітей, що опинились у зоні військового конфлікту: нормативно-правове гарантування.....41

Тріус М. С.

Вплив збройного конфлікту в Донецькій та Луганській областях на доступ до правосуддя.....44

Щербіна М. Г.

Захист прав людини в умовах збройного конфлікту.....47

**Секція 3:
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ
У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА**

Єлаєв Ю. Л.

*Загальна декларація прав людини як джерело кримінального процесуального права України: дослідження формально-юридичного елементу (складової частини) правової природи.....*51

Безгинський Б. Г.

*Правові аспекти застосування Загальної декларації прав людини у кримінальному законодавстві.....*55

Гансецька В. В.

*Правовий статус суддів міжнародних судів у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина.....*58

Грусевич В. О., Коваль М. В.

*Право на необхідну оборону: застосування засобів самозахисту слезоточивої та дратівливої дії та їх види.....*61

Давидова О. В.

*Толерантність у діяльності поліцейських як передумова реалізації прав людини*65

Єсімов С. С.

*Судова влада у механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина.....*69

Ковальчук А. Ю., Коцюбинська Ю. М.

*Доступ до правосуддя: проблеми та сучасні перспективи.....*72

Краснопольська Л. П., Федотова Г. В.

*Дотримання гарантій концепції «житла» при проведенні обшуку в розумінні статті 8 Конвенції з прав людини і основоположних свобод.....*75

Лук'янчиков Б. Є., Микитенко О. Б.

*Дотримання прав людини при використанні новітніх криміналістичних розробок.....*78

Лук'янчиков Є. Д., Петряєв С. Ю.

*Забезпечення прав та законних інтересів учасників освідування.....*81

Панкевич О. З.

*Практика Конституційного Суду України: посилання на рішення ЄСПЛ у справах проти України.....*85

Перелигіна Р. В.

*Гендерне насильство – порушення прав людини.....*88

Свірін М. О., Левик В. Д.

*Незаконний обіг вогнепальної зброї – порушення прав та законних інтересів громадян: проблема та шляхи її вирішення в Україні.....*91

Шиян Д. С., Шиян О. Ю.

*Захист права людини на працю при застосуванні покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.....*94

Секція 4:

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В ОКРЕМИХ СФЕРАХ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Александров М. Є.

*Щодо права на використання військової форми одягу учасниками військово-патріотичних ігор.....*98

Бригінець О. О.

*Проблеми забезпечення фінансової безпеки громадянина.....*101

Гаврильців М. Т.

*Право людини на гідність у світлі Загальної декларації прав людини.....*103

Когут Ю. І.

*Захист персональних даних в умовах ескалації кіберзагроз національним інтересам України.....*106

Козак І. А.

*Право на відшкодування шкоди в системі конституційних прав громадян.....*109

Костенко І. В.

*Забезпечення прав і свобод людини і громадянина на охорону здоров'я під час пандемії.....*112

Кочин В. В.

*Особливості реалізації в Україні права на свободу мирних зборів та асоціацій.....*115

Купін А. П.

*Органи місцевого самоврядування у механізмі забезпечення реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.....*119

Непомящих В. Ю.

*Збереження археологічної спадщини України як забезпечення права людини на безпечне невідновлюване джерело знань про історичне минуле.....*122

Нікітіна-Дудікова Г. Ю.

*Зміст правового статусу дитини згідно з національним на міжнародним законодавством.....*124

Олійник У. М.

*Право на адвокатське самоврядування в контексті аксіологічного та антропологічного підходів.....*127

Охріменко І. М., Ярошевська І. Л.

*Люстрація в Україні: з огляду на забезпечення прав людини в окремих сферах суспільних відносин.....*130

Панкратова В. О.

*Окремі аспекти міжнародно-правового регулювання права на освіту.....*134

Погуляйко А. В., Стрельченко О. Г.

*Адміністративно-правова характеристика медичного забезпечення працівників Збройних Сил України як основного елементу механізму забезпечення прав людини.....*137

Полюхович Я. В., Стрельченко О. Г.

*Адміністративно-правовий статус Національної служби здоров'я як основоположного суб'єкта забезпечення прав громадян на охорону здоров'я.....*141

Процик Л. С.

*Особливості впливу особистісної відповідальності на дотримання прав і свобод людини.....*144

Сидоренко О. Ю.

*Запобігання етнічному профайлінгу в діяльності правоохоронних органів України.....*147

Товкач К. А.

*Актуальні проблеми захисту прав людини під час здійснення операцій з криптовалютою.....*150

Тригубенко М. В.

*Новели законодавства щодо оплати і стимулювання праці наукових працівників в Україні.....*154

Филь Р. С.

*Правовий статус Міністерства охорони здоров'я України як суб'єкта захисту прав людини на доступність лікарських засобів.....*158

Филь С. П.

*Міжнародно-правове регулювання забезпечення прав людини на результати інтелектуальної діяльності.....*160

Харитоненко І. О.

*Право на кібербезпеку: проблеми визначення.....*163

**СЕКЦІЯ 1:
ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ:
ІСТОРІЯ, ПРИНЦИПИ ТА СУЧАСНИЙ СТАН РЕАЛІЗАЦІЇ**

Б. В. Деревянко,

*професор кафедри цивільного та господарського права факультету № 2
Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького юридичного інституту МВС України,
доктор юридичних наук, професор*

**ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ –
ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМУВАННЯ**

Людина є істотою соціальною. Вона не може вижити у світі самотужки. Вона потребує повноцінного спілкування, організованого суспільства та задоволення усіх своїх потреб у цьому суспільстві і за його допомогою. Нещодавно у нашій роботі піднімалися питання стосовно доцільності чи недоцільності позбавлення громадянства України або іншої країни через обґрунтовані звинувачення у сепаратизмі чи тероризмі. Загалом було зроблено висновок, що найбільшим покаранням для порушника було застосування аналогу позбавлення громадянства у давньому світі – вигнання із племені. У період первіснообщинного ладу така санкція, як вигнання із племені була жорсткішою за смертну кару, оскільки в останньому випадку людина втрачала життя швидко (з урахуванням тих часів, можна сказати гуманно), а в першому – прирікалася на тривалі муки і повільну смерть від голоду або диких тварин. Тобто у прадавні часи вигнання із племені (аналог сучасному позбавленню громадянства) було реальною і жорсткою санкцією. Можливість її застосування була серйозним превентивним заходом впливу на потенційних порушників, які не бажали на собі відчувати негативні наслідки його застосування [1, с. 2106–2107]. Тобто людина ще з прадавніх часів не уявляла себе окремо від суспільства і не могла вижити без нього. Але не тільки людина потребувала об'єднання із собі подібними для спільного винайдення рішень і подолання нагальних проблем. Так само і держави потребували об'єднання у певні групи для спільного захисту та взаємодії. І не менш важливим було утворення якогось всесвітнього міждержавного утворення.

Потреба в утворенні всесвітнього об'єднання держав найбільш загострилася у ХХ столітті після Першої світової війни. Тому вже у 1919–1920 роках на Паризькій мирній конференції було утворено Лігу націй, членами якої стали 44 держави. Пізніше кількість членів Ліги націй було збільшено до 52 держав. Ця організація була покликана захищати права людини, і саме до цієї організації закликав звертатися зі скаргами своїх опонентів найбільш відомий герой оповідань І. Ільфа та Є. Петрова.

Але ця організація виявилася неефективною перед агресивною політикою великих держав першої половини ХХ століття. І ця організація жодним чином не допомогла державам утриматися від Другої світової війни. Можливо тому наприкінці Другої світової війни було утворено Організацію об'єднаних націй (далі – ООН) – 26 червня 1945 року на Сан-Франциській міжнародній конференції. Засновниками ООН став 51 суб'єкт міжнародного права, зокрема й УРСР як окремий суб'єкт права (хоча під час голосування УРСР, так само як і СРСР, БРСР та комуністичні держави Східної Європи, утрималася). З 14 липня 2011 року до складу ООН включено 193 держави-члени.

Очевидно, що нова організація зробила висновки із помилок попередньої. І саме тому невдовзі після утворення ООН її Генеральною асамблеєю було прийнято Загальну декларацію прав людини (далі – Декларація). Сталося це 10 грудня 1948 року. З того часу саме цей день в усьому світі відзначають як Міжнародний день прав людини.

Сьогодні Декларація складається із преамбули та лише 30 статей, кожна з яких має обсяг максимум у кілька строчок. Проте значення цих строчок переоцінити неможливо для усього людства. Так, стаття 1 проголошує, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти щодо один до одного в дусі братерства. Стаття 3 вказує, що кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність. Стаття 4 проголошує, що ніхто не повинен бути в рабстві або у підневільному стані; рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах. Стаття 5 зазначає, що ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання; а стаття 6, – що кожна людина, де б вона не перебувала, має право на визнання її правосуб'єктності, стаття 9, – ніхто не може зазнавати безпідставного арешту, затримання або вигнання [2]. Як бачимо, кожна крім першої із названих норм складається із одного речення. Проте значення цих речень, як і речень з інших статей, зараз не названих, без перебільшення мають надвелике значення.

Пізніше у розвиток положень Декларації 16 грудня 1966 року було прийнято Міжнародний Пакт про економічні, соціальні і культурні права [3] та Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [4] і два факультативні протоколи до неї. Міжнародний Пакт про економічні, соціальні і культурні права складається із преамбули та 31 статті, згрупованих у частини [3]. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права складається із преамбули, частини I – право народів на самовизначення; частини II – порядок виконання передбачених пактом зобов'язань; частини III – каталог прав; частини IV – правила діяльності комітету з прав людини; частини V – правила тлумачення пакту; частини VI – порядок підписання та набрання чинності пактом [4]. При цьому частина норм обох пактів повністю збігається.

Таким чином, сьогодні права людини закріплено у преамбулі та 30 статтях Декларації, статтях Міжнародного Пакту про економічні, соціальні і культурні права, статтях Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та статтях двох факультативних протоколів до них. Аналогічні норми знаходять місце у національних конституціях та законодавстві різних держав, а також у міждержавних договорах та угодах. Привертає увагу застосування у названих глобальних міжнародних актах, рівно як і в Конституції України терміна «людина», натомість як у Цивільному кодексі України та окремому спеціальному законодавстві застосовується застарілий і неточний

термін «фізична особа». Цікаво те, що вченим, які нав'язують всебічне застосування термінів «фізична особа» та «юридична особа» в українському законодавстві, самим не подобається таке звернення до них самих. Проте глобальна проблема сучасності полягає не у цьому.

Прийняття Декларації, Міжнародних пактів та протоколів до них виступило перевагою ООН над Лігою націй і частково дозволило зберігати мир на планеті та забезпечувати дотримання прав людини у більшості держав світу. Принаймні людство поки що утримується від повноцінної «третьої світової війни». Але очевидно, що сьогодні ООН стає такою самою малоефективною організацією, як свого часу Ліга націй. На нашу думку, ефективно запобігти глобальним світовим конфліктам і війнам, ефективно протистояти сучасним державам-агресорам можливо буде через прийняття додаткових міжнародних актів, які у розвиток положень про права людини запровадять жорсткі обов'язки держав із жорсткими санкціями до держав-порушниць. І сама ООН має бути реформована в ефективнішу організацію. Логічно, щоб ця організація разом із новим правовим статусом, складом учасників, їх компетенцією, новим порядком прийняття рішень тощо отримала і нову назву. Зрозуміло, що це має бути завданням не одного наукового дослідження, розробки, обговорення, ухвалення та реалізації. Тому і сьогодні боротьба за права людини триває.

Список використаних джерел

1. Bogdan Derevyanko, Evgeniy Zozulya. 2017. Controversy in Deprivation of Citizenship on Charges of Terrorism and Separatism, *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, Volume VIII, Winter, 7(29): 2103–2111. DOI:10.14505/jarle.v8.7(29).06
2. Загальна декларація прав людини ООН від 10 грудня 1948 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 28.11.2020).
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Міжнародний документ від 16 грудня 1966 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 28.11.2020).
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Міжнародний документ від 16 грудня 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 28.11.2020).

О. І. Косілова,

науковий співробітник Інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

кандидат політичних наук, доцент

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВА НА ЛЮДСЬКУ ГІДНІСТЬ У НІМЕЦЬКІЙ ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ

Німецькі дослідники по-різному тлумачать зміст категорії «гідність». Зокрема, Ю. Хабермас вважав, що ідея людської гідності є нормативним джерелом сучасних прав людини. Права людини повинні слугувати захисту людської гідності [1]. На думку Ф. Кейлера, будь-який основне право є частковим втіленням людської гідності і джерелом всіх пізніше сформульованих основних прав [2, С. 158]. М. Ленер, коментуючи право на людську гідність у Конституції ФРН, зазначив, що в центрі уваги статті 1 перебуває людина, а не держава. Не людина зобов'язана захищати державу, а держава зобов'язана захищати людину» [3, С. 35]. На думку Й. Ізензее, стаття 1 абз. 1 Основного закону, а отже, людська гідність, сама захищена так званою гарантією вічності статті 79 (3) Основного закону, тим самим вона позбавляє доступу законодавця до змін в конституції [4]. Труднощі тлумачення також зумовлені максимальним значенням цього права. Ні парламент, ні Федеральний конституційний суд не можуть порушувати принцип людської гідності. Принцип дотримання (непорушення) людської гідності є найвищим моральним авторитетом. Все це спонукає тлумачити застереження про гідність людини на свою користь, надавати їх інтерпретаціям найвищу обов'язкову силу та наділяти конституційною «гарантією вічності» [4].

Як зазначають Т. Маунц та Г. Дюріг у коментарі до Основного Закону ФРН, припис про визнання людської гідності перебуває на вершині розділу, присвяченого основним правам. Антропоцентрична спрямованість Основного закону твердо продовжується в безпосередній чинності основних прав, які зв'язують усі гілки державної влади (абзац 3 ст. 1 Основного закону) [5].

Карбування німецького конституційного профілю гарантією людської гідності виражає себе у визнанні людської гідності як «найвищий конституційний принцип» правової системи і її правопорядку (Wintrich von Wintrich, Recht, Staat, Wirtschaft), як «фундаментальна норма держави», як «найвища правова цінність» [6, С.26] і «як корінь всіх основних прав» [7].

Як зазначають німецькі дослідники, зміст поняття «гідність» змінюється з плином часу і залежить від культури суспільства, в якому воно розвивається. Тому німецька юридична наука відмовляється від його визначення як раз і назавжди встановленого. Як справедливо зазначає А. Бланкенагель, ми не повинні заповнювати зміст гідності людини нашими сьогоднішніми уявленнями про нього: Для майбутніх поколінь, для іншого суспільства сьогоднішня формула недоторканності може бути тільки вихідним матеріалом через мінливість її культурного змісту [8, С. 388].

Федеральний Конституційний Суд Німеччини постійно підкреслює, що невизначеність у праві поняття людської гідності і багатозначність його тлумачення є

великою перевагою, оскільки дозволяє юридичній нормі, що містить поняття людська гідність, зберігати певну «відкритість» і створює можливість її застосування до дійсності, що постійно змінюється [9].

У німецькій судовій практиці правова норма про людську гідність застосовується дуже обережно, оскільки існує небезпека того, що гарантія гідності людини може бути використана «по дрібницям», стати «розмінною монетою». Найбільш яскравим прикладом цього є розглянута Конституційним Судом скарга одного громадянина на поштову службу Німеччині. Суть скарги полягала в наступному. У рахунку за користування телефоном його ім'я було написано з помилкою, таким чином, що замість однієї літери стояла інша. На думку заявника, тим самим було порушена його людська гідність [10, С. 155]. У зв'язку з цим, тлумачення змісту поняття гідності людини слід здійснювати дуже обережно, оскільки чим ширшим є тлумачення, тим сильніше небезпека того, що «недоторканність» гідності втратить свій зміст.

Основними підходами до визначення сутності поняття «людська гідність» є техніки позитивного та негативного визначення.

Визначення поняття «людська гідність» в негативному розумінні.

Загалом, для німецької правової доктрини для визначення сутності поняття «людська гідність» та права на людську гідність характерна техніка негативного визначення, яка здійснюється на високому рівні абстрагування. За цим криються значні конфліктні (суперечливі) судження та тлумачення між обмежувальним та розширеним напрямом інтерпретації.

Вони охоплюють зміст (ядро) людської гідності від втручання. Таким чином, з точки зору основних прав: ніхто не сперечається про зону охорони, а лише про зону втручання у це право. Техніка негативного визначення полягає у такому тлумаченні: «...людська гідність порушується тоді, коли...». Таким чином, техніка негативного визначення права людської гідності, по-перше, визначає загальні зони «табу», які не можна порушувати. По-друге, така техніка забезпечує абсолютний характер людської гідності, який є захищеним [11].

Н. Лухман вважає, що людина сама визначає зміст своєї гідності. Причому зміст гідності має скоріше соціологічне, ніж юридичне наповнення, він полягає у самоідентифікації особи. Якщо виходити з необхідності забезпечення основних прав людини і громадянина, то проблема визначення сфери захисту права на гідність перетікає в проблему визначення посягань на нього. Основна перевага такого підходу полягає в його гнучкості. Він дозволяє враховувати виникаючі загрози гідності людини [12, С. 155].

Федеральний конституційний суд Німеччини визначив концепцію гідності людини у численних рішеннях, відповідно до яких людська гідність означає цінність та повагу, яку має людина в силу того, що вона є людиною, незалежно від її особливостей, фізичного чи психічного стану, досягнень чи соціального статусу. Федеральний конституційний суд розуміє людську гідність як основне право, яке пов'язує виконавчу владу згідно зі статтею 1 абз. 3 Основного закону. Таким чином, усі правові положення повинні тлумачитися з урахуванням важливості людської гідності, так що норма, яка порушує гідність людини, завжди повинна кваліфікуватися як неконституційна.

Зважаючи на взаємозв'язок між правом на життя та гідністю, державі забороняється втручатися в основне право на життя, тому що таким чином вона порушує право гідності людини. З іншого боку, державні органи також зобов'язані захищати життя кожної людини. Передусім це означає захист від незаконного втручання та посягань з боку третіх осіб. Причина цього також пов'язана з обов'язком захищати відповідно до другого речення статті 1 абз. 1 реч. 2 Основного закону, який прямо зобов'язує державу поважати та захищати людську гідність.

У розумінні Федерального конституційного суду, згідно з порядком Основного закону, держава отримує свою легітимність виключно тому, що вона конкретно служить народу. Таким чином, людська гідність є вищою фундаментальною цінністю і коренем усіх основних прав. Оскільки єдина конституційна норма, людська гідність є абсолютною, вона не може бути обмежена жодною іншою нормою, навіть іншим основним правом, що впливає з гідності людини [13].

Визначення поняття «людська гідність» у позитивному розумінні.

Іншою технікою до визначення змісту категорії «людська гідність», на думку німецького професора д-ра Х. Драєра, є так зване позитивне (широке) тлумачення, яке не зводить людську гідність до виняткових (заборонених) випадків [14]. Таке тлумачення має назву «позитивного» визначення. Триумф позитивної правової норми стосовно права на людську гідність розпочався після 1945 року. Парламент ФРН, засуджуючи злочини нацизму, проголосив людську гідність як захисну норму та захисну фортецю проти повернення до варварства. Насамперед, закріплюючи цю норму, законодавець думав про загрози окремій особі чи групам осіб від носіїв державної влади, таких як: поліцейське свавілля, затримання, депортацію тощо.

Теоретично ця концепція була обґрунтована Г. Дюрігом як формула об'єкта («Objektformel»). Відповідно до цієї формули «порушення гідності людини відбувається при чітко вираженому нехтуванні цінністю особистості, зведення людини до «засобу» в руках держави» [15]. Вчення Г. Дюріга є теоретичною базою для численних рішень Федерального конституційного суду, відповідно до якої кожна людина завжди повинна розглядатись як суб'єкт у всіх державних процедурах, і ніколи не просто як об'єкт. Кожна людина має право брати участь та повинна мати право співучасті та можливість впливати на поведінку держави, яка стосується її.

З огляду на те, що до сутності людини належить свобода вирішувати самостійно та вільно розвиватися (автономія особи), а також те, що індивід може вимагати визнання себе як рівноправного члена з власною внутрішньою цінністю, що включає обов'язок поважати та захищати людську гідність, щоб не зробити людину об'єктом держави. Отже, законодавством Німеччини забороняється будь-яке поводження з людиною, яке принципово ставить під сумнів його статус як суб'єкта права.

Список використаних джерел

1. Grosse Würde, kleine Münze «Unantastbar»: Die zwei widersprüchlichen Interpretationslinien des ersten Grundgesetzartikels. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Seite 8. Donnerstag, 5. Juli 2001, Nr. 153.

2. Kueler F. Ueber wesen und Begriff der Grundrechte. 1965. Цит. по: Гаскарова М.Л. Концепция достоинства человека в немецком конституционном праве. *Журнал российского права*. 2002. № 4. С. 158.

3. Гідність людини. Що ми розуміємо під «гідністю», «людиною» та «людською гідністю»? *Матеріали міжнародного науково-практичного семінару «Людська гідність у праві Німеччини, Польщі та України»*. Київ, 2016. 216 с.

4. Isensee J. Würde des Menschen. Handbuch der Grundrechte in Deutschland und Europa. Band IV. C. F. Müller Heidelberg 2011. §87, s. 3-111.

5. Maunz, Theodor/Dürig, Günter (Begr.), Grundgesetz, Kommentar, 88. Aufl., C.H. Beck, München 2019, Art. 1 Abs. 1 Rn. 4.

6. Nawiasky, Die Grundgedanken des Grundgesetzes für die Bundesrepublik Deutschland, 1950. *BVerfGE* 45, 187 (227); 96, 375 (399).

7. Blankenagel A. Gentechnologie und Menschenwürde. Ueber die Strapazierung Von juristischem Sachverstand und gesundem Menschenverstand anlaesslich einesernsten Themas. *Kritische justiz*, 1987.

8. Брусин А.М. Защита конституционных прав и свобод личности как направление деятельности Федерального Конституционного суда и конституционных судов земель ФРГ: Сравнительно-правовой аспект: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. СПб., 2002.

9. Гаскарова М.Л. Концепция достоинства человека в немецком конституционном праве. *Журнал российского права*. 2002. № 4. С. 155.

10. BVerfG, Urteil vom 15.02.2006 – 1 BvR 357/05 URL: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2006/02/rs20060215_1bvr035705.html (дата звернення: 16.01.2020).

11. Luhman N. Grundrechte als Institution 1965. Цит. по: Гаскарова М.Л. Концепция достоинства человека в немецком конституционном праве. *Журнал российского права*. 2002. № 4. С. 155.

12. BVerfG, Urteil vom 15.02.2006 – 1 BvR 357/05 URL: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2006/02/rs20060215_1bvr035705.html (дата звернення: 16.01.2020).

13. Grosse Würde, kleine Münze «Unantastbar»: Die zwei widersprachlichen Interpretationslinien des ersten Grundgesetzartikels. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Seite 8. Donnerstag, 5. Juli 2001, Nr. 153.

14. Duerig G. Grundgesetz fuer die Bun desrepublik Deutschland. Kommentar 24 Art. 1 GG in: Maunz-Duerig.

В. С. Леонтєва,

курсантка II курсу факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

А. А. Токар,

*викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

СУЧАСНИЙ СТАН РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ ПОЛОЖЕНЬ ЗАГАЛЬНОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ

На сьогодні права і свободи людини є досить важливою проблемою внутрішньої та зовнішньої політики усіх держав. У сфері забезпечення прав і свобод стан справ їх практичної реалізації є саме тим критерієм, завдяки якому оцінюється рівень демократичного розвитку суспільства будь-якої держави в цілому.

Кожна людина має громадянські (особисті) й політичні права, свободи, а також економічні, соціальні, екологічні та культурні права. Вони мають бути загальні та рівні для всіх.

Без дотримання цих прав неможливе нормальне існування та розвиток людини в суспільстві. Часто їх називають конституційними правами, тобто такими, що закріплені в конституціях держав. Було б неправильним вважати перелік фундаментальних (або ж конституційних) прав і свобод незмінним: він різниться від конституції до конституції, від одного міжнародного документа до іншого. Але існує чіткий перелік основних прав людини. Його закріплено в Загальній декларації прав людини, прийнятій ООН 10 грудня 1948 р. Запровадження єдиної міжнародної системи захисту прав людини стало одним з найважливіших завдань створеної після завершення Другої світової війни Організації Об'єднаних Націй.

Конституція України (1996 р.) увібрала фундаментальні положення Декларації, зокрема щодо верховенства прав людини, рівності й непорушності її прав, права людини на свободу та особисту недоторканність, на достатній рівень життя тощо. За оцінкою експертів, положення Конституції України повною мірою відповідають Декларації.

Водночас, на думку провідних міжнародних правозахисних інституцій, українське суспільство є поки що далеким від реального втілення ідеалів Декларації. Значна кількість громадян України до цього часу не забезпечена мінімальними правами, передбаченими цим документом. Адже кожна людина має право на життя, особисту недоторканність, рівність перед законом, право на працю та справедливу винагороду за неї, яка забезпечувала б гідні людини та її сім'ї умови існування, захист від безробіття, задовільний життєвий рівень, невторчання в особисте й сімейне життя, недоторканність житла, свободу думки, совісті та релігії, справедливий і неупереджений суд.

Відомо, що в Україні ці проблеми існують з часів незалежності. І потрібні чималі зміни не тільки в законодавстві та його реальному виконанні, а й у самому усвідомленні громадян на право захисту своєї честі, гідності, прав та інтересів.

Системні проблеми у сфері забезпечення та реалізації прав людини й основоположних свобод, відсутність або неефективність механізмів їх захисту, що впливає із щорічних доповідей уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, правозахисних організацій України, рекомендацій ООН, Ради Європи, Організації з безпеки і співробітництва в Європі, інших міжнародних організацій, рішень Європейського суду з прав людини, та у контексті імплементації Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом, а також останні події в Україні зумовили необхідність підготовки Національної стратегії у сфері прав людини.

З метою вдосконалення правових та організаційних засад, створення дієвого механізму всебічного забезпечення в Україні прав і свобод людини та громадянина Президент України підписав Указ від 25 серпня 2015 р. № 501/2015 «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини».

Стратегія спрямована на об'єднання суспільства довкола розуміння цінності прав і свобод людини, які захищаються на основі принципу рівності та без дискримінації.

Стратегія базується на таких принципах: відкритість і прозорість реалізації положень Стратегії з метою максимального залучення до її реалізації та моніторингу всіх заінтересованих сторін; гарантування рівності та недискримінації у забезпеченні прав і свобод людини; конкретність, досяжність цілей та вимірюваність очікуваних результатів реалізації Стратегії; добросовісність при тлумаченні та реалізації Стратегії; планування розподілу фінансових та інших ресурсів, з огляду на необхідність досягнення цілей Стратегії; забезпечення своєчасного реагування на нові виклики.

Із зазначеного вище можна зробити такий висновок: в основі розвитку сучасного права мають бути людина та її права як своєрідний стандарт. А відтак національна юридична система має будуватися відповідно до принципів і критеріїв прав людини. Однак зазначене означає не механічне їх закріплення. Процес утвердження цінності прав і свобод людини має відбуватися на всіх рівнях (національному і світовому), а особливо на рівні окремих індивідів.

Список використаних джерел

1. Загальна Декларація Прав людини. Дженіс М., Кей Р., Бредлі Е. Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування. Пер. з англ. К.: АртЕк, 1997. С. 568–573.

**СЕКЦІЯ 2:
ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ (ВІЙНИ)**

Т. Л. Асатрян,

*аспірант кафедри адміністративного, фінансового та банківського права
Міжрегіональної академії управління персоналом*

**ЗАХИСТ МАЙНОВИХ ПРАВ ОСІБ,
ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ**

Шостий рік тривають бойові дії на сході України. Шостий рік через обстріли страждають цивільні громадяни, інфраструктура, житлові споруди та нежитлові об'єкти в Донецькій та Луганській областях. Одним із найбільших збитків, завданих внаслідок регулярних обстрілів у цьому регіоні, є шкода цивільному населенню, а саме – їх нерухомому майну. Моніторингова місія ООН із прав людини в Україні у своїй доповіді щодо ситуації з правами людини в Україні за період із 16 листопада 2018 р. до 15 лютого 2019 р. відзначила, що по обидва боки від лінії зіткнення нараховується понад 50 тис. будинків цивільного населення, пошкоджених під час бойових дій [1, с. 4].

Дійсно захист майнових прав в умовах збройного конфлікту потребує комплексного дослідження, адже порушення майнових прав призводить не лише до втрати майна, завдання збитків, неможливості отримання справедливої компенсації для відновлення житла, а і до проблем, що пов'язані із погіршенням умов проживання, втратою документів та необхідністю допомоги у сфері психосоціальних потреб. Здебільшого відновлення приватного нерухомого майна відбувається переважно за допомогою міжнародних гуманітарних організацій, благодійної допомоги та самих громадян. Водночас відновлення будинків комунальної власності відбувається з місцевих та обласних бюджетів і гуманітарної допомоги.

За даними Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні окрім житлових будинків, у багатьох приватних домогосподарствах були пошкоджені чи зруйновані господарські будівлі: гаражі, літні кухні, сараї, туалети тощо. Також зазнали пошкоджень присадибні ділянки та земля: пошкоджені фруктові сади, теплиці тощо. Частина населення тривалий час не могла, а деякі досі не можуть користуватися землею [2].

Крім обстрілів, ми звертаємо увагу на те, що порушення майнових прав відбувається також і внаслідок випадків грабежів майна, власники якого виїхали через обстріли населеного пункту. Іншою підставою порушень майнових прав є те, що з обох сторін збройного конфлікту зафіксовано випадки розміщення військових укріплень, бойової техніки фактично на території приватних домогосподарств.

За даними звіту, частина населення Донецької та Луганської областей на невизначений термін виїздить із пошкодженого житла. Такий крок спричиняє

маніпуляції з правами на житло, землю та майно з боку представників режиму, встановленого на непідконтрольній Уряду України території. Зокрема, відповідно до існуючої практики необхідна обов'язкова перереєстрація майна за умови обов'язкової особистої явки власника. З огляду на зрозумілі причини це є малоздійсненним. У такому разі є ризик «націоналізації» їхнього майна.

Інша особливість, що була характерна для непідконтрольної Уряду частини Донецької області ще у 2018 р., – майно може бути «націоналізоване» у разі несплати рахунків за комунальні послуги. Зрозуміло, що у ситуації, коли особа, яка не мешкає у житлі, що постраждало внаслідок збройного конфлікту, отримує додаткові фінансові зобов'язання, оскільки сплачувати доводиться за комунальні послуги у місці фактичного проживання та за попереднім мешканням. Окрім цього, зафіксовані непоодинокі випадки по обидва боки лінії зіткнення, коли нерухоме майно цивільних осіб використовувалося для проживання комбатантів, на території частини домогосподарств будувалися військові укріплення.

Аналіз результатів опитування також дає змогу зробити висновок, що більшість руйнувань житлових об'єктів по обидва боки лінії зіткнення відбулися через бої за контроль над містом чи конкретним об'єктом, як то аеропорт, промислова зона тощо [1, с. 20].

10 липня 2019 р. Кабінет Міністрів України прийняв постанову, яка надає можливість отримати компенсацію за зруйноване майно внаслідок збройного конфлікту в Україні [3]. Тобто маємо зазначити, що зроблено перші кроки щодо стратегії захисту майнових прав внаслідок бойових дій. Але акцентуємо увагу на тому, що в межах наукового дослідження потребують вивчення питання щодо класифікації майна та майнових прав як об'єктів захисту в умовах збройного конфлікту; розмежування типових порушень майнових прав за ознакою їх вчинення в умовах збройного конфлікту або внаслідок вилучення майна громадян у порядку мобілізаційних заходів; механізм відшкодування шкоди, зокрема вирішення питань компенсації чи реституції та відповідно суб'єктів відповідальності за порушення майнових прав в умовах збройного конфлікту.

З огляду на це, вважаємо, що першочерговим завданням є дослідження міжнародних механізмів захисту майнових прав цивільних осіб під час збройного конфлікту та розробка рекомендацій органам влади щодо захисту майнових прав осіб, постраждалих від збройного конфлікту в Україні.

Список використаних джерел

1. Збройний конфлікт на сході України: шкода, завдана житлу цивільного населення / упоряд. Н.М. Мельник. Харків: ТОВ «Видавництво «Права людини», 2019. 86 с.
2. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 листопада 2015 р. – 15 лютого 2016 р. (п. 161). URL: http://www.un.org.ua/images/stories/UKR_13th_OHCHR_Report-UA_-3_March.pdf
3. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2013 р. № 947: постанова Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 623. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-vnesennya-zmin-do-postanovi-kabinetu-ministriv-ukrayini>

Л. З. Бекдамирова,

аспірантка Інституту управління і права

Національного університету «Запорізька політехніка»

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВНУТРІШНІХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Часто під час збройних конфліктів права людини порушуються найбільше. Тому протягом багатьох років експерти приділяли велику увагу формулюванню інструментів, спрямованих на полегшення людських страждань під час війни та конфліктів. Сьогодні три галузі сучасного міжнародного права намагаються надати захист жертвам війни: право прав людини, право біженців та гуманітарне право. Хоча ці поля тісно пов'язані, їх потрібно систематично розрізняти.

Гуманітарне право застосовується у збройних конфліктах, обмежуючи дії ворогуючих сторін, забезпечуючи захист та гуманне поводження з особами, які не беруть участі або не можуть більше брати участь у бойових діях. Як і міжнародне право в галузі прав людини, гуманітарне право захищає життя та гідність людей, забороняючи катування або жорстоке поводження, передбачаючи права для осіб, які перебувають у кримінальному судочинстві, забороняючи дискримінацію та встановлюючи положення щодо захисту жінок та дітей. Крім того, гуманітарне право стосується ведення бойових дій, статусу учасника бойових дій та військовополонених та захисту емблем Червоного Хреста, Червоного Півмісяця та Червоного Кристалу.

Як правило, розрізняють закон, призначений для захисту військових та цивільних жертв збройних конфліктів, з одного боку, та закони, що регулюють спосіб ведення війни, з іншого.

Міжнародне право збройних конфліктів, частиною якого є міжнародне гуманітарне право, було сформульовано набагато раніше, ніж міжнародне право прав людини. Важливими етапами розвитку гуманітарного права збройних конфліктів були (дипломатичні) конференції, що проходили в Парижі (1856), Женеві (1864), Санкт-Петербурзі (1868), Брюсселі (1874), Гаазі (1899, 1907) та Женеві (1949 і 1977).

В останні роки гуманітарне втручання, підтримка миру та захист колективної безпеки, а також захист культурних цінностей приділяли підвищену увагу стосовно гуманітарного права та права людини. Останнє згадане питання має місце в Додатковому протоколі I до Женевських конвенцій у главі III, що стосується цивільних об'єктів.

Іншими нещодавніми міжнародними зусиллями щодо зменшення людських страждань, спричинених конфліктом, є боротьба з широким використанням протипіхотних мін та стрілецької зброї, а також зусилля, спрямовані на стримування легкого фінансування, таких як торгівля «конфліктними діамантами» та використання доходів від наркотиків для фінансування конфлікту.

Взаємозв'язок законодавства про права людини та закону збройних конфліктів легко пояснити схематично. Чотири різні ситуації можуть застосовуватися до країни в певний момент часу. Для кожної з чотирьох виявлених ситуацій застосовується окремий набір міжнародних стандартів.

Рівень захисту, передбачений законодавством про права людини, є найвищим у «звичайних» ситуаціях, тобто в мирні часи, і може зменшитися під час неміжнародних збройних конфліктів чи міжнародних конфліктів.

Міжнародне гуманітарне право застосовується лише тоді, коли існує неміжнародний збройний конфлікт (застосовується загальна стаття 3 до Женевських конвенцій та Протоколу II) та міжнародний збройний конфлікт (застосовуються чотири Женевські конвенції та Протокол I).

Міжнародне гуманітарне право спеціально розроблено для регулювання контактів сторін у збройному конфлікті. Його положення вже враховують принципи гуманності, військової необхідності та пропорційності, а тому не допускають відступів. Ці норми, що застосовуються за будь-яких обставин, викладені в загальній статті 3, включеній до кожної з Женевських конвенцій, яка говорить:

У разі збройного конфлікту не міжнародного характеру, що відбувається на території однієї з Високих Договірних Сторін, кожна Сторона конфлікту зобов'язана застосовувати, як мінімум, такі положення:

1. До осіб, які не беруть активної участі у бойових діях, включаючи членів збройних сил, які склали зброю, та осіб, які перебувають у бойових умовах через хворобу, поранення, затримання чи будь-яку іншу причину, за будь-яких обставин слід поводитися гуманно, без несприятливого розмежування, що ґрунтується на расі, кольорі шкіри, релігії чи вірі, статі, народженні чи багатстві або будь-яких інших подібних критеріях. З цією метою такі дії є і залишатимуться забороненими в будь-який час і в будь-якому місці стосовно зазначених осіб:

a. Насильство над життям та особою, зокрема вбивства всіх видів, каліцтва, жорстоке поводження та катування;

b. Захоплення заручників;

c. Порушення особистої гідності, зокрема образливе та принизливе поводження;

d. Винесення вироків та виконання страт без попереднього рішення, винесеного регулярним конституційним судом, що забезпечує всі судові гарантії, які визнані цивілізованими народами як необхідні.

2. Поранених та хворих підбирають та доглядають. Безсторонній гуманітарний орган, такий як Міжнародний комітет Червоного Хреста, може пропонувати свої послуги сторонам конфлікту. Хоча законодавство про права людини передбачає відступ від деяких прав у надзвичайній ситуації, важливо зазначити, що деякі права людини не можуть бути відхилені ні за яких обставин.

Протягом десятиліть загальна стаття 3 Женевських конвенцій була єдиним письмовим правилом, що містить загальноприйнятні гуманітарні норми, що стосуються внутрішніх збройних конфліктів. Стаття 3 вимагає від сторін Конвенцій поважати добросовісність осіб, які не беруть безпосередньої участі у бойових діях. Оскільки масштаби та інтенсивність внутрішніх або громадянських воєн значно зросли в 1960-х та 1970-х роках, Дипломатична конференція 1977 р. вирішила розширити та вдосконалити цю статтю в Протоколі II до Женевських конвенцій 1949 р.

Преамбула Протоколу II встановлює принцип згідно з яким кожна людина повинна бути захищена під час війни. Ступінь, до якої це стосується, та людей, яких він захищає, описано в Протоколі.

Стаття 1 (1) Протоколу II визначає критерії його застосування. Повстанці повинні мати військові сили або інші організовані збройні війська, які контролюють частину території і здатні підтримувати злагоджені військові дії. Очевидно, що з такими видами критеріїв на практиці Протокол застосовуватиметься виключно до громадянських воєн, в яких битви та військові операції відбуваються у великих масштабах. Ситуації, пов'язані з внутрішніми заворушеннями і напруженістю, – такі як заворушення та поодинокі дії – прямо виключаються з Протоколу.

Положення, що стосуються гуманітарного режиму, найбільш чітко свідчать про взаємозв'язок із законодавством про права людини. Вони вимагають поведінки, яка поважає права людини та гідність цивільних осіб у конфліктній ситуації. Стаття 4 вимагає від сторін поважати особу, честь, переконання та релігійні звичаї всіх осіб, які не беруть безпосередньої участі або більше не беруть участі у бойових діях, і стверджує, що «за будь-яких обставин з ними поводяться гуманно й без будь-якої несприятливої різниці». Положення про захист дітей є важливим доповненням. Показово, що мінімальний вік для військової служби встановлюється з 15 років.

Стаття 5 передбачає особливий захист осіб, свобода яких обмежена у зв'язку зі збройним конфліктом. Визначено дві категорії людей: люди, чия свобода пересування певним чином обмежена (наприклад, якщо вони живуть у відрізній зоні), які користуються лише обмеженим захистом; інтернованих та в'язнів, які користуються повним захистом.

Стосовно цих затриманих або інтернованих осіб, стаття 5 виділяє два типи зобов'язань:

а) абсолютний мінімум зобов'язань щодо захисту хворих або поранених та права на індивідуальну або колективну допомогу та сповідання релігії. Що стосується забезпечення їжею та напоями, гігієнічними засобами та умовами праці, застосовуються ті самі критерії, що і для місцевого населення;

б) зобов'язання, які повинні бути враховані в межах можливого. Це стосується особистих обставин затриманих та ув'язнених жінок, відстані до поля бою, права на лікування та захист від певних форм медичної практики чи недбалості. Останнє зобов'язання є абсолютною мінімальною вимогою згідно з Пояснювальним меморандумом до затверджувального акта.

Стаття 6 містить ряд правил справедливого судового розгляду, які також містяться у статтях 14 та 15 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Наприклад, якщо сторона, яка повстала, вирішить провести судовий процес, вона повинна створити для цього судову організацію. Поки закон не може виконуватися судом відповідно до розумної процедури, не може бути винесено жодних судових рішень чи винесено вироків. Стаття 6 дозволяє створювати суди на час конфлікту за умови гарантування їх незалежності. Іншими словами, вони не повинні підлягати зовнішньому контролю і повинні бути неупередженими. Подібні справи повинні розглядатися однаково. Більше того, стаття 6 рекомендує проводити амністію в максимально можливих масштабах після припинення бойових дій.

Протокол II поширюється на тих, хто поранений, хворий або зазнав аварії корабля, і передбачає, що про таких людей слід піклуватися та захищати. Він також встановлює обов'язок захищати медичний персонал без різниці між

військовослужбовцями та цивільними особами. Це також стосується медичних частин та транспортних засобів, а також виконання медичних обов'язків у загальному розумінні. Якщо зловживають медичними підрозділами, їх захист припиняється. Це стосується як військових, так і цивільних медичних підрозділів.

Нарешті, стаття 6 передбачає, що цивільне населення не може бути об'єктом нападу. Стаття 13 встановлює принцип розмежування, вказуючи, що напади на групи населення та окремих громадян заборонені за будь-яких обставин, як і загрози насильством. Примусовий рух цивільного населення також заборонений, якщо тільки їх безпека не загрожує або термінові військові інтереси не вимагають їх переміщення.

Список використаних джерел

1. Базов В.П. Кримінальна відповідальність за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права: навч. посіб. Київ: Істина, 2003. 136 с.
2. Конституція України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 02.12.2019: (ОФІЦ. ТЕКСТ).
3. Женевские конвенции от 12 августа 1949 года и дополнительные протоколы к ним. 4-е изд., испр. Москва : Международный Комитет Красного Креста, 2005. 344 с.
4. Міжнародне гуманітарне право: навч. посіб. Під ред. Базова В.П. Київ: Варта, 2000. 140 с.
5. Міжнародне право: військові аспекти: навч. посіб. Під заг. ред. Толубка В.Б. Київ: НАОУ 2003. 252 с.
6. Международное право. Ведение военных действий: Сборник Гаагских конвенций и иных международных документов. 4-е изд., дополн. Москва: Международный Комитет Красного Креста, 2004. 372 с.

Ю. В. Волошина,

курсантка 2 курсу

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

А. А. Токар,

викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА ДОНБАСІ

Збройна агресія Російської Федерації проти України, що розпочалася у лютому 2014 року з анексії Автономної Республіки Крим та продовжилася у квітні 2014 року організацією та підтримкою незаконних збройних груп, що проголосили так звані «народні республіки» у Донецькій та Луганській областях, серед багатьох інших проблем поставила перед українською правовою системою складні завдання та запитання, у зв'язку з чим особливих сенсів та актуальності набула Загальна декларація прав людини, 72 річницю прийняття якої відзначатимуть 10 грудня.

Права людини стали об'єктом дослідження багатьох вітчизняних вчених, серед яких Г. Антипова, О. Алексеев, О. Грищук, Б. Кістяковський, В. Ковальчук, А. Колодій, В. Копейчиков, П. Рабінович, О. Скаун, С. Сливка, М. Чудаков, П. Шляхтун, О. Фрицький, М. Хавронюк та інші.

Одним з основоположних прав, закріпленим у статті 3 Декларації, є право на життя: «Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність» [1]. В Україні голосно про порушення цього права почали говорити після початку конфлікту на Донбасі у 2014 році, для розуміння масштабів якого наведемо дані ООН з 14 квітня 2014 року до 31 липня 2020 року. Так, протягом конфлікту на Донбасі за цей період жертвами стали від 42 000 до 44 000 осіб: 13 100-13 300 убитих (не менше 3367 цивільних осіб), приблизно 4150 українських військових, 29 500–33 500 поранених (7000–9000 цивільних осіб, 9700–10700 українських військовослужбовців).

На підставі даних ООН також бачимо: більше п'яти мільйонів жителів районів, що безпосередньо постраждали від конфлікту, позбавлені своїх основних прав на освіту, охорону здоров'я, житло і можливості заробляти на життя, оскільки закритими опинилися 40 тисяч малих і середніх підприємств, отже, – тисячі людей позбулися роботи. Водночас це також стосується і людей старшого віку, значна частина яких не має змоги отримувати пенсії.

Ще одним з основоположних прав людини, прописаним у Декларації, є право на повагу людської гідності та заборона катувань. «Усі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності і правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти один щодо одного в дусі братства. Ніхто не повинен зазнавати катувань чи жорстокого, нелюдського або такого, що принижує його гідність, поводження та покарання», – йдеться відповідно у першій та п'ятій статті документа [1].

Водночас, як бачимо з реального стану речей, як військових, так і цивільних протягом цих років брали в полон, де піддавали катуванням, а в деяких випадках вчиняли позасудові страти.

Декларація прав людини забороняє дискримінацію за расовою належністю, кольором шкіри, статтю, мовою, релігією, політичними або іншими переконаннями, національним або соціальним походженням, майновим або іншим становищем. Проте непоодинокими є випадки переслідувань та катувань навіть за спілкування українською мовою.

У контексті викладеного, слід наголосити, що міжнародним законодавством катування абсолютно заборонені за будь-яких обставин, але постійно застосовуються до українських громадян, які перебувають у зоні конфлікту. Звільнені з полону свідчать про побиття, тортури електрострумом, психологічний вплив, примусові ін'єкції невідомих препаратів, екстремальні умови утримування, позбавлення води, необхідного харчування тощо. Таке нелюдське поводження не тільки завдає незворотної шкоди здоров'ю людей, ув'язнених за сфальсифікованими обвинуваченнями, але й у будь-який момент може призвести до їх загибелі.

Таким чином, незважаючи на те, що Загальна декларація прав людини – це один з інструментів, спрямованих на захист прав і свобод людини, збройний конфлікт на Донбасі продовжує залишатися жорстокою реальністю нашого сьогодення. Незважаючи на всі зусилля, які робляться заради того, щоб на постійній основі замінити застосування зброї мирними переговорами, людські страждання, смерті і руйнації, що неминуче приносить ця війна, продовжують зростати, адже договори і конвенції, навіть урочисто ратифіковані, не можуть урятувати життя, запобігти жорстокості чи оберігати власність людей, якщо немає волі до застосування цих угод за будь-яких умов. І вони не будуть діяти, допоки всі ті, хто безпосередньо втягнений у події, – як комбатанти, так і цивільні особи – не зрозуміють, що головне – це повага до основних прав людини.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 17.11.2020).
2. Гнатовський М. М. Повага до прав людини в умовах збройного конфлікту в Україні. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/Report_Respect-for-HR-inConflict_Gnatovsky_UKR.pdf (дата звернення: 17.11.2020).
3. Ситняківська С. Права людини під час війни, збройного конфлікту. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/23743/1/PDF> (дата звернення: 17.11.2020).

М. О. Гетманцев,

старший науковий співробітник

НДІ приватного права і підприємництва

імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України,

кандидат юридичних наук

ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

До ХХІ століття, з огляду на досвід світових воєн і збройних конфліктів, було досягнуто суттєвих результатів у встановленні і дотриманні прав людини. Сьогодні надбанням людства виступають базові свободи і права, такі як: право на життя і свободу, свободу від утисків і тортур, свободу пересування тощо.

Існує цілий звід законів і декларацій, які безпосередньо на міжнародному рівні виступають гарантами прав людини. Основоположними документами у міжнародному праві в області прав людини виступають Статут ООН і Загальна декларація прав людини, прийняті Генеральною Асамблеєю в 1945 і 1948 рр. [1].

Більше того, міжнародним співтовариством були розроблені документи, що стосуються різного роду людських свобод. Варто зазначити, що для реалізації економічних, соціальних і культурних прав, був прийнятий і ратифікований 164 державами Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. Цей пакт передбачає право на працю, освіту і гідне соціальне забезпечення. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права і два факультативних протоколи до нього забезпечують людину можливістю використовувати виборче право, свободу вираження думки, і, крім того, застосовувати свободу пересування і вибору країни проживання.

У практиці міжнародного права про права людини є ряд конвенцій, наприклад, Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього, Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та ін. Більше того, у 2006 р. було засновано Раду ООН з прав людини, яка розглядає звернення людей у зв'язку з порушеннями їхніх невід'ємних прав, а також аналізує надзвичайні правопорушення в галузі прав людини [2].

У системі ООН також функціонує Управління Верховного комісара ООН з прав людини по прийняттю індивідуальних скарг.

Збройний конфлікт є константою в міжнародних відносинах і виступає невіддільною частиною розвитку системи. Незважаючи на те, що будь-яке зіткнення призводить до численних жертв, на поточний момент зафіксовано понад сорок збройних протистоянь. Під час таких конфліктів частіше і більше за все страждає саме мирне населення, яке проживає на території конфлікту.

Регулятором збереження прав людини під час збройних конфліктів виступає міжнародне гуманітарне право, яке значиться частиною норм *ius in bello*, що відрізняє збройний конфлікт від злочину, до якого застосовується звичайне кримінальне право [3].

Саме міжнародне гуманітарне право стримує використання насильницьких методів проти людей, які не беруть участі у військових війнах. Варто відзначити, що міжнародне гуманітарне право, зі свого боку, доповнює міжнародне право щодо прав і

свобод людини, а єдиною відмінністю служить розподіл на комбатантів і цивільне населення. Ключовими документами для міжнародного гуманітарного права виступають Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року і додаткові протоколи до них.

Згідно з міжнародним та гуманітарним правом кожна суверенна держава зобов'язана дотримуватися і виконувати права громадян, які опинилися втягнутими в конфлікт. У міжнародному гуманітарному праві розрізняють дві форми збройних конфліктів: міжнародний збройний і неміжнародний (внутрішній) озброєний. Таким чином, при внутрішньому конфлікті держави часто порушують права власних громадян. Однак це не звільняє їх від відповідальності за долю свого населення і від виконання міжнародних зобов'язань.

Одне з важливих питань полягає в тому, чи повинні держави виконувати міжнародні зобов'язання в галузі прав людини тільки на їх власній території. Не викликає ніяких сумнівів той факт, що захист більшості прав людини забезпечується не тільки громадянам, але й іноземцям. Деякі не згодні з тим, що договірні зобов'язання в області прав людини пов'язують держави поза їхньою територією. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права передбачає, що «кожен хто бере участь у цьому Пакті, зобов'язується поважати і забезпечувати всім, хто перебуває у межах її території та під її юрисдикцією особам права, визнані в цьому Пакті» (пункт 1 статті 2) [4].

Згідно з обмежувальним тлумаченням цього положення, держави не можуть вважатися відповідальними за порушення прав людини, скоєні за межами підконтрольної їм території. Таке тлумачення, однак, не враховує належним чином предмет і цілі Пакту. У зв'язку з чим, Комітет з прав людини заявив, що держава-учасник «Зобов'язана поважати і забезпечувати будь-якій особі, яка перебуває в межах компетенції або ефективного контролю цієї держави-учасниці, права, визнані в Пакті, навіть якщо особа не перебуває на території держави-учасниці». Принцип екстериторіального захисту «застосовується також до осіб, які перебувають у рамках компетенції або під ефективним контролем сил держави-учасниці, що діють за межами її території».

Цей висновок підтвердив Міжнародний Суд ООН, який зазначив: «Міжнародний пакт про громадянські і політичні права застосовуються щодо дій, вчинених державою при здійсненні своєї юрисдикції за межами своєї власної території».

Хоча Комітет з прав людини та Комітет проти тортур пріоритетну увагу приділяють особам, які перебувають під юрисдикцією і ефективним контролем держави, незалежно від їх знаходження, Міжнародний Суд зробив висновок, що економічні, соціальні і культурні права тісніше пов'язані з територією держави. Він зазначив, що в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права не міститься положення про сферу його застосування і «це можна пояснити тим, що в цьому Пакті гарантуються права, які є, по суті, територіальними. Однак не слід виключати того, що він застосовується як щодо територій, над якими держава-учасник має суверенітет, так і щодо територій, над якими держава здійснює територіальну юрисдикцію», іншими словами, Пакт можна застосовувати поза територією держави, якщо держава ефективно контролює іноземну територію, здійснюючи над нею юрисдикцію. Йдеться про випадки окупації, коли держава, що окупує, здійснює ефективний контроль над цією територією. Міжнародний Суд дослідив аналіз,

проведений Комітетом з економічних, соціальних і культурних прав щодо застосування Пакту на окупованій Палестинській території.

Міжнародний Суд зазначив, що Комітет «знову висловив свою стурбованість з приводу позиції Ізраїлю і знову підтвердив «свою думку про те, що зобов'язання держави-учасниці по Пакту поширюються на всі території і групи населення, що перебувають під його ефективним контролем».

Міжнародний Суд констатував, що «території, окуповані Ізраїлем протягом понад 37 років, перебувають під його територіальною юрисдикцією як держави-окупанта [5]. Тобто держава Ізраїль зобов'язана дотримуватись положень Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права.

Хоча одним із критеріїв для обмеження сфери дії зобов'язань у галузі прав людини є територіальний фактор. Цей критерій охоплює осіб, які продовжують залишатися під владою держави, незалежно від того, чи знаходяться вони фізично на території цієї держави. Може йтися про осіб, затриманих представниками держави за межами її території. Крім того, при певних обставинах може йтися про випадки порушень, вчинених щодо осіб, які тимчасово перебувають під контролем держави, наприклад, коли ця держава здійснює військові операції в іншій державі.

Договори у сфері захисту прав людини продовжують діяти навіть під час збройних конфліктів. Міжнародний Суд ООН у своєму Консультативному висновку щодо законності погрози ядерною зброєю або її застосування зазначив, що захист, який надає Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, не припиняється під час війни, за винятком випадків передбачених статтею 4 Пакту [6].

Варто погодитися з думкою Алямкіна Р., що наразі міжнародні договори у сфері захисту прав людини залишаються надзвичайно важливими навіть під час внутрішніх збройних конфліктів. Крім того, норми у сфері захисту прав людини можуть застосовуватися одночасно із нормами міжнародного гуманітарного права, що сприятиме наданню ширшого режиму захисту, у тому разі, якщо держава вирішить не відступати від взятих на себе зобов'язань (або ж встановить, що вона не може правомірно від них відступити з огляду на інші свої міжнародні зобов'язання). Держави не можуть відступати від окремих зобов'язань у сфері захисту прав людини (наприклад, право на життя). Механізми забезпечення виконання зобов'язань, що передбачені у міжнародно-правових інструментах з прав людини, потенційно можуть використовуватися як альтернативні засоби забезпечення дотримання режиму гуманітарного захисту під час збройних конфліктів.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ від 10.12.1948 № 995_015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 03.12.2020).
2. Рада ООН з прав людини. URL: <https://www.ohchr.org/en/hrbodies/hrc/pages/home.aspx> (дата звернення: 03.12.2020).
3. О происхождении терминологической пары jus ad bellum / jus in bello. URL: <https://international-review.icrc.org/ru/articles/origin-twin-terms-jus-ad-bellumjus-bello> (дата звернення: 01.12.2020).

4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 03.12.2020).

5. Кононенко В. П. Вирішення територіальних спорів Міжнародним Судом ООН: теорія і практика: монографія. Київ-Одеса: Фенікс, 2018. 176 с.

6. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, ICJ Reports, 1996 / ICJ Official Website. URL: <http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7497.pdf> (дата звернення: 01.12.2020).

7. Алямкін Р. В. Міжнародно-правовий режим захисту прав людини під час внутрішніх збройних конфліктів. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nzizvru_2014_6_12.pdf (дата звернення: 02.12.2020).

І. С. Заєць,

*науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук*

ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ (ВІЙНИ) НА СХОДІ УКРАЇНИ

Як і будь-який збройний конфлікт, збройний конфлікт на Сході України характеризується порушенням основоположних прав та свобод цивільного населення. Після досягнення домовленості в Тресторонній контактній групі 22.06.2020, Операція Об'єднаних сил України та озброєні групи самопроголошеної «Донецької народної республіки» і самопроголошеної «Луганської народної республіки» прийняли комплекс додаткових заходів для зміцнення режиму припинення вогню. Можна сподіватися, що це сприятиме поступовому зменшенню кількості жертв серед цивільного населення, яка станом на 31.07.2020 становила щонайменше 3367 загиблих і понад 7000 поранених за весь період конфлікту [1].

Доводиться констатувати, що досі існують недоліки у створенні механізму правового захисту і відшкодування завданої шкоди для цивільних осіб, які постраждали від конфлікту. Труднощі та нестатки, від яких постраждале населення України потерпає з часу початку збройної агресії, ще більше загострилися через обмеження свободи пересування у зв'язку з COVID-19, і через загальний вплив пандемії на реалізацію їхніх економічних і соціальних прав.

За окремими даними закриття на період із кінця березня до середини червня всіх п'яти контрольних пунктів в'їзду-виїзду призвело до зменшення кількості щомісячних перетинів лінії зіткнення з 1,3 млн до кількох сотень. Як наслідок, тисячі людей опинилися відірваними від своїх сімей та втратили доступ до якісного медичного обслуговування, пенсій та робочих місць. Починаючи з середини червня 2020 р., коли було частково поновлено пропуск через два контрольні пункти, і до 31 липня 2020 р. загальна кількість перетинів у Донецькій та Луганській областях становила 43 тис., що значно менше, ніж у період до пандемії COVID-19, особливо у Донецькій області [1]. Водночас тисячі людей, які мають нагальні гуманітарні потреби, досі не мають можливості перетнути лінію зіткнення.

Ситуація щодо безпеки у зоні конфлікту на сході України залишалася нестабільною, зокрема мали місце сплески бойових дій у березні та травні. Після того, як Тресторонньою контактною групою 22.07.2020 було досягнуто домовленості, Операція Об'єднаних сил (далі – ООС) України та озброєні групи самопроголошених «республік» ухвалили та видали накази щодо заходів із посилення режиму припинення вогню, починаючи з півночі 27 липня. Цей комплекс додаткових заходів, спрямований на забезпечення всеосяжного, стабільного та необмеженого припинення вогню, і у разі його дотримання сприятиме значному зменшенню кількості нових жертв серед цивільного населення, пов'язаних із конфліктом [2].

За даними статистики, у період з 1 січня до 31 липня 2020 р. Управління

Верховного Комісара ООН з прав людини зафіксувало 107 випадків загибелі або поранення цивільних осіб: 18 загиблих (десятеро чоловіків, сім жінок і один хлопчик) та 89 поранених, що на десять відсотків менше порівняно з аналогічним періодом 2019 року (20 загиблих і 99 поранених) [1].

Міжнародне гуманітарне право захищає цивільні об'єкти, зобов'язуючи всі сторони збройного конфлікту розрізняти цивільні та військові об'єкти, і утримуватися від нападів на цивільні об'єкти.

Поширеними є інциденти, які стосуються цивільних об'єктів. Упродовж періоду з 1 січня до 31 липня 2020 р. зафіксовано вісім випадків пошкодження інфраструктури електропостачання: шість – на території, яка контролюється озброєними групами (чотири – на території, яка контролюється «Донецькою народною республікою», два – на території, яка контролюється «Луганською народною республікою»), і два – на тій території Донецької області, яка контролюється Урядом України [1].

Слід зауважити, що міжнародне гуманітарне право забороняє піддавати нападу, руйнувати, вивозити чи робити непридатними до використання об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення. На нашу думку, додаткові заходи з посилення режиму припинення вогню, погоджені Тресторонньою контактною групою 22.07.2020 року, надають можливість зменшити страждання людей, які живуть у зоні конфлікту на сході, й УВКПЛ закликає сторони конфлікту повною мірою дотриматися цього режиму.

Упродовж останніх місяців Україна і весь світ зіштовхнулися із безпрецедентною глобальною пандемією, яка вплинула на життя населення України. Пандемія не лише підкреслила взаємозв'язок українців, який демонструють, наприклад, труднощі, спричинені обмеженнями на пересування через лінію зіткнення, а й сприяла виявленню проблемних моментів, які вже існували до пандемії, як-от бідність та відчуженість ромських громад і становище осіб похилого віку та осіб з інвалідністю, які перебувають у закладах довгострокового догляду, осіб з інвалідністю, які живуть у громаді, та людей, які живуть в умовах бездомності.

З огляду на викладені обставини, держава, усі фізичні та юридичні особи повинні поважати демократичний простір і основоположні свободи у країні, зокрема у світлі ситуації, що стосується свободи думок і вираження поглядів, свободи мирних зібрань і об'єднання. Державними інституціями не повинні толеруватись акти нетерпимості або дискримінації за будь-якою ознакою, зокрема за політичними переконаннями, має бути забезпечена рівність усіх перед законом незалежно від їхніх політичних поглядів.

Список використаних джерел

1. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 лютого – 31 липня 2020. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1137-17> (дата звернення: 30.10.2020).
2. Повідомлення для преси Спеціального представника Грау після чергової зустрічі Тресторонньої контактної групи 22 липня 2020. Київ, 23 липня 2020 р. URL: www.osce.org/Chairmanship/457885 (дата звернення: 30.10.2020).

А. Ю. Захаркіна,

інспектор сектору криміналістичного забезпечення

СВ Слобідського ВП ГУНП в Харківській області

**ДОТРИМАННЯ СТАНДАРТІВ РОЗСЛІДУВАННЯ У ПРАКТИЦІ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ
В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ (ВІЙНИ)**

З початком збройного конфлікту на Сході та на Півдні України, поряд із безпосереднім забезпеченням національної безпеки й оборони держави, перед Україною також постала проблема проведення ефективних розслідувань кримінальних правопорушень, пов'язаних із конфліктом. Збройна агресія Російської Федерації проти України, що розпочалася на початку 2014 року, спричинила масштабні та системні порушення прав людини на всій території Донецької та Луганської областей, а в деяких випадках – за її межами. Такого обсягу та зухвалості посягань на права людини Україна не знала за всі роки своєї незалежності. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, свобода, недоторканність, право власності, інші охоронювані законом та визнані у всьому цивілізованому світі права та свободи – на довгий час втратили будь-яку цінність [1, с. 8].

Слід зауважити, що Європейський Суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) у своїй діяльності постійно розглядає індивідуальні скарги, пов'язані з неефективним розслідуванням державою випадків грубого порушення окремих прав, передбачених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ). Суд у своїй прецедентній практиці акцентує увагу на необхідності дотримання стандартів ефективності досудового розслідування. Незважаючи на те, що тимчасово окуповані території є недоступними для українських правоохоронних та судових органів, ті порушення прав людини, які там відбуваються, підпадають під юрисдикцію ЄКПЛ. Під час вирішення майбутніх справ ЄСПЛ буде визначати, яка держава-учасниця ЄКПЛ *de facto* здійснює контроль над цими територіями. Очевидно, що Суд розглядатиме можливу відповідальність як України, на території якої розташовані самопроголошені республіки, так і Російської Федерації, яка може здійснювати там ефективний контроль [1, с. 12].

Високою є ймовірність того, що в майбутньому міжнародні судові інстанції визнають часткову відповідальність України за порушення прав людини на непідконтрольних їй територіях. Більшою мірою це стосуватиметься невиконання позитивних зобов'язань держави, тобто нежиття необхідних заходів Україною для забезпечення прав людини. Зокрема, прецедентним є рішення ЄСПЛ у справі «Ілашку та інші проти Молдови та Росії», де Суд визнав, що навіть за відсутності ефективного контролю над непідконтрольними територіями держава все ж таки має позитивне зобов'язання (за ст. 1 ЄКПЛ) вжити всіх належних заходів для захисту гарантованих ЄКПЛ прав заявників [2].

Коли йдеться про офіційні розслідування кримінальних правопорушень, вчинених відносно цивільних осіб та українських військових (у небойовій обстановці) на сході України, часто йдеться про брак їхньої ефективності. Цей факт

підтверджується збільшенням чисельності заяв до ЄСПЛ. Заявники скаржаться на порушення ЄКПЛ, зокрема на незабезпечення Україною ефективного розслідування фактів порушення права власності, незаконного затримання, катування і вбивства людей. Зобов'язання переслідування осіб, що винні в найтяжчих порушеннях прав людини, закріплено в практиці ЄСПЛ як процесуальний аспект окремих статей ЄКПЛ. Тобто у держав-учасниць ЄКПЛ є обов'язок проведення ефективного розслідування порушень матеріальних частин цих статей [3].

У вказаному контексті найбільш типовими є такі порушення: ст. 2 (право на життя) – проведення неефективного розслідування щодо випадків імовірних убивств, а також місцезнаходження й долі зниклих безвісти осіб за обставин, що загрожували життю; ст. 3 (заборона катування) – проведення неналежного розслідування фактів жорстокого, чи такого, що принижує гідність, поводження за наявності скарг чи достатніх відомостей для того, щоб припустити, що таке поводження було допущено; стаття 5 (право на свободу та особисту недоторканність) – відсутність проведення органами державної влади України ефективного розслідування місцезнаходження й долі зниклих безвісти, щодо яких є небезпідставне твердження, що вони на час їхнього зникнення перебували в місцях незаконного утримання; ст. 13 (право на ефективний засіб юридичного захисту) – нездатність органів влади України забезпечити засоби ефективного захисту щодо порушення прав людини в розслідуваннях відповідно до ст. 2 і 3 ЄКПЛ тощо.

Згідно з практикою ЄСПЛ обов'язок захищати право на життя за ст. 2 ЄКПЛ визначається в поєднанні із загальним обов'язком держави за ст. 1 ЄКПЛ, яка зобов'язує «гарантувати кожному, хто перебуває під [її] юрисдикцією, права і свободи, визначені у ЄКПЛ» [4], також опосередковано вимагає наявності будь-якої форми ефективного розслідування, коли особу вбито в результаті застосування сили [5].

Під час розслідування можуть виникнути складнощі та перепони, які перешкоджають його прогресу. Однак швидка реакція органів державної влади в розслідуванні є важливою для забезпечення громадської впевненості щодо дотримання ними принципу верховенства права в попередженні будь-яких ознак змови або поблажливості до незаконних дій [6].

Критерії ефективного розслідування випадків порушення ст. 3 ЄКПЛ схожі з критеріями, розробленими за процесуальним аспектом ст. 2. Стаття 3 містить зобов'язання розслідувати достовірні твердження (так звані *prima facie*) щодо заподіяння катування або іншого жорстокого поводження. Державні органи повинні вживати всіх необхідних процесуальних заходів для розслідування фактів жорстокого поводження, на які скаржиться особа (наприклад, зібрати свідчення очевидців, показання свідків, отримати експертні висновки, а за можливості – провести медичний огляд особи з метою встановлення характеру нанесених ушкоджень тощо) [7]. Розслідування заяв про жорстоке поводження має бути ретельним. Це означає, що органи влади завжди повинні добросовісно намагатися з'ясувати, що трапилось, і не покладатися на поспішні та необґрунтовані висновки для закриття кримінального провадження або використовувати такі висновки, як підставу для своїх рішень.

Негайне та ефективно розслідування вимагається також за ст. 5, якщо наявна обґрунтована заява, що людину було заарештовано, і вона зникла безвісти. Органи

державної влади зобов'язані надати вірогідне й обґрунтоване пояснення щодо місцезнаходження й долі особи, зниклої безвісти, після того, як таку особу було затримано [8]. Відсутність офіційної реакції органів державної влади на затримання особи є повним запереченням гарантій прав затриманого, передбачених ст. 5 ЄКПЛ.

Стаття 13 ЄКПЛ, з-поміж іншого, гарантує доступність засобів захисту на національному рівні для реалізації права на ефективне розслідування. Межі обов'язків держави, за ст. 13, залежать від конкретного порушення, на яке скаржиться особа. Суд, у своїй прецедентній практиці, наголошує, що вимоги ст. 13 є ширшими, ніж зобов'язання держави з проведення ефективного розслідування відповідно до ст.ст. 2 і 3 [9].

Таким чином, розслідування має бути ефективним у тому сенсі, що воно здатне призвести до встановлення та покарання винної особи. Це не зобов'язання досягнення результату, а зобов'язання вжиття заходів. Ефективне розслідування кримінального правопорушення має відповідати таким мінімальним критеріям за ЄКПЛ: незалежність та неупередженість (безсторонність); залученість потерпілого і громадський контроль / відкритість та прозорість у розумних межах на всіх етапах розслідування; ретельність (повнота) та оперативність (своєчасність); розумність строків.

Список використаних джерел

1. Одегов О., Гриценко Н. Злочини без покарання: порушення прав людини під час збройного конфлікту на сході України. За заг. ред. В.Щербаченка. ГО «Східноукраїнський центр громадських ініціатив». К., 2018. 64 с.
2. Рішення ЄСПЛ у справі «Ілашку та інші проти Молдови та Росії» (Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia), заява № 48787/99, п. 331.
3. Рішення ЄСПЛ у справі «Федорченко та Лозенко проти України» (Fedorchenko and Lozenko v. Ukraine), заява № 387/03, пп. 41-42.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 09.12.2020).
5. Рішення ЄСПЛ у справі «Кайя проти Туреччини» (Kaaya v. Turkey), заява № 158/1996/777/978, п. 86.
6. Рішення ЄСПЛ у справі «Маккер проти Сполученого Королівства» (McKerr v. United Kingdom), заява № 28883/95, пп. 108-115; «Авсар проти Туреччини» (Avsar v. Turkey), заява № 25657/94, пп. 390-395.
7. Рішення ЄСПЛ у справі «А.Н. проти України» (A.N. v. Ukraine), заява № 13837/09, пп. 65-72.
8. Рішення ЄСПЛ у справі «Курт проти Туреччини» (Kurt v. Turkey), заява № 12815/1997/799/1002, пп. 128-129.
9. Рішення ЄСПЛ у справі «Ісаєва, Юсупова і Базаєва проти Росії» (Isayeva, Yusupova and Bazayeva v. Russia), заяви № 57947/00, 57948/00 та 57949/00, пп. 236-240.

В. В. Кузьменко,

*курсант II курсу факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

А. А. Токар,

*викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ (ВІЙНИ)

Права людини – це невід’ємні права, які набуває кожна людина з моменту її народження, ні за яких причин вони не можуть бути відібрані чи обмежені. На нашу думку, потрібно більше звернути увагу на значення прав для людини, оскільки раніше ми не надто замислювалися над ними, хоча вони відіграють важливу роль у нашому житті. Завжди було уявлення про недоторканність цих прав, про їх обов’язкове дотримання усіма [1, с. 8].

Але у зв’язку з останніми подіями, що відбуваються, наша країна перебуває та продовжує перебувати у досить складному становищі. Події, які розпочалися з квітня 2014 року, а саме війна на Сході (на Донбасі), зруйнували та залишили слід у житті багатьох людей. Євромайдан, війна на Сході – стали чи не найяскравішими проявами фактів порушень прав людини.

З настанням збройного конфлікту, не всі права людини дотримуються. Саме слово «війна» вже викликає багато негативних емоцій та страху, бо ніколи нічим хорошим вона не закінчувалася. Жорстоке поводження, так би мовити, наших супротивників виходило за всі межі розумного. Для забезпечення контролю над регіоном збройні формування під назвою «ДНР» та «ЛНР» запровадили системний терор проти цивільного населення. Щодня вони катували, вчиняли побиття невинних людей, брали їх у заручники та робили так доволі довгий час. Те, що відбувалося і є прикладом жорстокого порушення права на життя.

Ніхто не може бути незаконно позбавлений життя, але терористи порушували це право та знущалися з полонених, їх навіть не зупиняло те, що серед них були люди похилого віку, і навіть діти. В умовах збройного конфлікту також порушувалося право на власність, відомо, що вчинялися крадіжки, вимагання та незаконне затримання.

Коли почалася мобілізація населення, то більшість осіб залишали свої будівлі, не знаючи де вони будуть жити згодом. Міграція відбувалася швидко, оскільки життя на Донбасі було нестерпним та небезпечним. Мешканці втрачали все, у буквальному розумінні цього слова. Люди втратили постійне місце проживання, саме житло та місце своєї роботи. Переселенці не мали вибору, тому виїжджали зі своїх домівок. Я вважаю, це і є справжнім порушенням прав людини.

У зв’язку з тим, що відбувалося з населенням, держава була зобов’язана надати громадянам захист та забезпечити їх житлом, але навіть з цим виникали проблеми. Навіть, якщо і були місця для проживання, люди відмовлялися від них, бо там неможливо було знайти постійну роботу та затишку, якого так не вистачало. Тому

багатьом доводилося самотійно шукати місця, де б вони могли почували себе у безпеці.

Отже, сьогодні, коли Україна стала на шлях зближення з Європейським Союзом, питання забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина становить найбільший інтерес, а тому порушення останніх є надзвичайно негативним явищем для нашого суспільства. Також є велика надія, що зовсім скоро військовий конфлікт між нашою країною та Російською Федерацією завершиться, занадто багато сліз спричинила ця війна, а особливо, близьким родичам військовослужбовців. Зруйнований Донбас буде відновлено, а люди матимуть змогу повернутися додому. І тоді правами людини не будуть нехтувати та порушувати, оскільки вони мають для нас велику цінність.

Список використаної літератури:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. С. 64.

Т. Р. Ленкова,

курсантка Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

А. А. Токар,

викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Однією з найактуальніших внутрішньодержавних та міжнародних проблем є проблема забезпечення прав людини. Для українського законодавства врегулювання конституційно-правового забезпечення прав людини, національної безпеки є першочерговим завданням. Стан дотримання прав людини та належний рівень їх реалізації залежать не тільки від їх конституційного закріплення й детальної юридичної регламентації, але й від наявності дієвого механізму їх гарантування. Тож розглянемо проблеми в аспекті забезпечення прав і свобод людини в Україні в умовах збройного конфлікту.

У публікації використовується опис та аналіз як методи наукового дослідження. Матеріалом для досліджень є іноземні та вітчизняні наукові статті, журнали та публікації дослідників у мережі Інтернет за напрямом дослідження.

На сьогоднішній день Україна переживає надзвичайно складний період встановлення власного державотворення, який відзначається не лише глибокими проблемами соціального та економічного розвитку, а й необхідністю протистояти зовнішній гібридній агресії з боку Російської Федерації, що загрожує самому існуванню української незалежності, захисту та гарантіям прав і свобод людини і громадянина [1].

Особисті права та свободи людини – це закріплені правом можливості фізичного існування і духовного розвитку людини. Основні права і свободи людини, закріплені в Конституції України, є непорушними. Складність соціальних процесів, що відбуваються в Україні, полягає у необхідності подальшого створення умов для підвищення ефективності та гарантії забезпечення прав і свобод людини. В умовах збройного конфлікту ця ситуація стає дедалі складнішою. Тому, на нашу думку, варто здійснити низку заходів для перевірки дотримання прав і свобод людини.

Для українського суспільства сьогодні тематика гарантій прав людини в умовах збройного конфлікту надзвичайно важлива для вивчення, оскільки територія півострову Криму окупована, а на Сході нашої держави майже два роки тривала «антитерористична операція», що у 2018 році була перейменована в «Операцію Об'єднаних сил». Законодавчим підтвердженням терористичних діянь на території України є прийняття нормативних актів, таких як, наприклад, Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 13 квітня 2014 року, «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» [2] від 14 квітня 2014 року № 405/2014 та низка інших прийнятих актів на основі цього документа.

З початком збройного конфлікту Україна зіштовхнулася із хвилею нових проблем. Такими проблемами є порушення прав людини на тимчасово непідконтрольній території України. Ці особи мають статус внутрішньо переміщених осіб. В умовах збройного конфлікту особливого забезпечення дотримання прав і свобод потребують військовослужбовці – учасники АТО, і не тільки вони.

Зафіксовано дуже багато беззаперечних фактів порушень у дотриманні прав і свобод людини на непідконтрольних Україні територіях. За статистичними даними відомо, що найчастіше відбуваються такі види порушень: передусім це порушення тиші, тобто обстріли, незаконні затримання людей, тортури, жорстке і нелюдське поводження.

Окремо треба наголосити на утриманні військовополонених. Деякі особи перебувають у невизначених місцях, без зв'язку з рідними, без доступу омбудсменів та Червоного Хреста понад шість років. За даними СБУ, на тимчасово окупованих територіях у Донецькій і Луганській областях, станом на 14 серпня 2020 року, незаконно позбавлені волі 235 осіб [3].

Також особливою проблемою є позбавлення економічних і соціальних прав, відсутність справедливості та підзвітності Україні.

Важливо зазначити, що соціальний захист є важливим елементом дотримання основних прав. Кожна сучасна держава повинна забезпечити соціальний захист, а також забезпечити кожному громадянину гідні умови існування, соціальну захищеність та необхідні можливості для самореалізації особистості.

Відповідно до ст. 2 Конституції України людина, її життя, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю [4]. Держава поклала на себе обов'язок дотримання прав і свобод, а також охорони та захисту інтересів своїх громадян. Це фундаментальні поняття.

Таким чином, на наш погляд, гарантіями захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах збройного конфлікту є система норм, принципів та вимог, різноманітних правових та організаційних механізмів (процедур), завдяки яким забезпечується соціально-правова захищеність особи, що функціонують з метою забезпечення найсприятливіших умов для реалізації конституційно закріпленого статусу людини в умовах збройного конфлікту.

Отже, з огляду на викладене вище, можна стверджувати, що дотримання прав і свобод людини є найголовнішим завданням кожної держави. В умовах збройного конфлікту Україна переживає нові проблеми, пов'язані з порушенням прав і свобод кожної людини, яка проживає на тимчасово непідконтрольних територіях. Особливу увагу держава повинна приділяти захисту прав і свобод незахищених верств населення та військовослужбовців.

Список використаних джерел

1. Прієшкіна О.В. Забезпечення прав людини в Україні: стан та перспективи. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2017. Т. 200. С. 109–114.

2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України»: Указ Президента України від 14 квітня

2014 року № 405/2014. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/405/2014> (дата звернення: 21.11.2020).

3. Українське національне інформаційне агентство «Укрінформ». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3081980-u-poloni-okupantiv-dosi-perebuvaut-235-ukrainciv-sbu.html> (дата звернення: 21.11.2020).

4. Довбиш В.А., Ситор В.М. Проблемні питання гарантування прав і свобод людини і громадянина в умовах збройного конфлікту. *Подільський науковий вісник*. 2019. № 4 (12). С. 127–133.

В. А. Мацько,

науковий співробітник науково-дослідної лабораторії правового та організаційного забезпечення діяльності Міністерства ДНДІ МВС України

СТАН АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ УЧАСНИКІВ ООС/АТО В УКРАЇНІ

Події, які відбуваються протягом останніх шести років в Україні, як-от проведення Антитерористичної операції, а потім Операції Об'єднаних сил, призвели до значних порушень прав і свобод людей і громадян. Найбільше постраждали особи, які захищають незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України. На сьогодні згідно із Законом України від 22.10.1993 № 3551-XII «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (далі – ЗУ № 3551-XII) учасників Операції Об'єднаних сил в Україні та Антитерористичної операції (далі – учасники ООС/АТО) прирівнюють до учасників бойових дій [1].

Конституційний лад України ґрунтується на визнанні людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності та безпеки найвищою соціальною цінністю, пріоритету її прав і свобод. Гарантування прав і свобод людини є головним обов'язком держави, держава відповідальна перед людиною та суспільством за свою діяльність [2].

Серед низки важливих прав, які гарантуються Конституцією України учасникам ООС/АТО, є право на соціальне забезпечення. У ст. 46 Основного Закону зазначається, що громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення в разі втрати працездатності, безробіття та в інших випадках. Право на соціальний захист гарантується системою соціального страхування та соціального забезпечення [2].

На шляху до забезпечення соціальних прав учасників ООС/АТО Україна визнає пріоритет загальнолюдських цінностей та дотримується загальновизнаних норм і принципів міжнародного права. Першим і основним міжнародним нормативно-правовим актом, в якому закріплено основні права і свободи людини, є Загальна декларація прав людини (далі – Декларація). Так, у ст. 22 Загальної декларації прав людини зазначається, що кожна людина як член суспільства має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави [3]. Крім Декларації, право на соціальне забезпечення передбачене Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права, де проголошується право на задовільне існування кожного [4].

На початку проведення АТО вітчизняне законодавство було не готове до сучасних реалій, адже вже після початку самої операції учасники АТО так і не мали офіційного правового статусу. Крім того, законодавчо неврегульованими залишались права, обов'язки, повноваження та інші питання, які формують суспільні відносини у сфері адміністративно-правового забезпечення соціальних прав учасників ООС/АТО в Україні.

На сьогодні соціальні права учасників ООС/АТО закріплені у низці нормативно-правових актів, а саме: Указ Президента України від 18.03.2015 № 150 «Про додаткові заходи щодо соціального захисту учасників антитерористичної операції» (направлений на вирішення нагальних питань соціального захисту і реабілітації учасників АТО) [5]; постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2016 № 336 «Деякі питання соціального захисту ветеранів війни та членів їх сімей» (визначає Порядок призначення та виплати одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті) або інвалідності деяких категорій осіб відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [6]; розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.08.2015 № 898-р «Питання забезпечення учасників антитерористичної операції та сімей загиблих учасників антитерористичної операції земельними ділянками» [7] та інші.

Проте значна кількість соціальних прав, якими наділені учасники ООС/АТО в Україні, носить декларативний характер через брак належного фінансування, а також через відсутність співпраці органів державної влади, які є суб'єктами забезпечення соціальних прав учасників ООС/АТО в Україні.

Провідне місце серед суб'єктів забезпечення соціальних прав учасників ООС/АТО займає Міністерство соціальної політики України, яке є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України, і яке забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері соціального захисту ветеранів війни та осіб, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» в частині організації виплати їм разової грошової допомоги, соціальної та професійної адаптації військовослужбовців, які звільняються, осіб, звільнених із військової служби [8].

Крім Міністерства соціальної політики України, до суб'єктів забезпечення соціальних прав учасників АТО в Україні належать: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Служба безпеки України, Міністерство оборони України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство охорони здоров'я України, проте лише злагоджена робота між вказаними суб'єктам та конкретне розмежування повноважень матиме вагоме значення при забезпеченні соціальними правами учасників ООС/АТО в Україні.

Загалом можна сказати, що чинне законодавство, яке регулює питання соціального забезпечення учасників ООС/АТО, має значний перелік гарантій та пільг для учасників ООС/АТО. Проте процес удосконалення нормативно-правих актів триває, адже декларативність та застарілість певних норм призводить до фрагментарного вирішення проблем забезпечення соціальними правами учасників ООС/АТО.

Список використаних джерел

1. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 № 3551-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 45. Ст. 425.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Загальна декларація прав людини: резолюція 217 А (ІІІ) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_015. (дата звернення: 30.10.2020).

4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_042. (дата звернення: 11.11.2020).

5. Про додаткові заходи щодо соціального захисту учасників антитерористичної операції: Указ Президента України від 18.03.2015 № 150. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/150/2015#Text> (дата звернення: 20.11.2020).

6. Деякі питання соціального захисту ветеранів війни та членів їх сімей: постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2016 № 336. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/336-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.11.2020).

7. Питання забезпечення учасників антитерористичної операції та сімей загиблих учасників антитерористичної операції земельними ділянками: розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.08.2015 № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2015-%D1%80#Text> (дата звернення: 11.11.2020).

8. Положення про Міністерство соціальної політики України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.11.2020).

А. В. Пшенична,

старший науковий співробітник 1-го науково-дослідного відділу науково-дослідної лабораторії кримінологічних досліджень та проблем запобігання злочинності ДНДІ МВС України, кандидат юридичних наук

ПРАВА ДІТЕЙ, ЩО ОПИНИЛИСЬ У ЗОНІ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ГАРАНТУВАННЯ

Упродовж останніх років ми стали свідками спалаху низки конфліктів по всьому світу: Сирія, Ємен, Афганістан, Нігерія, Ірак, Нагірний Карабах, Україна. Це – неповний перелік країн, охоплених війною, і всюди страждань зазнають насамперед діти.

Кількість дітей, які проживають у безпосередній близькості від зони найбільш гострих конфліктів, протягом 2018–2019 років зросла від 4 до 9 млн. Кількість дітей, які живуть в умовах конфліктів високої інтенсивності, у 2019 році зросла на 2 % (порівняно із 2018 роком) і становить 160 млн [1].

Усього у 2019 році в зонах військового конфлікту проживало 426 млн дітей. Міжнародне гуманітарне право передбачає широкий спектр заходів щодо захисту дітей. У разі збройного конфлікту діти користуються загальним захистом, який надається цивільним особам, що не беруть безпосередньої участі у військових діях. Дітям як цивільним особам, які не є комбатантами, гарантується гуманне поводження. До них мають застосовуватися правові положення, що регулюють ведення військових дій.

З огляду на особливу вразливість дітей, Женевська конвенція 1949 року та додаткові протоколи 1977 року встановлюють низку конкретних норм, що надають дітям особливий захист. Вразливість тут означає відсутність спеціального захисту тих категорій осіб, чиє існування перебуває в небезпеці. Це відображено в Декларації 1974 року про захист жінок та дітей у надзвичайних умовах та у період військових конфліктів. Ця Декларація зобов'язує всі держави, які є учасниками військових конфліктів, докласти максимум зусиль для збереження і захисту жінок та дітей від наслідків війни, заборонити переслідування, застосування катувань, інших форм насилля.

На основі зазначених вище основоположних документів кожна зі сторін військового конфлікту зобов'язана зробити все необхідне для того, щоб усі органи влади та особи, які перебувають під їх контролем, дотримувались норм міжнародного гуманітарного права, а заходи правозастосування, які гарантують виконання цього права, можуть бути як превентивного, так і карального характеру.

Практичне застосування норм міжнародного гуманітарного права має забезпечуватися нормами національного законодавства, наказами, інструкціями, які гарантують виконання цих норм, та, відповідно, контролюватися державними органами. Зазначена відповідальність у процесі правозастосування покладається на військових командирів [2].

Кожен військовий та інші особи, які беруть участь у конфлікті, мають виконувати норми гуманітарного права [3]. Особливою рисою міжнародного

гуманітарного права у сфері збройних конфліктів є те, що сторонами збройного конфлікту визначаються державні збройні формування і антиурядові збройні сили та інші організовані збройні формування без надання їм певного правового статусу [4]. Кожна зі сторін конфлікту має виконувати та забезпечувати виконання гуманітарного права її збройними формуваннями та іншими особами, які їй підпорядковані та контролюються.

У разі міжнародного збройного конфлікту діти, які не беруть безпосередньої участі у військових діях, перебувають під захистом Женевської конвенції IV про захист цивільного населення під час війни [5] та Додаткового протоколу I [6]. На дітей поширюються основні гарантії, що надаються цими договорами, а саме: право на життя, заборона примусу, тілесних тортур, а також норми Додаткового протоколу I [7], що стосуються ведення військових дій, зокрема принцип диференціації між цивільними особами і комбатантами і заборона перетворювати цивільних осіб в об'єкт нападу [5, ст. 48, 51]. У разі не міжнародного збройного конфлікту на дітей також поширюються гарантії, передбачені для осіб, які не беруть безпосередньої участі у військових діях [5, ст. 3; 7, ст. 4]. Крім цього, вони перебувають під захистом принципу, згідно з яким «цивільне населення, а також окремі цивільні особи не мають бути об'єктом нападу» [6, ст. 13].

Положення Женевської Конвенції IV про захист цивільного населення під час війни гарантують дітям особливе становище, принцип особливого захисту встановлюється Додатковим протоколом: «діти користуються особливою повагою, і їм забезпечується захист від будь-яких непристойних посягань». Сторони, що перебувають у конфлікті, забезпечують захист і допомогу, які їм потрібні з огляду на їх вік або з іншої причини (ст. 77). Нормами Женевської Конвенції IV, ст. 68 п. 4 та Додаткового протоколу I, ст. 77 п. 5; Додаткового протоколу II, ст. 6 п. 4 заборонено виносити смертні вироки дітям [5; 7; 8].

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що на сьогодні питання забезпечення прав дітей під час військових конфліктів на міжнародному рівні регулюється низкою відповідних міжнародно-правових актів, які закріплюють загальне положення про те, що дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони та піклування, включаючи належний правовий захист під час військових конфліктів.

Зазначені міжнародно-правові акти умовно можна поділити на дві групи: загальні та спеціальні, серед яких основними та найважливішими є Конвенція ООН про права дитини, Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни, Додаткові протоколи до Женевських конвенцій щодо захисту жертв міжнародних та не міжнародних військових конфліктів.

Вказані вище міжнародно-правові акти були ратифіковані Україною, що дозволяє на національному рівні вирішувати питання, пов'язані зі створенням умов для реалізації прав дітей, забезпечення їх всебічної охорони та захисту від порушень, зокрема під час збройного конфлікту на Сході нашої країни.

Нормативні гарантії щодо забезпечення та захисту прав дітей в Україні об'єктивно відображені в системі чинного законодавства. За роки незалежності наша держава здійснила низку заходів для покращання прав дітей шляхом узгодження

системи національного законодавства в цій сфері з вимогами міжнародних стандартів, і ця робота постійно триває.

Наступним етапом стало приєднання України до Декларації про безпеку шкіл [9]. Зазначена Декларація надає країнам-учасникам можливість захисту учнів та викладачів, підкреслює важливість роботи навчальних закладів під час військових конфліктів.

Важливим аспектом приєднання до Декларації є відновлення освітньої інфраструктури, забезпечення психологічної реабілітації учнів, батьків, вчителів; сприяння проведенню тренінгів з безпеки і охорони здоров'я [10].

Список використаних джерел

1. Stop the war on children. URL: https://resourcecentre.savethechildren.net/node/18486/pdf/killed_and_maimed_a_generation_of_violations_final.pdf (дата звернення: 18.11.2020).

2. Уильямсон, Джейми Аллан. Некоторые размышления об ответственности командования и уголовной ответственности. Международный журнал Красного Креста. 2008. Июнь. № 870. С. 131–153.

3. The International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), Prosecutor v. Dusko Tadic, Case No IT-94-1, Decision on the Defence Motion on Jurisdiction (Trial Chamber), August 10, 1995, par. 31 and 36, and Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction (Appeals Chamber), October 2, 1995, par. 128.

4. Имплементация международного гуманитарного права и предоставление защиты и помощи жертвам войны: различные механизмы и подходы Тони Пфаннер. URL: https://www.icrc.org/ru/doc/assets/files/review/2010/06_pfanner_various_mech.pdf (дата звернення: 16.11.2020).

5. Женевська конвенція IV про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/geneva_civilian.shtml (дата звернення: 17.11.2020).

6. Додатковий протокол № I до Женевської конвенції від 12 серпня 1949 року щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів. URL: https://www.icrc.org/ru/doc/assets/files/2013/ap_i_rus.pdf (дата звернення: 18.11.2020).

7. Додатковий протокол № I до Женевської Конвенція IV про захист цивільного населення під час війни. Ст. 27–34. Ст. 75. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/geneva_civilian.shtml (дата звернення: 18.11.2020).

8. Додатковий протокол № II до Женевської конвенції від 12 серпня 1949 року щодо захисту жертв неміжнародних збройних конфліктів. URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/6lkb3l.htm> (дата звернення: 18.11.2020).

9. The safe schools declaration. URL: <https://ssd.protectededucation.org/> (дата звернення: 16.11.2020).

10. Підписана декларація щодо безпеки шкіл. URL: <https://www.op.ua/ru/news/osvita-v-ukraini/pidpisana-deklaraciya-pro-bezpeku-shkil> (дата звернення: 17.11.2020).

М. С. Тріус,

курсант Військового інституту

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ВПЛИВ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В ДОНЕЦЬКІЙ ТА ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ

Проблема доступу до правосуддя в Україні в умовах збройного конфлікту залишається надзвичайно актуальною. Обрана проблематика є чи не найважливішим напрямом серед усіх цілей сталого розвитку, оскільки вона є основоположною для виконання всього іншого спектру завдань. Саме ціль 16 «Сприяння розбудові миролюбного і всеохопного суспільства задля сталого розвитку, забезпечення всім доступу до правосуддя і створення ефективних, підзвітних та інклюзивних інституцій на всіх рівнях» [1], на нашу думку, становить базис, який відіграє важливу роль для мотивації людства й зосередження населення на впровадження в життя економічних, екологічних та інших прогресивних цілей, вдосконалення України та світу в цілому.

Виконання зазначених стратегій розвитку допоможе нашій державі впоратися з багатьма викликами та загрозами, такими як гендерна нерівність, недоступність правосуддя всім категоріям населення країни, а також досягти необхідного рівня захищеності суспільства.

Принцип вільного доступу до правосуддя в діяльності правової держави закладено у п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [2] та знаходить своє відображення у ст. 55 Конституції України [3].

Доступ до правосуддя є надзвичайно важливим у контексті додержання основних прав та свобод людини і громадянина, а також забезпечення справедливих взаємовідносин між суб'єктами права. Можливість звернення до суду та справедливий розгляд справи є показником демократичності та поваги держави до народу. Такий принцип є основоположним у правових системах розвинутих країн світу. Оскільки пріоритетами України є вступ до Європейського союзу та Північноатлантичного Альянсу, наша держава зобов'язана виконати зазначену ціль максимально якісно.

Однак існує низка проблем, які необхідно вирішити для досягнення поставленого завдання. Переконані, що основною серед них є страх, який проявляється не тільки у переживанні позивача за свою недоторканність, а й у недовірі суддям та справедливості суду в цілому. Так, наприклад, висновки дослідження експертки Хізер Голдсміт, проведеного в рамках проєкту ПРООН «Верховенство права та правосуддя на рівні громад у районах України, постраждалих від конфлікту», яскраво свідчать, що рівень довіри суспільства до судів та суддів є низьким. Розглянемо цю проблему на прикладі Донецької та Луганської областей. На питання щодо змоги домогтися правосуддя, якщо вони стануть жертвою злочину, респонденти відповіли таким чином: 10 % – безумовно зможуть домогтися справедливості; 40–44 % – що ймовірно; 12% – опитаних чоловіків сказали, що вони не досягли б справедливості, тому, що вони побоюються за свою безпеку; 31% – опитаних жінок сказали, що вони не досягли б справедливості, тому що вони побоюються за свою безпеку; 63 % – Донецька, 5 % –

Луганська – респонденти, які проживають у межах 20 км від лінії розмежування, які згадували обстріли як одну з головних проблем [4].

Результати опитування свідчать, що люди не впевнені у справедливості судочинства повною мірою. Так, згадане дослідження виявило тенденцію, що простежується по всій території України і яка стосується питання доброчесності судової влади: більше 75 % громадян країни вважають, що суди стануть на бік особи, яка зможе найбільше заплатити, або на бік більш впливової людини. Це занепокоєння спричинено зневірою людей у справедливий суд внаслідок корумпованості системи та існування можливості позитивного вирішення проблеми в судовому порядку, маючи авторитетне становище або гарний матеріальний стан [4].

Проаналізувавши публікації таких аналітичних центрів, як Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова, Національний інститут стратегічних досліджень, Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Українська Гельсінська спілка з прав людини, Благодійний фонд «Право на захист» тощо, можемо говорити, що в Україні доступ до правосуддя як основу діяльності держави та функціональної складової ефективної судової системи не забезпечено на належному рівні, а довіра населення до судів, наприклад, у 2018 році становила 16 %. На нашу думку, однією з ключових проблем у цій сфері є те, що людина побоюється надавати персональні дані про себе у разі звернення до правоохоронних органів та не має впевненості у справедливості нашої судової системи.

Вважаємо, що недовіру певною мірою можна подолати оновленням кадрового складу суддів, залучаючи до судейського корпусу «нові обличчя» та ускладнюючи відбір жорсткою перевіркою на доброчесність.

Водночас існує ще декілька суттєвих проблем, вирішення яких надасть населенню справедливий доступ до правосуддя, що в сучасному світі є необхідним показником демократичної, правової держави. Цими проблемами є фінансова неспроможність населення держави брати участь у судових процесах внаслідок високих ставок судового збору; проблема розміщення судів, тобто складність відвідання судового засідання через велику відстань; невелика кількість суддів, в яких немає проблем із доброчесністю; наявність вимог до представників процесу (адвокатська монополія).

І дійсно, через надмірно високі ставки судового збору частина населення з невеликими доходами не може звернутися до суду тільки через те, що не має коштів його сплатити. Вважаємо, що доступ до правосуддя має бути забезпечений для всіх категорій осіб незалежно від їх статків, для чого слід переглянути ставки судового збору у бік зменшення.

Дискутуючи з приводу вирішення проблеми розміщення судів, пропонуємо поширювати надання певних юридичних послуг, що стосуються судового процесу, в основному у сільській місцевості, а також зосередити увагу на ефективному роз'ясненні населенню України правових новел.

Стосовно підвищення рівня доброчесності суддівського корпусу пропонуємо переглянути конкурсну систему відбору суддів, звертаючи максимальну увагу на зазначений критерій. Слід унеможливити відновлення у статусі судді осіб, які вже

заплямували свою репутацію, та запроваджувати принцип невідворотності покарання за скоєні правопорушення.

Необхідно надати більше прав та можливостей для розширення кола осіб та самостійного представництва сторін судового процесу, підвищуючи рівень роз'яснювальної та просвітницької роботи у різних галузях права. Український народ має бути обізнаним у своїх правах, свободах та способах їх захисту.

Існування зазначених проблем свідчить, що обрана тема є надзвичайно актуальною, а запропоновані шляхи їх вирішення – досяжними. Вирішення проблеми доступності до правосуддя сприятиме більш ефективному впровадженню всіх інших цілей.

Список використаних джерел

1. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року: Резолюція №70/1, прийнята Генеральною Асамблеєю 25 вересня 2015 року. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-development-report/the-2030-agenda-for-sustainable-development.html> (дата звернення: 30.11.2020).

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ від 04.11.1950. Дата оновлення: 02.10.2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 30.11.2020).

3. Конституція України 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-80#Text> (дата звернення: 30.11.2020).

4. Хізер Голдсміт. Безпека та правосуддя в Україні. 2017. URL: https://mvs.gov.ua/upload/file/report_security_and_justice_ukraine_2.pdf (дата звернення: 30.11.2020).

М. Г. Щербіна,

студентка Національного університету «Запорізька політехніка»

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Проблема збройних конфліктів є дуже актуальною і займає важливе місце в системі міжнародних відносин. Право збройних конфліктів, що з'явилося у другій половині XIX – першій половині XX століття, передусім стосується міжнародних війн. Водночас основні засади і принципи застосовуються і до неміжнародних збройних конфліктів: у будь-якому збройному конфлікті та за будь-яких обставин сторони мають дотримуватися елементарних принципів гуманності, зменшення людських страждань, а також зменшення шкоди, що завдається об'єктам, які мають надзвичайно важливе значення для виживання. Отже, сторони конфлікту не є необмеженими ані у виборі засобів і способів ведення війни, ані у виборі цілей для самого нападу. Так само вони зобов'язані захищати жертв від впливів і наслідків війни. Сторони конфлікту, що дотримуються цих норм і принципів вважаються такими, що поважають міжнародний правопорядок, а ті хто їх порушують та вчиняють міжнародні злочини мають бути притягнуті до міжнародної кримінальної відповідальності [1].

Серед найгостріших проблем сучасності, на які звернено прицільну увагу авторитетних і найбільших міжнародних організацій, а також політичних лідерів, видатних науковців, широкої громадськості, є саме проблема об'єктивного ускладнення структури міжнародних відносин, вдумливі контакти цивілізацій і проблема глобальної міжнародної безпеки, підтримання сталого миру, запобігання конфліктів в цілому, передусім міжнародного конфлікту.

Збройні конфлікти створюють значну загрозу людству внаслідок можливого розширення кількості учасників в умовах глобалізації, розвитку екологічних катастроф, негативних гуманітарних наслідків, пов'язаних із зростанням кількості біженців. Проблема вирішення збройних конфліктів є наразі актуальною і посідає важливе місце в системі міжнародних відносин сьогодення.

Сьогодні на зміну міждержавним прийшли внутрішні конфлікти, однак зміна характеру конфліктів не означає зниження їхнього міжнародного впливу. Унаслідок процесів глобалізації, появи великої кількості біженців в інших країнах, а також залучення до їхнього врегулювання багатьох держав і міжнародних організацій, внутрішньодержавні конфлікти набувають міжнародного характеру. Практика показує, що особливою рисою сучасних збройних конфліктів є посилення ролі зовнішніх сил та їх вплив на перебіг конфліктів, зокрема стали сприятливішими умови для втручання у збройні конфлікти міжнародних організацій і окремих держав [2, с. 129].

Проблеми глобальної безпеки, протидія збройним конфліктам посідають особливе місце в структурі міжнародної політики, визначають суперечності сучасного етапу міжнародного розвитку. Глобальна безпека як чинник міжнародних відносин, вплив якого має універсальний характер і врахування якого в діяльності міжнародного співтовариства та в зовнішній політиці окремих держав призводить до радикальних змін у поведінці суб'єктів міжнародних відносин, до трансформації сутності проблеми

безпеки після закінчення “холодної війни” й розпаду біполярної міжнародної системи, потребує концептуального перегляду принципів функціонування міжнародних і національних інститутів, що відповідають за безпеку, а також урахування в нових доктринах інформаційного складника міжнародного співробітництва [3, с. 224].

Традиційно право збройних конфліктів було галуззю міжнародного права, яка застосовувалася лише до воєн між суб'єктами міжнародного права, тобто державами. Виняток становили рідкісні ситуації, коли під час громадянських воєн їхні сторони укладали угоди, у яких брали на себе зобов'язання дотримуватися всіх або деяких законів і звичаїв війни (наприклад, громадянська війна в Іспанії 1936–1939 рр.).

Головним суб'єктом, що має обов'язки відповідно до міжнародного гуманітарного права (далі – МГП), є держава як основний суб'єкт міжнародного права [4, с. 21]. Так, у сучасному міжнародному праві з'явилася система відповідальності за порушення законів та звичаїв війни. З метою виконання взятих Україною міжнародних зобов'язань при підготовці, плануванні та веденні бойових дій повинні враховуватися норми міжнародного гуманітарного права щодо захисту жертв війни, насамперед цивільних осіб, осіб, які припинили безпосередню участь у збройному протистоянні, цивільних об'єктів, захисту небезпечних об'єктів та культурних цінностей [5, с. 210]. Сучасне міжнародне право передбачає основоположну відповідальність кожної окремої держави за забезпечення правових стандартів під час збройних конфліктів як усередині, так і за межами самої країни. Згідно з вимогами міжнародної спільноти законодавство держав, які входять до міжнародних організацій, має відповідати міжнародним стандартам.

Суб'єктами, яким норми МГП надають захист, є: 1) комбатанти, що беруть участь у збройному конфлікті. Їх не вважають належними до категорії «захищені особи», оскільки напад на них може бути правомірним. При цьому МГП містить норми, що захищають комбатантів від засобів та методів війни, які спричиняють їм надмірні страждання або роблять їхню загибель неминучою; 2) комбатанти *hors de combat* – поранені, хворі або такі, що зазнали корабельної аварії, положення про захист яких передбачені в Женевській конвенції; 3) військовополонені – комбатанти, які склали зброю та здалися, або комбатанти, що були захоплені в полон супротивником; головним інструментом, що присвячений їхньому захисту, є ЖК III; 4) цивільні особи під владою супротивника.

Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи до них 1977 року чітко закріплюють обов'язок сторін конфлікту захищати цивільне населення та цивільні об'єкти від нападів. При веденні бойових дій комбатанти зобов'язані це враховувати.

Цивільні особи потребують захисту МГП у двох аспектах: 1) під час активної фази збройного конфлікту – від перетворення на об'єкт збройного нападу та наслідків застосування сили проти військових цілей та комбатантів супротивника; 2) коли вони потрапляють під владу супротивника (зокрема, коли вони опиняються на території супротивної держави). У першому випадку йдеться про застосування згаданих нижче принципів розрізнення та сумірності. У другому ж випадку основним застосовним джерелом МГП є Женевська конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р., що захищає осіб, які в будь-який момент та за будь-яких обставин опиняються, у разі конфлікту чи окупації, під владою сторони конфлікту або

окупаційної держави, громадянами якої вони не є.

Женевська конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни містить загальні правила, що застосовуються як до всіх осіб, що отримують захист МГП (санітарні та безпечні зони, евакуація, медична допомога), так і тих, що стосуються «захищених осіб» у значенні ст. 4 цієї Конвенції (гарантії гуманного поводження). Женевська конвенція містить норми, що стосуються громадян супротивника, які опиняються на території учасниці конфлікту. Також Женевська конвенція регулює питання захисту цивільних осіб, які перебувають на окупованій території [4, с. 45].

Відповідно до норм міжнародного гуманітарного права сторони збройного конфлікту зобов'язані захищати цивільне населення. Зокрема, не споруджувати військові об'єкти на території населених пунктів, не прикриватись населенням як живим щитом, не наражати цивільне населення на небезпеку.

Міжнародні договори щодо захисту прав людини залишаються надзвичайно важливими навіть під час внутрішніх збройних конфліктів. Ймовірно найважливішим є те, що міжнародно-правові інструменти у сфері захисту прав людини сприяють розширенню та уточненню різноманітних режимів захисту, що забезпечуються гуманітарним правом, шляхом прирівнювання зобов'язань у сфері захисту прав людини до елементарних міркувань гуманності, закріплених у спільній статті 3. Механізми забезпечення виконання зобов'язань, передбачені у міжнародно-правових інструментах з прав людини, потенційно можуть використовуватися як альтернативні засоби забезпечення дотримання режиму гуманітарного захисту під час збройних конфліктів [6, с. 48].

Кожна країна, що підписала конвенції, бере на себе зобов'язання ввести в своєму законодавстві в дію норми, що забезпечуватимуть ефективне кримінальне переслідування осіб, які вчинили або наказали вчинити ті чи інші серйозні порушення, що передбачені конвенціями. Кожна держава також зобов'язується розшукувати осіб, що звинувачуються в тому, що вони вчинили або наказали вчинити вищенаведені серйозні порушення. Таким чином, захист прав людини під час збройних конфліктів виходить за межі відповідальності окремої держави, перетворюючись на справу світового співтовариства та регіональних інтеграційних об'єднань, які нормативно визначають ті універсальні міжнародні правові стандарти, нижче яких держава не має права опуститися, і недотримання яких може призвести до застосування міжнародно-правових санкцій. Врегулювання цих питань на міжнародній арені у разі порушень з боку держави прав громадян є ефективним захистом жертв війни.

Таким чином, для будь-якого суспільства явище збройного конфлікту негативно впливає на державотворчі процеси. Нині в Україні на тимчасово окупованих територіях масово порушуються такі основоположні права та свободи людини, як: право на життя, свободу та особисту недоторканність; право на гідне поводження та недопустимість застосування до людини тортур, жорстокості та нелюдського поводження; право на справедливе судочинство та захист від свавільного арешту чи вигнання; право на свободу пересування; право на громадянство; право на володіння майном; право на свободу переконань та їх вираження; право на соціальний захист тощо.

Безумовно, певний час держава може констатувати свою неспроможність охороняти основні права людини на непідконтрольних територіях. Однак такий підхід

не вирішує проблему збереження суверенітету, територіальної цілісності та захищеності прав людини. Тому на сьогодні перед Україною гостро постала проблема пошуку нових моделей правозахисної діяльності.

Сучасні дослідження зосереджені на недостатньо розробленій проблемі, пов'язаній із розв'язанням збройних конфліктів та управлінням ними. Все це зумовлює подальше вивчення питань, пов'язаних із врегулюванням та профілактикою збройних конфліктів, з метою виведення основних способів та шляхів розв'язання таких конфліктів.

Список використаних джерел

1. Fleck D. The Handbook of International Humanitarian Law. Second Edition. Oxford : Oxford University Press, 2008. 770 p.
2. Луцишин Г. Особливості сучасних збройних конфліктів в умовах глобалізації. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2014. Вип. 26. С. 128–133.
3. Аналіз сучасного міжнародного тероризму та його найближчий прогноз. *Проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр. Київ : КиМУ, 2011. Вип. 3. С. 223–239.*
4. Гнатівський М. М. Міжнародне гуманітарне право. Довідник для журналістів. 2-ге вид., доповн. Одеса : Фенікс, 2015. 92 с.
5. Стасюк С. В. Особливості регулювання сучасних збройних конфліктів: проблеми та перспективи. *Юридична наука*. 2011. № 1. С. 206–210.
6. Алямкін Р. Міжнародно-правовий режим захисту прав людини під час внутрішніх збройних конфліктів. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 6. С. 47–51.

**СЕКЦІЯ 3:
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ
У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА**

Ю. Л. Єлаєв,
адвокат

**ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ДЖЕРЕЛО
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ:
ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМАЛЬНО-ЮРИДИЧНОГО ЕЛЕМЕНТУ
(СКЛАДОВОЇ ЧАСТИНИ) ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ**

Через декілька років після завершення Другої світової війни (1939 – 1945 рр.) розпочалося ухвалення правових актів верховної юридичної сили, які мали правовий статус системоутворювальних джерел права в царині забезпечення та гарантування, охорони та захисту прав людини, як у сфері міжнародного правопорядку, так і у сфері систем права окремих держав – головних суб'єктів міжнародного публічного права. Внаслідок чого понад сімдесят років тому Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, резолюцією 217 А (III) від 10 грудня 1948 року прийнята і проголошена – Загальна декларація прав людини [1], яка є одним із фундаментальних міжнародно-правових актів – джерел міжнародного публічного права періоду новітнього часу загалом та ХХ століття зокрема.

Загальна декларація прав людини має основоположне значення для правових систем переважної більшості держав світу (у тому числі, держав європейської частини світу, держав Європейського Союзу) взагалі та для держави Україна зокрема. Очевидно, що найбільш явно взаємозв'язок Загальної декларації прав людини та правової системи України прослідковується в галузі Конституційного права України. Проте в кримінальному процесуальному праві України Загальна декларація прав людини має суттєве значення як джерело вищеназваної галузі права.

На думку всесвітньовідомих та видатних дослідників-правознавців Давида Р., ЖофFRE-Спінозі К., джерела права існують як «закон, звичай, судова практика, доктрина та деякі вищі принципи» [2, с. 78]. Згідно з теорією вищеназваних вчених-юристів, загальні принципи [2, с. 108-111] поділяються на два класи (типи): 1) загальні формули закону [2, с. 108-109]; 2) загальні принципи, не передбачені законом [2, с. 109-111]. Тобто відповідно до вчення вищезазначених дослідників права загальні принципи та вищеназвані їхні класи (типи) є самостійними, окремими джерелами права.

Так, положення статті 18 Конституції України [3] передбачають, що: зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з

членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права. Внаслідок чого на конституційному рівні (передусім на рівні загальних засад Основного Закону України) встановлено правило згідно з яким джерелами права України є загально визнані принципи і норми міжнародного права. Вбачається, що вищевказані конституційні правоположення опосередковано (непрямо) врегульовують питання юридичної дії у правовій системі України (зокрема, у сфері кримінального процесу України) такого джерела права, як загально визнані принципи і норми міжнародного публічного права. Вбачається, що вищевказана конституційно-правова норма є спеціальною нормою права в частині позадоговірних джерел міжнародного публічного права, які можуть застосовуватись в правовій системі України (в тому числі, у царині кримінального провадження України).

У зв'язку з цим, зауважимо, що правоположення статті 9 Конституції України передбачають, зокрема, принцип згідно з яким: чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Вбачається, що вказана стаття Основного Закону України є спеціальною правовою нормою в частині договірних (конвенційних) джерел міжнародного публічного права, які можуть застосовуватись у правовій системі України.

Водночас необхідно звернути увагу на той факт, що у Кримінальному процесуальному кодексі України [4] (далі – КПК України) відсутня правова норма, яка б прямо передбачала загально визнані принципи і норми міжнародного права (зокрема, Загальну декларацію прав людини) як джерело кримінального процесуального права України. При цьому норми КПК України не встановлюють обмежень або заборон щодо застосування у кримінальному провадженні України джерел права у формі загально визнаних принципів і норм міжнародного публічного права (зокрема, Загальної декларації прав людини).

Заразом у КПК України немає правової норми, яка б прямо та однозначно визначала б приписи Загальної декларації прав людини у правовому статусі (у ранзі, в стані) законодавчого акту, відповідного міжнародного договору України, кримінально-процесуального принципу, як джерел кримінального процесуального права України. Зі свого боку Загальна декларація прав людини офіційно опублікована в Україні, що свідчить про те, що цей юридичний документ доведений до відома населення у порядку, встановленому законом, у розумінні норм ч. 2 ст. 57 Конституції України. Проте значення Загальної декларації прав людини як джерела кримінального процесуального права України можна визначити шляхом системного дослідження місця цього правового документа в структурі (системі) джерел кримінального процесуального права України, тобто шляхом дослідження формально-юридичного елементу (складової частини) правової природи цього Джерела кримінального процесу України. Також слід звернути увагу на необхідність розмежування формально-юридичного елементу (складової частини) правової природи Загальної декларації прав людини від іншого фрагменту (сегменту) правової природи, а саме від змістовно-юридичного елементу (складової частини) правової природи цього джерела права – Загальної декларації прав людини. У цьому, зокрема, проявляється взаємозв'язок кримінального процесу, конституційного права і міжнародного публічного права. У зв'язку з цим, слід зазначити, що предметом цього дослідження є правова характеристика саме юридичної форми Загальної

декларації прав людини як позадоговірного джерела міжнародного публічного права – джерела кримінального процесу.

При цьому необхідно зазначити, що за змістовно-юридичним елементом (складовою частиною) правової природи Загальна декларація прав людини як джерело кримінального процесуального права України сформувала правову природу чинного КПК України, в цілому, як кодифікованого закону у сфері кримінального провадження, який повністю відповідає Загальній декларації прав людини, як загальновизнаним принципам та нормам в царині міжнародного публічного права та конституційно-правовому принципу гуманізму, який встановлений приписами ст. 3 Конституції України. Вбачається, що дослідження юридичного змісту Загальної декларації прав людини є темою більш об'ємного наукового дослідження, зокрема із застосуванням порівняльно-правового методу теорії пізнання (гносеології).

Щодо формально-юридичного елементу (складової частини) правової природи Загальної декларації прав людини як джерела кримінального процесуального права України необхідно зазначити, що відповідно до норм ч. 1 ст. 9 Кримінального процесуального Кодексу України передбачено таке правило: під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, цього Кодексу, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства.

З огляду на наведене вище, вбачається, що КПК України встановлює правило згідно з яким джерелами кримінального процесуального права України є: 1) нормативно-правові акти: Конституція України, КПК України, інші акти законодавства України; 2) міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Таким чином, у цьому випадку є можливим дійти висновку про те, що Загальна декларація прав людини є дещо іншим джерелом кримінального процесуального права України, аніж нормативно-правові акти, аніж міжнародно-правові договори. Таким чином, є можливим вважати, що Загальна декларація прав людини є джерелом кримінального процесуального права України: *а) Загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права; б) Загальними принципами – Загальними принципами, не передбаченими законом, одночасно.* Також необхідно зазначити, що Загальна декларація прав людини може бути застосована у сфері кримінального процесу України, із урахуванням положень ч. 6 ст. 9 КПК України, згідно з якими: у разі, коли положення цього Кодексу не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені частиною першою статті 7 цього Кодексу. Зі свого боку кримінально-процесуальні норми-принципи, визначені у ч. 1 ст. 7 КПК України, ґрунтуються головним чином саме на приписах Загальної декларації прав людини, як на фундаментальному збірнику прогресивної гуманістичної правової думки періоду часу після Другої світової війни, яка враховувала: а) найпрогресивніші ідеї європейського та північноамериканського просвітництва XVIII століття і найбільш правозаконні правові звичаї людської цивілізації передусім нового та новітнього періоду часу світової історії із урахуванням

засад поваги до загальнолюдських цінностей; взаємозв'язку держави та громадянського суспільства, з огляду на принцип проголошення прав людини найвищою соціальною цінністю; б) юридичну доктрину романо-германської та англо-американської правових систем. При цьому загальні засади кримінального провадження (ч. 1 ст. 7 КПК України) можна вважати джерелом права – *Загальними принципами*, а саме: *Загальними формулами закону*. Окрім цього, Загальна декларація прав людини як джерело кримінального процесуального права України може застосовуватись тоді, коли з тих чи інших причин (зокрема, з причини неможливості застосувати певне правове джерело через загальноправовий принцип заборони зворотної дії у часі джерела права) наявні перешкоди для застосування судової практики (зокрема, практики Конституційного Суду України, практики Європейського Суду з прав людини) до відповідних правовідносин у сфері кримінального провадження, якщо сторона кримінального процесу вважає, що національний кримінальний процесуальний Закон звужено регулює її права людини у порівнянні з нормами та принципами міжнародного публічного права.

Вбачається, що застосування Загальної декларації прав людини у кримінальному процесі України буде сприяти подальшому розвитку (еволюції) кримінального провадження України у напрямі досягнення найвищих світових стандартів додержання (дотримання) прав людини при застосуванні заходів кримінально-процесуального примусу (впливу), що відповідає нормами преамбули Конституції України щодо незворотності європейського та євроатлантичного курсу України та прагненню розбудувати і зміцнювати Україну як незалежну, суверену, демократичну, соціальну, правову державу. Як предмет наукового дослідження Загальна декларація прав людини буде визначати нову правову традицію в царині кримінального процесу України – *дослідження загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права взагалі та загальних принципів, не передбачених законом, зокрема, як джерела кримінального процесуального права України*.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. *Голос України*. 2008. № 236.
2. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности: Пер. с фр. В.А. Туманова. М.: Международные отношения, 1999. 400 с.
3. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-В. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996, № 30, ст. 141.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.

Безгинський Б. Г.,

ад'юнкта кафедри кримінального права

Національної академії внутрішніх справ

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Міжнародним політико-правовим документом, який системно сформулював основи сучасного демократичного правового статусу людини, є Загальна декларація прав людини. Відповідно до ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [3]. Положення та норми, що передбачені у Загальній декларації прав людини, мають певні спільні особливості з кримінальним законодавством.

Відповідно до ст. 3 Кримінального кодексу України (далі – КК України) законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права [4]. Одним із принципів міжнародного права є принцип презумпції невинуватості. У ст. 11 Загальної декларації прав людини передбачено, що кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту [1]. На підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» термін «злочин» замінено терміном «кримінальне правопорушення» [2]. Повертаючись до принципу презумпції невинуватості зазначаємо, що вказаний принцип передбачений у ч. 2 ст. 2 КК України, у якій зазначено, що особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду [4].

Значна частина норм статей, які передбачені у Загальній декларації прав людини, переплітаються з кримінальним законодавством. Кримінальне законодавство покладає на особу обов'язки, які полягають у дотриманні та непорушенні норм КК України. Підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом (ст. 2 КК України) [4]. Відповідно до ст. 3 Загальної декларації прав людини, кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність [1]. Кримінальне законодавство передбачає відповідальність за позбавлення життя людини, яка настає у результаті: умисного вбивства (ст. 115 КК України). Окрім цього, кримінальне законодавство передбачає окремі види кримінальної відповідальності, пов'язаної із посяганням та позбавленням життя людини, але в цьому разі потерпілими можуть бути певна категорія осіб: посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України), умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК України), погроза або насильство щодо

державного чи громадського діяча (ст. 346 КК України), посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348 КК України), посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя (ст. 379 КК України), посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400 КК України) тощо [4]. У ст. 5 Загальної декларації прав людини передбачено, що ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання [1]. Законодавство про кримінальну відповідальність регулює вказані питання. Відповідно до ст. 127 КК України катування, тобто умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється, а також з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб [4]. Вказані дії у деяких статтях КК України також виступають як кваліфікуючі ознаки складу кримінального правопорушення. Питання, пов'язані з відносинами власності, також мають місце в Загальній декларації прав людини та КК України. Згідно зі ст. 17 Загальної декларації прав людини, кожна людина має право володіти майном як одноособово, так і разом з іншими. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений свого майна [1]. Кримінальні правопорушення проти власності передбачені у розділі VI КК України [4]. Крім того, кримінальним законодавством встановлюється відповідальність за незаконну порубку або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу (ст. 246 КК України).

У п. 1 ст. 29 Загальної декларації прав людини передбачено, що кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особи [1]. У своїй роботі Латковська Т. вказує на взаємозумовленість прав особистості і обов'язками перед суспільством, пояснюючи це тим, що тільки суспільство може забезпечити «вільний і повний розвиток особистості» [5]. На думку Летнячина Н., за чинною Конституцією України спостерігається відчутне зменшення кількості конституційних обов'язків людини і громадянина у порівнянні з радянським періодом. Враховуючи сучасний стан українського суспільства і держави на момент прийняття Основного Закону України, законодавець намагався за допомогою конституційних обов'язків поновити втрачені зв'язки держави і людини [6].

На підставі викладеного можемо зробити висновок, про те, що не тільки Конституція Україна увібрала фундаментальні положення Загальної декларації прав людини. Кримінально правові норми Загальної та Особливої частини КК України мають тісний зв'язок із Загальною декларацією прав людини, які полягають у захисті державою основних прав і свобод людини.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини : Міжнародний документ від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 07.12.2020).

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.2008 № 2617-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#n55> (дата звернення: 07.12.2020).

3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 08.12.2020).

4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 07.12.2020).

5. Латковська Т. А. Загальна декларація прав людини – видатний документ історії людства, УДК 342. 2014 С. 3.

6. Летнянчин Л. Загальна декларація прав людини та проблеми юридичних обов'язків людини і громадянина: право 2009. С. 117.

В. В. Гансецька,

науковий співробітник відділу міжнародного приватного права і порівняльного правознавства НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, кандидат юридичних наук

ПРАВОВИЙ СТАТУС СУДДІВ МІЖНАРОДНИХ СУДІВ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Питання захисту прав і свобод людини і громадянина на сьогодні є найважливішою проблемою внутрішньої та зовнішньої політики усіх держав світової співдружності.

Права і свободи людини – це гарантовані демократичним суспільством можливості для кожного індивідуума на гідний рівень життя, ефективну соціальну систему охорони від свавілля держави відповідно до встановлених міжнародних та національних стандартів.

Як у минулому, так і нині між державами, юридичними і фізичними особами виникали і продовжують виникати різноманітні спори. У минулому вони нерідко призводили до збройних зіткнень і спустошливих кровопролитних воєн. Цей рецидив час від часу відбувається і сьогодні. Актуальність цієї тематики досить важлива, зважаючи на події, що відбуваються у нашій державі. Дії окремих держав світу ставлять під сумнів не тільки монументальні принципи міжнародного права, зокрема принцип територіальної цілісності суверенних держав, а й усю систему колективної безпеки, яку сучасна Європа важко будувала протягом останніх десятиліть.

Проте сучасне міжнародне право вимагає вирішення спірних питань між державами тільки мирними засобами. Цей принцип дістав загальне визнання і закріплення в Загальній декларації прав людини (далі – Декларація), Статуті Організації Об'єднаних Націй і Статуті Міжнародного Суду (далі – Статут ООН) та багатьох інших міжнародно-правових актах. Так, у ст. 7 Декларації зазначено, що всі люди рівні перед законом, мають право на рівний захист від якої б то не було дискримінації [1]. У ст. 2 Статуту ООН зазначено, що усі члени ООН вирішують міжнародні спори мирними засобами, щоб не піддавати загрозі міжнародний мир і безпеку народів [2].

До правового статусу суддів міжнародних судів щодо захисту прав людини і громадянина входять такі елементи, як призначуваність, незалежність суддів та судова несумісність [3, с. 212]. Чинні міжнародні угоди у переважній більшості дотримуються принципу призначуваності.

Процедура формування суддівського корпусу має два етапи: попередній та безпосередній [4, с. 126]. На попередньому етапі відбувається відбір кандидатів на посади суддів. Зауважимо, що практично в усіх країнах вимоги, які пред'являються до професійного рівня і кваліфікації, освіти, віку, а також моральних якостей претендентів, досить високі. У ФРН закон про суддів передбачає необхідність складання двох державних іспитів при наявності юридичної освіти та проходження спеціального судового

стажування (п. 1 § 5) [5]. Ще більш високі вимоги висуваються до осіб, які претендують на зайняття посади у вищих судах. Так, у ФРН для обрання суддею Федерального конституційного суду кандидат має досягти 40-річного віку, володіти правом бути обраним до Бундестагу, успішно скласти кваліфікаційні іспити. Наявність наукового або академічного ступеня полегшує доступ до зайняття посади судді [6].

У зарубіжних країнах право й обов'язок проведення відбору кандидатів належить, як правило, або органу типу магістратури (Іспанія, Італія, Польща, Румунія, Франція), або міністерству юстиції і спеціальним кваліфікаційним комісіям (Австрія, Росія, США, Угорщина, ФРН та ін.), або власне судовим органам. Так, у Великобританії кандидатів на посаду суддів рекомендує відомство лорд-канцлера, в Японії судді нижчих судів відбираються Верховним судом [7]. В міжнародному судочинстві право відбору кандидатів належить або вищому колегіальному органу міжнародної організації (наприклад, Генеральної Асамблеї ООН), або урядам держав-членів відповідної угоди.

Другий етап пов'язаний із процедурами безпосереднього призначення на посаду суддів. У більшості держав професійні судді призначаються на посаду. У багатьох країнах, наприклад, в Австрії та Франції, цей акт віднесений до компетенції президента. У міжнародному судочинстві право призначення належить вищому колегіальному органу.

У тій чи іншій формі майже всіма конституціями проголошується принцип незалежності суддів. Це означає, що при здійсненні своїх повноважень вони керуються тільки законом. Не припускається можливість втручання в діяльності суддів. Найбільш розповсюджена конституційна формула: «судді підкоряються тільки закону» (Конституція Італії, Основний закон ФРН, Конституція Іспанії та ін.).

Ще одним конституційним принципом, що характеризує правовий статус судді, є принцип несумісності. Це заборона суддям обіймати одночасно інші державні та громадські посади. Так, Конституція Греції у ст. 89 забороняє суддям виконувати будь-яку іншу оплачувану роботу, а також займатися будь-якою професійною діяльністю. З цього правила зроблено виняток: судді можуть обиратися членами академій і професорами вузів [8]. Схожу норму містять Конституція Білорусі та Конституція Грузії.

Стаття 16 Статуту Міжнародного Суду зазначає, що члени Суду не можуть виконувати ніяких політичних або адміністративних обов'язків і не можуть присвячувати себе ніякому іншому заняттю фахового характеру [2].

Нарешті, судовий імунітет означає, що суддя не може бути притягнений до дисциплінарної, а тим більше – кримінальної, відповідальності за свої рішення з конкретних питань.

Таким чином, суддя міжнародних судів щодо захисту прав людини має особливий правовий статус, що обумовлено важливістю його діяльності. Цей правовий статус в основному збігається зі статусом професійного судді в зарубіжних країнах. Головними елементами цього статусу є незалежність та недоторканність судді. Слід зауважити, що універсальність цих ознак розповсюджується і на практику міжнародних судів.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015?lang=uk#Text (дата звернення: 31.10.2020).

2. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 31.10.2020).

3. Камаровский Л. А. О международном суде. Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, Юрид. ф-т. Москва, Зерцало: Гарант, 2007. 442 с.

4. Міжнародне судочинство / [К. М. Вітман та ін.]; за заг. ред. Ю. С. Шемшученка; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К.: Юрид. думка, 2009. 258 с.

5. Власов И. С. Назначение на судебскую должность. В сб.: Судьи в зарубежных странах. Законодательство зарубежных стран. Вып. 2. 1991. 170 с.

6. Порядок призначення суддів конституційних судів ФРН, Литви та Польщі. USAID. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29245.pdf> (дата звернення: 01.11.2020).

7. Степаненко К. В. Система судочинства в зарубіжних країнах та міжнародні суди. Науково-практичні рекомендації. Д.: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2010. 37 с.

8. Конституція Греції. Електронна бібліотека НБУВ. URL: <http://nbuviap.gov.ua/asambleya/constitutions.php> (дата звернення: 01.11.2020).

В. О. Грусевич,

*старший науковий співробітник відділу випробувань
лабораторії сертифікації ручної вогнепальної зброї та
спеціальних засобів самозахисту ДНДІ МВС України*

М. В. Коваль,

*науковий співробітник відділу випробувань
лабораторії сертифікації ручної вогнепальної зброї та
спеціальних засобів самозахисту ДНДІ МВС України*

**ПРАВО НА НЕОБХІДНУ ОБОРОНУ:
ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСОБІВ САМОЗАХИСТУ СЛЬОЗОТОЧИВОЇ
ТА ДРАТІВЛИВОЇ ДІЇ ТА ЇХ ВИДИ**

Основними принципами дії газової зброї є створення у безпосередній близькості від нападника аерозольної або газо-димної хмари, до складу якої входить сильнодіюча фізіологічно активна речовина подразнювальної дії. Така речовина викликає різь в очах, болісні відчуття в носоглотці, перехоплення дихання, а іноді навіть утрату свідомості. Згодом у нападника дія газової речовини проходить, слабкість минає. Тривалість перебування в неієздатному стані залежить від концентрації активної речовини в повітрі навколо людини. В окремих випадках в активну речовину додають нетоксичні барвники, щоб одночасно з газовою атакою позначити нападаючого для його подальшого впізнання і затримання. Газова зброя за конструктивними характеристиками поділяється на газові пістолети, газові револьвери, газові балончики та спеціальні газові засоби у вигляді механічних розпилювачів.

Газовий балончик – цивільна газова зброя самооборони, споряджений сльозоточивими або дратівливими речовинами (ірритантами), призначений для необхідної оборони від людей і для захисту від агресивних тварин (собак, вовків, також спеціальні балончики від ведмедів, збільшеного об'єму і дальності дії). Ірританти (лат. Irritans; род.п. irritantis «дратівливий») – група речовин, що викликають при попаданні сильне місцеве подразнення слизових оболонок, шкірних покривів і розташованих у них нервових рецепторів із формуванням відповідної рефлекторної захисної реакції організму, спрямованої на усунення дії дратівної речовини (свербіж, печіння, біль, першіння, сльозотеча, ринорея, чхання, кашель).

Майже кожен чоловік (рідше жінка) хоча б раз у своєму житті опинявся у ситуації, коли мав захищати себе або когось від фізичного насильства з боку іншої особи, тобто перебувати у стані необхідної оборони.

Відповідно до ч. 1 ст. 36 КК України необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в цій обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони.

Кожній особі гарантується право на необхідну оборону незалежно від можливості уникнути суспільно небезпечного посягання або звернутися за допомогою до інших осіб чи органів влади (ч. 2 ст. 36 КК України) [1].

Право на необхідну оборону є природним правом кожної людини і його ніхто не може бути позбавлений, незалежно від можливості звернутися за допомогою до правоохоронних органів. Крім того, право на необхідну оборону є конституційним правом кожного громадянина України. Згідно з ч. 2 ст. 27 Конституції України кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань [2].

Слід знати, що підстава для застосування необхідної оборони складається з двох елементів: суспільно небезпечне посягання; необхідність негайного відвернення чи припинення такого посягання. Тобто посягання повинно бути суспільно небезпечним і вчинятися людиною у вигляді намагання заподіяти шкоду.

Складно уявити собі зброю більш просту, безпечну і доступну будь-якому охочому, ніж газовий балончик. Більшість балончиків у вільному продажу, а носити і використовувати його може кожен дорослий українець.

Подразнювальна речовина, що входить до складу кожного балончика, не завдає значної шкоди здоров'ю, а лише тимчасово викликає подразнення слизових і зупиняє нападника, що дає додатковий резерв часу і дозволяє вчасно сховатися.

Ефективність дії дратівної речовини в балончику не знижується у разі застосування його навіть проти тварин або осіб, які перебувають у стані сп'яніння.

Газові балончики належать до спеціальних засобів самозахисту, оскільки заряджені спеціальними засобами сльозоточивої та дратівної дії. Отримувати дозвіл на придбання і використання газового балончика не треба, але законодавством передбачено, що такі засоби самозахисту можуть бути продані особам, які досягли 18 років. Також слід враховувати, що громадяни не можуть мати у власності газових балончиків, призначених для правоохоронних органів. Перед застосуванням газового балончика необхідно насамперед ознайомитися з інструкцією і правилами його застосування, аби не заподіяти шкоди своєму здоров'ю.

Розрізняють такі основні типи евакуації вмісту:

аерозольний факел,

вузько спрямований струмінь,

спрямований конус (компроміс між струменевим і аерозольним, часто крупнокрапельне розпорощення),

також існують пінні і гелеві модифікації складу.

Здебільшого поширені газові балончики з одним типом ірританта. Це ОС Oleoresin Capsicum – екстракту пекучого червоного стручкового перцю, активними речовинами якого є чотири види капсаїциноїдів (зокрема капсаїцин, дігідрокапсаїцин) і суміш його гомологів, концентрація яких визначає ефективність дратівної речовини.

Також є багатокомпонентні склади, де використовується більш одного ірританта.

Всупереч поширеній думці, не існує балончиків, що містять нервово-паралітичні гази. Цей тип отруйних речовин належить до зброї масового ураження, не підходить для самооборони і не використовується навіть у військових цілях (виробництво

заборонено міжнародними угодами). У разі застосування нервово-паралітичний газів не вдалося б моментально припинити активні дії нападника, однак, згодом призвело б до важкого ураження нервової системи як нападника, так і того, хто застосовував таку речовину. У бойовій концентрації, у певному радіусі застосування, був би неминучий летальний результат. Цю оману пов'язано з недобросовісним інформуванням споживачів деякими виробниками в рекламних цілях. Як правило, балончики з написами «нервово-паралітичний» містять речовини сльозоточивої подразнювальної дії CS, що і зазначено на упаковці.

Види газових балончиків. Під час вибору балончика варто розуміти, що станеться зі зловмисником після розпилення. Ефект залежить від складу розчину-ірританта, який впливає на очі і слизові. Суміш діючих речовин позначається буквами:

CS, CR, CN – лакриматори (сльозоточиві речовини), що викликають рясну сльозотечу, біль і печіння в області очей.

OC – екстракт натурального пекучого перцю сильно подразнює слизову оболонку очей і викликає больові відчуття. Схожу, але слабшу дію має його синтетичний аналог МПК.

CR (дибензоксазепін, алготен) – найбільш ефективна отруйна речовина комплексної дії. Здатен спровокувати «море» сліз і нестерпний гострий біль. Дезорієнтує на час до 30 хвилин. При контакті з водою (спробі змити) больові відчуття посилюються.

Газові балони іноземного виробництва. У 90-х рр. ХХ ст. Україну заповнили дешеві засоби самооборони виробництва Німеччини, Франції і навіть США. Деякі упаковки спочатку були, мабуть, розраховані на експорт до Росії, оскільки супровідний текст наводився російською мовою. На деяких із газових балонів, які завозилися дрібними приватними підприємствами або просто туристами, містився напис російською «нервовопаралітичний», що, звісно, було лише рекламним трюком. В основному під словом «нервовопаралітичний» мався на увазі газ CS сльозоточиво-задушливої дії. Проте одна тільки назва «Нервовопаралітичний» породила багато домислів і чуток, які продовжують поширюватися в Україною. Досі можна почути від українського споживача, що той користується іноземним балончиком із нервовопаралітичним газом. Це свідчить про те, що він укотре став жертвою дезінформації. Насправді ж у балончиках міститься звичайний сльозогінний газ.

На території України можна купити практично всі засоби, про які йшлося вище. Однак слід пам'ятати: більшість спецзасобів, які використовуються за кордоном, заборонені на території України; продавці такого товару порушують Цивільний кодекс нашої держави. Громадяни України можуть користуватися лише засобами, що сертифіковані Мінохоронздоров'я. Якщо споживач придбав іноземні зразки спецзасобів, які пропонуються на ринку України, але не сертифіковані в Україні, то він стає порушником закону. Зрозуміло, що порівняно з кримінальним покаранням, котре чекає на нападника, неприємності з законом особисто для жертви нападу мізерні. Однак досить принизливим є той факт, що держава, замість заохочення людини, котра захистила себе й оточуючих від кривдника й передала його в руки правоохоронців, шукає способу звинуватити обидві сторони. І тільки через те, що жертва нападу для самозахисту використала спецзасіб, який не сертифікований в Україні. Така ситуація

призводить до зневіри у справедливість українських законів і компетенцію правоохоронних органів.

Чи не краще було владним структурам зробити так, щоб несертифіковані спецзасоби захисту стало не вигідно ввозити й продавати на ринку України? Щоб не займатися рекламуванням чужого товару, окреслимо основні напрями розвитку найбільш доступних засобів самооборони в західноєвропейських країнах і характеризуємо спеціалізовані газові засоби самооборони, що завозяться на територію України для продажу або ж перебувають в особистому користуванні наших співвітчизників.

Газові балончики зі вмістом CS серії CS-3000 виробництва Німеччини. Призначені для індивідуального використання з метою самооборони. Діють на слізні залози, подразнюють слизову оболонку, дихальні шляхи та шкіру. Використовуваний газ CS. Подібні балони поширені здебільшого в Німеччині й інших країнах Західної Європи.

Super Defens «CS-3000». Це досить поширена аерозольна упаковка щодо дизайну та вмісту. Контрабандний неліцензійний товар. Його можна купити з рук, однак якість буває сумнівною. Рекламується продавцями як «нервовопаралітичний». Має яскраво виражену сльозоточиво-задушливу дію. Не діє на собак і людей у стані алкогольного сп'яніння чи під впливом наркотиків, оскільки в такому разі больовий поріг людини знижений. У РФ внесений до кадастру дозволених засобів самооборони, тому широко розповсюджений.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Ст. 36. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 03.12.2020).
2. Конституція України: Закон України в останній чинній редакції від 28 червня 1996 року. Ст. 27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 03.12.2020).

О. В. Давидова,

провідний науковий співробітник

науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення ДНДІ МВС України,

кандидат психологічних наук, доцент

ТОЛЕРАНТНІСТЬ У ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ЯК ПЕРЕДУМОВА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ

Сьогодні наукове співтовариство все більше наголошує на важливій ролі толерантності в сучасному глобалізованому мультикультурному світі. Саме культурний і релігійний плюралізм, що розвинувся у світі, і створив передумови для феномену толерантності як передумови встановлення спільності в умовах різноманіття. Водночас із стрімким розвитком соціальної мобільності, крос-культурних контактів, формуванням відповідних цінностей загострену увагу привертає напруженість у міжетнічних відносинах, культурна та релігійна нетерпимість.

Не менш актуальною проблема толерантності є і для України. Високий ступінь актуальності проблеми ксенофобії, злочинів на ґрунті ненависті, на жаль, очевидний. Загострення етнополітичної ситуації, викликані російською агресією й окупацією Криму, частини Донецької й Луганської областей, переслідуваннями деяких етнічних і конфесіональних груп, що почалися на захоплених територіях, експлуатацією країною-агресором теми захисту прав меншин у пропагандистській риторичі, підсилили суспільний інтерес до теми як усередині України, так і за її межами. Попри активізацію зусиль, органи державної влади й правоохоронні органи, на думку представників національних громад, не повною мірою долають виклики, пов'язані із забезпеченням прав людини й гарантій громадянських свобод [1, с. 67].

Принагідно зазначимо, що подолати ці кризові явища лише шляхом політичних та економічних рішень неможливо. Зокрема, представники політичної думки України визнають, що корені проблем лежать у глибині психіки людини, в актуалізації архаїчних способів ставлень до світу [2, с. 116].

Виховання в душі толерантності, як найбільш ефективний засіб попередження нетерпимості, починається із засвоєння своїх загальних прав та обов'язків, із забезпечення реалізації цих прав. У ХХ столітті було прийнято низку декларацій, хартій, законів, у яких знайшли втілення ідеї свободи особистості. 10 грудня 1948 року в Парижі Генеральна Асамблея ООН урочисто прийняла Загальну декларацію прав людини – перший документ, який на міжнародному рівні проголосив основні громадянські, політичні, соціальні, економічні та культурні права і таким чином встановив їх стандарти. Центральне місце в конституціях сучасних держав, зокрема України, відводиться правам і свободам людини і громадянина. Гарантування прав і свобод людини і громадянина набуває особливого значення в сучасних реаліях перезавантаження правоохоронних органів і впровадження нових стандартів професійної діяльності. Адже правоохоронна діяльність передбачає у певному сенсі порушення цих прав, обмеження свободи частини громадян на користь усього населення. Тільки держава або державний агент може здійснювати порушення прав

людини як офіційний представник держави, гарантуючи, що діє на благо усього суспільства, запобігаючи порушенням прав інших людей.

За таких умов вимоги суспільства до працівників правоохоронних органів значно підвищуються. З огляду на те, що поліція має особливі повноваження, пріоритетне значення надається спрямованості поліцейських на ефективне спілкування з різними категоріями громадян у складних життєвих ситуаціях, готовність до діалогу, розуміння та співробітництва, орієнтованість на гуманістичні цінності тощо. Права на етнічне і конфесійне самовизначення, як і на прояв етнічних почуттів, належать до загальних прав людини. Тож поліцейський, виконуючи свої обов'язки, не повинен проявляти відмінне ставлення до громадян, реалізуючи їхню рівність перед законом і рівноправ'я як вищу політичну цінність, водночас визнаючи їхні відмінності в етнічному і конфесійному релігійному плані.

У підходах до визначення феномену толерантності існують культурно-історичні і семантичні відмінності. У Декларації принципів толерантності, прийнятій ЮНЕСКО 16 листопада 1995 року, визначено, що толерантність – це насамперед «...правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження й способів вияву людської індивідуальності», проголошено основні принципи людського єднання в сучасному й майбутньому світі та вказано шляхи їх реалізації [3, р. 1]. Ю. Липовець стверджує, що це поняття використовується в різних контекстах і у широкому діапазоні значень і сенсів, але переважно для позначення зовнішніх проявів.

Поняття «толерантність» розглядається як соціально важливе явище, норма життя у демократичному суспільстві. Це один з головних принципів взаємовідносин між людьми. Толерантність визначається як інтегративна якість особистості, що відображає активну моральну позицію і готовність до конструктивної взаємодії з людьми і групами незалежно від їх національної, соціальної, релігійної, гендерної приналежності, поглядів, світогляду, стилю мислення і типу поведінки; сприяє успішному самоствердженню особистості та її самореалізації у суспільстві. А. Молчанова наголошує, що толерантність визначає багатовимірність середовища і різноманітних поглядів; забезпечує гармонійне мирне співіснування представників, відмінних за різними ознаками; виступає громадським гарантом недоторканності і ненасилля щодо різних меншин і легалізує їхнє становище за допомогою закону; дозволяє стримувати ворожість, пропонує конструктивний вихід із конфліктної ситуації; сприяє нормалізації психологічної атмосфери в групі, у колективі, суспільстві; підтримує і розвиває самооцінку особистості і колективу; є досконалим взірцем організації життєдіяльності в соціумі; забезпечує успішну соціалізацію [4, с. 8].

Не можемо погодитися із висловленою думкою щодо необґрунтованості застосування поняття толерантності до змісту внутрішнього життя, внутрішніх прагнень й невиявлених (у поведінці) мотивів [5]. Ми дотримуємося точки зору, згідно з якою природна (натуральна) толерантність – це природне і безумовне прийняття іншої людини; моральна толерантність – це терпимість, що проявляється в прагненні стримувати свої емоції, використовуючи механізми психологічних захистів: людина не виявляє нетерпимості, яка залишається усередині; етична толерантність – припускає прийняття і довіру, які асоціюються з суттю або «внутрішнім Я» людини. Вона включає як повагу цінностей і сенсів, значущих для іншого, так і усвідомлення, і прийняття

власного внутрішнього світу, своїх власних цінностей і сенсів, цілей і бажань, переживань і почуттів. Власне, це і є істинна, зріла толерантність.

Надзвичайно важливим аспектом, на нашу думку, є розуміння того, що толерантність – це не поступка, поблажливість чи потурання. Вияв толерантності не означає терпимого ставлення до соціальної несправедливості, відмови від своїх або прийняття чужих переконань. Це означає, що кожен може дотримуватись своїх переконань і визнає таке саме право за іншими. Це також означає, що погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим. Глибоке усвідомлення цього аспекту унеможливить трактування толерантності як вседозволеності та безкарності.

У контексті, викладеному в Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», толерантність покликана сприяти ствердженню універсальних прав й основних свобод людини. Питання толерантності в діяльності поліції переважно опрацьовується у площині спілкування поліцейських із різними категоріями громадян та формування толерантності в поліцейських (О. Беца, І. Ващенко, Л. Вовенарг, В. Литвин, Ф. Хміль, Ю. Шрейдер, Р. Шрейдер та ін.). Однією з найважливіших рис, що впливає на успішність виконання поліцейським професійних завдань, є його комунікативна толерантність. На думку О. Євдокімової та Я. Пономаренко, поліцейські з високим рівнем комунікативної толерантності є більш розвиненими емоційно та мають достатній рівень розвитку когнітивних процесів і навичок, які є необхідними в цій професійній спільноті [6, с. 107].

У статті 7 Розділу II Закону України «Про національну поліцію» зазначено: «У діяльності поліції забороняються будь-які привілеї чи обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовною або іншими ознаками» [7].

Комунікативна толерантність поліцейських Національної поліції є обов'язковою складовою спеціальної професійної підготовки. За результатами емпіричного дослідження, проведеного О. Рівчаченко, автором встановлено, що основними психологічними складовими толерантності особистості поліцейського є: врівноваженість, стриманість у конфліктних ситуаціях, емоційна стійкість і витривалість до фрустраційних впливів, середній рівень тривожності, низький рівень агресивності, ворожості, високий рівень емпатії, комунікабельності, прийняття себе та інших, готовність до контактів з іншими, товариськість, гнучкість у спілкуванні, відкритість, нонконформізм, гнучкість мислення, готовність до перегляду власної точки зору та прийняття позиції іншого, позитивний смисл Я, внутрішній локус контролю, упевненість у собі, розвинуті якості самоконтролю та саморегуляції [7, с. 111]. Реалізація завдання з формування комунікативної толерантності поліцейських вимагає застосування сучасних педагогічних форм і методів, чому цілком відповідають інтерактивні засоби навчання.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що дії у сфері стандартів забезпечення прав людини отримують великий громадський резонанс, від них безпосередньо залежить авторитет поліції – не менше, ніж від виконання професійних стандартів. Формування толерантності поліцейських спрямоване на посилення морально-етичних складових їхньої свідомості, створення умов для професіоналізації, розвитку

компетентності, здатності діяти відповідально, гуманно і неупереджено, а отже – забезпечення високого авторитету і поваги у суспільстві.

Подальшими напрямками дослідження вбачається вивчення гендерних особливостей формування толерантності поліцейських Національної поліції, а також залежно від віку та вислуги років – як у процесі базової професійної підготовки, так і в системі службової підготовки персоналу.

Список використаних джерел

1. Бондар М., Ліхачов В. Ксенофобія в Україні 2018 р. Інформаційно-аналітична доповідь за результатами моніторингу. Київ, 2019. 67 с.
2. Колесніченко Н. Деякі аспекти сучасних дискусій по проблемі толерантності. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. Київ, 2008. Вип. 13. С. 116–122.
3. Promoting Tolerance. URL: <http://www.unesco.org> (дата звернення: 12.11.2020).
4. Молчанова А.О. Толерантність як ціннісна основа професійної діяльності педагога: посібник. Київ: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, 2013. 188 с.
5. Липовець Ю.О. Толерантність у діяльності поліції України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 6 (21). Т 1. С. 22–25.
6. Євдокімова О. О., Пономаренко Я. С. Комунікативна толерантність поліцейських в контексті вивчення їх емоційного інтелекту. *Право і безпека*. Харків: ХНУВС. 2019. №2 (73). С. 101–108.
7. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 02.11.2020).
8. Рівчаченко О. А. Формування комунікативної толерантності в поліцейських Національної поліції України за допомогою інтерактивних засобів навчання. *Юридична психологія*. 2019. № 2(25). С. 109–116.

С. С. Єсімов,

*доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент*

СУДОВА ВЛАДА У МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Основний закон держави як один із важливих принципів функціонування державної влади закріплює принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову. Кожна з названих гілок влади є самостійною. Реалізація Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншого, передбачає посилення захисту прав і свобод людини та громадянина, реформування правоохоронної та судової системи держави [1].

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» позначає особливе місце у механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина судової влади [2].

Така позиція останньої обґрунтовується функціями, які судова влада здійснює. Перетворення, що відбуваються в Україні в економіці, соціальній сфері, адміністративна реформа та інші зміни у житті держави викликають закономірний інтерес теоретиків і практиків у галузі права до організації діяльності різних інститутів влади, у тому числі судової.

На сьогодні для української держави реформування судової влади викликає певну складність. Дослідження теоретичних проблем судової влади відбувається в умовах прагнення України до побудови правової держави, що забезпечує пріоритет прав і свобод людини та громадянина, європейської інтеграції, забезпечення суверенітету та територіальної цілісності держави.

У зв'язку з цим теоретико-правові дослідження судової влади з точки зору гаранта прав і свобод людини та громадянина є одночасно не тільки цікавими з практичної точки зору, але й складними у контексті адаптації національного законодавства до вимог Європейського Союзу. Діяльність судової влади стосується всіх сторін і сфер життя суспільства, при цьому головною метою є забезпечення і захист прав та свобод людини і громадянина, їх законних інтересів.

Необхідність побудови демократичного суспільства та держави, створення ефективних юридичних механізмів захисту прав громадян та суспільно-політичних організацій громадянського суспільства показали, що суспільство потребує судової влади, діяльність якої ґрунтується на принципах незалежності, самостійності, неприпустимість втручання у судову діяльність органів виконавчої та законодавчої влади, визнання людини, її прав і свобод найвищою цінністю; рівності всіх перед законом і судом; вільного доступу до правосуддя; публічності судової діяльності; здійснення правосуддя у розумні терміни.

Розглядаючи еволюцію судової влади і її діяльності щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина можна відзначити, що становлення та розвиток судової

влади в українському суспільстві закономірно відбувалося відповідно зі становленням і розвитком держави.

Самостійність судової влади не виключає її взаємодії з іншими гілками влади. Ще однією значущою проблемою сучасного судочинства є рівень професіоналізму суддів.

Судді, будучи носіями особливого статусу, обумовленого правовим становищем офіційних представників судової влади, повинні бути не тільки професіоналами у своїй справі, а й відрізнитися високою моральністю.

Під професіоналізмом суддівського корпусу вчені розуміють необхідність належної професійної підготовки та кваліфікації, які полягають в умінні використовувати спеціальні прийоми і засоби юридичної техніки та тактики. Вимоги закріплені у статті 69 «Вимоги до кандидатів на посаду судді» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [2].

З урахуванням всіх перерахованих вище факторів варто відзначити, що судова система не стала для громадян важливим джерелом захисту прав і свобод. Люди не довіряють чинній судовій системі, вважають її негнучкою та спрямованою на захист лише певних категорій громадян [3].

Прямими доказами недосконалості судової системи є численні порушення прав і свобод людини у судах, які фіксуються правозахисниками.

Зазначене мало місце до проведення судової реформи та після проведення реформування судової системи, що відображено у аналітичних записках і доповідях Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України [4; 5].

Суди перевантажені та неукомплектовані судьями, тому для вирішення справи в очікуванні завершення судового процесу проходить чимало часу.

Суд повинен здійснювати акт добра, спрямований на швидке вирішення питань що виникають усередині суспільства. Суд має широкі повноваження для того, щоб сприяти суспільному прогресу, а не протидіяти йому, відшукуючи способи узгодити свою владу із забезпеченням загальних інтересів.

Недостатній рівень роботи судової системи пов'язаний із недоліком фінансування судів, відповідно і створення належних умов для ведення судових процесів. Це негативним чином позначається на якості всіх аспектів роботи судів.

Правова демократична держава, яка визнає пріоритет прав і свобод людини, має будувати роботу всіх гілок влади відповідно до принципів захисту прав і свобод людини та громадянина.

Список використаних джерел

1. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 № 1678-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 40. Ст. 2021.

2. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2014. № 40. Ст. 2021.

3. Звіт за результатами дослідження «Ставлення громадян України до судової системи». Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова.

2019 р. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlennia-gromadian-ukrainy-do-sudovoi-systemy> (дата звернення: 04.11.2020).

4. Щодо здійснення правозахисної функції організаціями громадянського суспільства. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/1277/> (дата звернення: 04.11.2020).

5. Основні тенденції та проблеми розвитку вітчизняного правозахисного руху в умовах гібридної агресії проти України. Аналітична доповідь. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/analit.zapuska.Korn-95575.pdf> (дата звернення: 04.11.2020).

А. Ю. Ковальчук,

*провідний науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії правового
та організаційного забезпечення Міністерства ДНДІ МВС України,
доктор юридичних наук, доцент*

Ю. М. Коцюбинська,

*науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
кримінологічних досліджень та проблем запобігання злочинності ДНДІ МВС України*

ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ: ПРОБЛЕМИ ТА СУЧАСНІ ПЕРСПЕКТИВИ

Одним із фундаментальних прав людини та громадянина України є право на справедливий суд, яке закріплене Європейською конвенцією з прав людини [1, с. 9]. Статтею 55 Конституції України також визнано право громадян на судовий захист [2]. Тому забезпечення реалізації вказаного права має бути одним із пріоритетних напрямів діяльності державної влади. Право на незалежний суд історично розглядалось як фундаментальна суспільна та правова цінність. Водночас Україна входить до трійки країн із найбільшим зверненням громадян до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Інформаційний ресурс «ECHR. Ukrainian Aspect» повідомляє, що кожна шоста скарга до ЄСПЛ – українська. Європейський суд з прав людини висвітлив статистичні дані щодо своєї діяльності за 9 місяців 2020 року. Скарги від українців щодо порушення їхніх прав державою «завантажують» високих суддів на 16,2 %. Станом на 30 вересня усього на розгляді ЄСПЛ перебуває 61,95 тис. скарг, які пройшли фільтраційну перевірку, що на 4 % більше, ніж було на початок 2020 року. Зменшилася кількість скарг, повернутих заявникам (цього року – 9940, минулого – 14850), і кількість заяв, які були передані суддям (у 2020 р. – 31,1 тис., у 2019 р. – 33,8 тис.). Водночас кількість скарг, які ще чекають на попередню оцінку, збільшилося на 16 % [3]. Такі показники вимагають від України розробки й впровадження більш доступних механізмів судового захисту громадян на національному рівні. На наш погляд, однією з негативних причин є недостатня визначеність принципу доступності судочинства. Хоча формально цей принцип Кодексом адміністративного судочинства України визначений, але проблема полягає у відповідності його трактування судами й потребами громадян.

Доступ до правосуддя як невід’ємна складова права на звернення до суду є необхідною та чи не найголовнішою передумовою реалізації захисту прав, свобод і законних інтересів особи. Першим кроком до реалізації права громадян на доступ до суду є чинне процесуальне законодавство, яке створює механізм, за умови дотримання якого особа безперешкодно може звернутися до суду за захистом свого порушеного права. На жаль, наявні норми лише створюють перешкоди для реалізації цього принципу, про це й свідчать показники звернення українських громадян за захистом своїх прав і свобод до ЄСПЛ. Одночасно неможливо залишити поза увагою той факт, що нормативне закріплення основних принципів судочинства, хоча і є суттєвим, але лише

одним із кроків до створення надійної та незалежної судової системи в державі. І тому доречно погодитися із твердженням І. Захаряцева, що «процесуальне законодавство повинно забезпечувати таку соціальну відкритість правосуддя, коли «двері» суду в межах його компетенції будуть доступні для кожної зацікавленої особи» [4].

Слушно зауважує М. Смокович, що питання підсудності справи є ключовим у визначенні компетентного суду для розгляду цієї справи, а також для забезпечення принципу доступності правосуддя. У противному разі судом не буде дотримано вимог частини другої статті 19 Конституції України, за якими органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [5, с. 211]. Інститут підсудності виконує функцію розподілу справ між судами однієї спеціалізації залежно від закріплених у чинному законодавстві правил. Цей інститут властивий усім галузям процесуального права. Саме тому його норми повинні бути вкрай чіткими та зрозумілими, а термінологія – єдиною у всьому процесуальному законодавстві (господарському, адміністративному, цивільному та кримінальному).

У процесі здійснення правосуддя суди повинні дотримуватися як загальних норм процесуального закону, що визначають процедуру розгляду справ на різних стадіях судового провадження, так і норм-принципів, які закріплюють основні засади звернення до суду, здійснення правосуддя та встановлюють вимоги до судових рішень як результату судової діяльності та процедури їх виконання, що є завершальним етапом провадження з розгляду судової справи.

У розрізі статті 6 Конвенції «Право на справедливий суд» гарантовано реалізацію такого складника принципу, як доступність до правосуддя, як право на доступ до суду, що полягає у забезпеченні кожному права на справедливий та публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним судом, до компетенції якого віднесено вирішення спору щодо прав та обов'язків суб'єкта звернення. У контексті гарантії доступу до правосуддя ЄСПЛ зауважив, що, застосовуючи процесуальні норми, національні суди повинні уникати як надмірного формалізму, який може вплинути на справедливість провадження, так і надмірної гнучкості, яка призведе до анулювання вимог процесуального законодавства.

Хоча слід зауважити, що право на доступ до суду не є абсолютним і може підлягати дозволеним за змістом обмеженням, зокрема щодо умов прийнятності скарг, однак такі обмеження не можуть шкодити самій суті права доступу до суду, мають переслідувати мету, а також має бути обґрунтована пропорційність між застосованими засобами та поставленою метою.

Визначений процесуальним законом перелік судових рішень, які не можуть бути предметом касаційного перегляду, зумовлений виключно особливим статусом суду касаційної інстанції, який покликаний забезпечувати сталість судової практики, а не можливість здійснення касаційного провадження як «розгляду заради розгляду», що вважалося б порушенням принципу юридичної визначеності судового рішення, що не допускається в силу статті 6 Конвенції. Відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ, спосіб, у який стаття 6 Конвенції застосовується до апеляційних та касаційних судів, має залежати від особливостей процесуального характеру. ЄСПЛ зауважив, що було б важко погодитися з тим, що касаційний суд у ситуації, коли відповідне національне

законодавство дозволяло йому відфільтрувати справи, що надходять до нього, зобов'язаний враховувати помилки, яких припустилися суди нижчих інстанцій, визначаючи, чи надавати доступ до цього суду. Інакше це може серйозно заважати роботі суду касаційної інстанції і зробить неможливим виконання ним своєї особливої ролі – забезпечення єдності судової практики. Водночас Суд повинен прийняти в останній інстанції рішення щодо дотримання вимог Конвенції, він повинен переконатись у тому, що право доступу до суду не обмежується таким чином чи такою мірою, що сама суть права буде зведена нанівець. Таке обмеження не буде відповідати статті 6 Конвенції, якщо воно не переслідує мети та не існує розумної пропорційності між використаними засобами та поставленою метою, що становить порушення принципу пропорційності у судочинстві.

Доступ до правосуддя є складний і його розуміння й трактування є неоднозначне. З одного боку, це забезпечує принцип верховенства права, а з іншого – створює певні перешкоди у доступі до правосуддя. Національним судам слід впровадити механізми, що окремо будуть забезпечувати принцип доступності до правосуддя.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ від 04.11.1950. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 24.11.2020).

2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 24.11.2020).

3. Практика ЄСПЛ: Український аспект. URL: http://ecpl.com.ua/?fbclid=IwAR3-7AKw5l_5cuJehJE5dliK90QN0Zkv-nn7Y6_pVp-10Zny9TW6m6eSk7w (дата звернення: 24.11.2020).

4. Захарьяшева И. Ю. Примирительные процедуры в арбитражном процессуальном законодательстве Российской Федерации: Концептуальные основы и перспективы развития, 2005. URL : <https://www.dissercat.com/content/primiritelnye-protsedury-varbitrazhnom-protsessualnom-zakonodatelstve-rossiiskoi-federatsii> (дата звернення: 24.11.2020).

5. Смокович М. І. Правове регулювання розгляду виборчих спорів: теоретичний і практичний аспекти : монографія. К.: Юрінком Інтер. 2014. 576 с.

Л. П. Краснопольська,

суддя Новоархангельського районного суду Кіровоградської області,

Г. В. Федотова,

*начальник науково-організаційного відділу ДНДІ МВС України,
доктор юридичних наук, старший науковий співробітник*

**ДОТРИМАННЯ ГАРАНТІЙ КОНЦЕПЦІЇ «ЖИТЛА»
ПРИ ПРОВЕДЕННІ ОБШУКУ В РОЗУМІННІ СТАТТІ 8
КОНВЕНЦІЇ З ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД**

За положеннями ст. 8 Конвенції з прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) кожен має право на повагу до свого житла [1]. Питання концепції житла у розумінні ст. 8 ЄКПЛ неодноразово розглядалися Європейським судом з прав людини (далі – Суд) при здійсненні правосуддя. У тлумаченні Суду термін «житло» насамперед означає місце, де особа є «вдома». Водночас таке приміщення, як «житло» може стати об'єктом для проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій в межах кримінального провадження.

Відповідно до вимог п. 5 ч. 2 ст. 40 КПК України (далі – КПК) [2] слідчий уповноважений звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій.

Частиною 3 ст. 234 КПК [2] визначено, що у разі потреби провести обшук слідчий за погодженням із прокурором або прокурор звертається до слідчого судді з відповідним клопотанням. Згідно з ч. 1 ст. 234 КПК України підставою для проведення обшуку є фіксація відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке здобуто у результаті його вчинення, тобто фіксація відомостей про обставини кримінального правопорушення.

Відповідно до ч. 3 ст. 233 КПК [2] слідчий, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи лише у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину. У такому разі прокурор, слідчий за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно звернутись із клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді. Повноваження слідчого звертатися до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій впливає з його обов'язку застосовувати всі передбачені законом заходи для забезпечення ефективності досудового розслідування.

Частиною 2 ст. 234 КПК [2] встановлено, що обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді. Відповідно до ч. 5 ст. 234 КПК [2] слідчий суддя відмовляє у задоволенні клопотання про обшук, якщо прокурор, слідчий не доведе наявність достатніх підстав вважати, що: 1) було вчинено кримінальне правопорушення;

2) відшукувані речі і документи мають значення для досудового розслідування; 3) відомості, які містяться у відшукуваних речах і документах, можуть бути доказами під час судового розгляду; 4) відшукувані речі, документи або особи знаходяться у зазначеному в клопотанні житлі чи іншому володінні особи. За змістом наведеної норми закону слідча дія може бути санкціонована виключно у разі наявності достатніх відомостей про те, що шляхом її реалізації буде досягнуто мети слідчої дії.

У разі надання дозволу на обшук, слідчий суддя зобов'язаний перевірити чи здійснюється клопотання слідчого у межах національного законодавства, чи є воно необхідним в інтересах суспільства, чи є це подання співмірним, чи може бути досягнута мета обшуку в інший менш обтяжливий спосіб.

Відповідно до ч. 2 ст. 235 КПК [2] ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи повинна відповідати загальним вимогам до судових рішень, передбачених цим Кодексом. При цьому ухвала слідчого судді має містити посилання на конкретні матеріали кримінального провадження, дослідження яких дало слідчому судді підстави для надання дозволу на обшук, ухвала про дозвіл на обшук повинна містити відомості про речі, документи або осіб, для виявлення яких проводиться обшук (п. 6 ч. 2 ст. 235 КПК) [2]. Крім того, ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи повинна містити відомості про строк дії ухвали, який не може перевищувати одного місяця з дня постановлення ухвали.

Відповідно до вимог п. 2 ч. 3 ст. 132 КПК [2] застосування заходів забезпечення кримінального провадження не допускається, якщо не буде доведено, що потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи особи, про який йдеться у клопотанні.

Згідно зі ст. 30 Конституції України [3] кожному гарантується недоторканність житла. Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду.

Обшук – це крайній захід забезпечення кримінального провадження і саме прокурором має бути доведено необхідність проведення обшуку.

Необхідність саме цим шляхом отримання такої інформації полягає у тому, що докази повинні бути допустимими, тобто отриманими у порядку, встановленому цим законом, бо в інакшому випадку ця інформація в майбутньому, отримана з порушенням встановленого порядку, може бути недопустима як доказ.

Згідно зі ст. 40-1 КПК [2] дізнавач під час здійснення дізнання наділений правами слідчого. Його безпосередні повноваження щодо обшуку передбачені п. 2 ч. 2 зазначеної статті, п. 2 ч. 2 ст. 40-1 КПК [2] вказує також, що дізнавач проводить слідчі дії у випадках, встановлених законом, проте ст. 236 КПК [2] таких випадків не передбачає.

Водночас ст. 234 КПК [2] є спеціальною нормою, яка надає право звернення до суду лише зазначеним у ній суб'єктам – слідчому за погодженням з прокурором або безпосередньо прокурору. Окрім того, ст. 36 КПК [2] передбачено погодження прокурором клопотань слідчого, положень про погодження клопотань дізнавача вказана стаття не містить.

З огляду на встановлені обставини, слідчий суддя приходить до висновку, що клопотання подано особою, яка не має права подавати таке клопотання, тобто воно подано до суду неналежним суб`єктом.

Вирішуючи клопотання про надання дозволу на проведення обшуку, слідчий суддя враховує практику Суду з прав людини, зокрема у рішенні по справі «Смірнов проти Росії» [4], де Суд зазначив, що він повинен впевнитися в тому, що громадянам надається достатній і ефективний захист від зловживань влади, а також визначити чи було в кожному конкретному випадку втручання пропорційним поставленій меті. Також, визнаючи порушення ЄКПЛ [1] та констатуєчи незаконність обшуку у справі «Ернст та інші проти Бельгії»[5], Суд зазначив, що ордер на проведення обшуку не містив жодної інформації про конкретні цілі та підстави для проведення обшуку, характер розслідування, точні місця проведення обшуків та про предмети, що підлягали вилученню.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : ратифікована Законом України від 17.07.1997 № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 01.12.2020).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Рішення Європейського суду з прав людини «Смирнов проти Росії». URL: <http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf> (дата звернення: 01.12.2020).
5. Рішення Європейського суду з прав людини «Ернст та інші проти Бельгії». URL: <http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf> (дата звернення: 01.12.2020).

Б. Є. Лук'янчиков,

*заступник начальника кафедри Національної безпеки
Міжрегіональної академії управління персоналом,
кандидат юридичних наук, доцент*

О. Б. Микитенко,

*здобувач вищої освіти Університету економіки, права та
інформаційних технологій «КРОК»*

ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПРИ ВИКОРИСТАННІ НОВІТНІХ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ РОЗРОБОК

Всім відомо, що будь яка подія у матеріальному світі не може відбутися непомітно, тобто не залишаючи по собі відповідних слідів. Так само і будь-який, навіть старанно продуманий злочин завжди лишає по собі певні сліди. Річ у тому, що не завжди ці сліди помітні неозброєним оком. Усе частіше злочинці намагаються взагалі не залишати на місці злочину видимих слідів, або знищити їх у будь-який спосіб. Але, як свідчить слідча та судова практика, знищити всі сліди просто неможливо, тобто особа, знищуючи одні сліди, одночасно утворює нові, які, як правило, є дрібніші і непомітні неозброєним оком і в криміналістиці отримали назву латентні сліди.

Аналіз слідчої практики свідчить, що кількість виявлених кримінальних правопорушень залишається на високому рівні і потребує покращення роботи саме із речовими доказами на місцях подій. Так, за 10 місяців поточного року всього було зареєстровано 340054 кримінальних правопорушень. Співробітниками сектору криміналістичного забезпечення слідчих підрозділів управління поліції Головного управління Національної поліції (інспекторами-криміналістами) за цей період було здійснено 221 286 виїздів на місце події. За результатами проведених оглядів вилучено 133 468 об'єктів речових доказів: 16 697 – біологічного походження та 32 976 – потожирових слідів пальців рук [1]. Зрозуміло, що такі показники не можуть задовольнити ні правоохоронні органи, ні керівництво нашої країни і потребують негайного підвищення якості роботи правоохоронців саме із виявлення та фіксації речових доказів на місці події. Тобто правоохоронці (дознавачі, слідчі, інспектори-криміналісти) зобов'язані постійно удосконалювати професійну майстерність, набувати знання щодо новітніх науково-технічних розробок та методів роботи з ними. Саме тому одним із найважливіших питань у боротьбі із сучасною злочинністю є забезпечення прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, що потребує оновлення методичних рекомендацій використання надсучасної криміналістичної техніки і запозичення позитивного досвіду роботи іноземних правоохоронних органів.

Фахівцями британської компанії-виробника криміналістичної техніки Foster + Freeman пропонуються останні досягнення щодо пошуку та дослідження невидимих потожирових слідів пальців рук в ультрафіолетовому та інфрачервоному освітленні, а також наслідки використання розширеного освітлення під час виявлення і фіксації

невидимих слідів пальців рук; результати запровадження нових технологій з метою відновлення знищених або пошкоджених потожирових слідів пальців рук на металевих поверхнях; дослідження біологічних рідин на різноманітних тканинах; виявлення слідів крові на темних і різнокольорових тканинах, а саме:

Одночастотне світлодіодне джерело оптичного випромінювання *Crime-lite*^{®2}. Вузькополосне світлодіодне джерело експертного світла (вісім хвильових діапазонів, разом з ультрафіолетовим). Також існує широкополосне джерело білого освітлення для базового дослідження та сім вузькополосних джерел, що зі свого боку забезпечує інтенсивне випромінювання в ультрафіолетовому, фіолетовому, синьому, синьо-зеленому, зеленому, помаранчевому і червоному діапазонах, зручне саме для виявлення біологічних виділень організму людини, паливно-мастильних матеріалів, волосся, волокон тканин і потожирових слідів людини.

Комплекс експертного освітлення *DNA Crime-Lite*^{®82S}. Універсальне джерело оптичного випромінювання саме для криміналістичних досліджень. Створений з метою виявлення та фото-, відеофіксації слідів біологічного походження у інфрачервоному, ультрафіолетовому і синьому діапазоні як у лабораторних умовах, так і безпосередньо на місці події разом із захищеною керуючою станцією. Окрім зазначеного, дозволяє виявляти сліди наркотичних речовин та волокон, а також хімічно оброблених відбитків пальців рук. Всі пристрої серії *Crime-Lite*^{®82S} містять 16 світлодіодів, які можна обирати за яскравістю і точністю довжини хвилі, забезпечуючи таким чином високу продуктивність та ефективність.

***Crime-Lite*^{®82L}** містить 16 світлодіодів високої інтенсивності, які доступні фахівцю у двох діапазонах і призначені для опромінення поверхні під невеликим кутом. Світлодіоди встановлені позаду циліндричної гільзи і забезпечують широкий світловий промінь на досліджувану поверхню зі змінною оператором інтенсивністю (10 %, 50 %, 100 %), що дозволяє виявляти приховані сліди (зафарбовані плями крові).

***Crime-Lite*^{®42S}.** Двочастотне світлодіодне джерело оптичного випромінювання зі 16 світлодіодами високої інтенсивності доступних у семи різних діапазонах. Перемикання між двома діапазонами зі 8 світлодіодів високої інтенсивності дозволяє фахівцю отримувати три різних варіанти потужності у одному змінному оптичному випромінюванні. Використовуючи трьохпозиційний перемикач, можна змінювати дві вузькополосні довжини хвиль або використовувати одночасно всі 16 світлодіодів, з метою забезпечення високої інтенсивності широкополосного опромінення (використовуючи захисні окуляри із подвійним діапазоном хвиль). Також передбачена можливість ультрафіолетового або інфрачервоного опромінення з метою виявлення невидимих біологічних слідів.

***Crime-lite*^{®XL}** (надпотужне ручне джерело оптичного опромінення місця події). Сконструйований для швидкого та зручного обстеження великих ділянок. Складається зі 96 світлодіодів високої інтенсивності доступних у чотирьох діапазонах, що зі свого боку забезпечує 115 Вт вузькополосного опромінення, ефективно сприяє виявленню біологічних слідів, волокон, наркотичних та вибухових речовин.

Окрім зазначеного, компанія Foster + Freeman розробила та запровадила у практику технологію відновлення прихованих або знищених відбитків ***LTF (Latent Fingerprint Technology)***. Цей метод дозволяє відновлювати потожирові відбитки на

поверхнях, які неможливо або вкрай важко обробляти, а саме, які зазнали екстремального нагрівання (гільзи вогнепальної зброї після пострілу), а також предмети, які зазнали механічного впливу (протерті, помиті з мийними засобами з метою знищення слідів) [2].

Також одним із сучасних засобів виявлення потожирових слідів є метод обробки їх люмінесцентними порошками і опромінення ультрафіолетовими променями [3 с. 230]. Саме такі інфрачервоні флуоресцентні порошки **fpNatural®1** та **fpNatural®2** пропонує британська компанія Foster + Freeman. Ці порошки випромінюють яскраву інфрачервону флуоресценцію і саме цим підсилюють контрастність опрацьованих відбитків і водночас пригнічують фоновий вплив. Люмінесценція порошку **fpNatural®1** активується червоним або синім освітленням, а **fpNatural®2** – інфрачервоними променями. Візуалізація люмінесценції зазначених порошків можлива лише за допомогою інфрачервоної камери, яка обладнана інфрачервоним – прохідним фільтром, який блокує всі інші хвилі [2].

Аналіз розвитку сучасної зарубіжної криміналістичної техніки дозволяє дійти висновку, що використання новітніх досягнень вчених-криміналістів у слідчій та судовій практиці під час виявлення і фіксації невидимих потожирових та біологічних слідів людини стає запорукою формування якісної доказової бази й ідентифікації конкретної особи при проведенні досудового розслідування, а отже, сприяє дотриманню прав людини з тим, щоб жодний невинний не був притягнутий до відповідальності і жодний винний не уник відповідальності за вчинене.

Список використаних джерел

1. Генеральна прокуратура України. Статистична інформація. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113897&libid=100820&c=edit&_c=fo (дата звернення: 13.11.2020).
2. Foster + Freeman URL: <http://www.fosterfreeman.com/> (дата звернення: 12.11.2020).
3. Кофанова О. С. Сучасні можливості та новітні розробки в сфері виявлення слідів дактилоскопічного походження. *Криміналістика і судова експертиза: міжвідом. наук.-метод. зб. К., 2017. Вип. 62. С. 228–235.*

Є. Д. Лук'янчиков,

*професор кафедри інформаційного права та права інтелектуальної власності
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
доктор юридичних наук, професор*

С. Ю. Петряєв,

*завідувач кафедри інформаційного права та права інтелектуальної власності
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
кандидат юридичних наук, доцент*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ УЧАСНИКІВ ОСВІДУВАННЯ

Забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини є актуальним завданням для усіх держав світової співдружності. Природні права і свободи складають першооснову правового статусу людини і громадянина. Значна їх частина має абсолютний характер, оскільки є невідчужуваними та не підлягають обмеженню. Вони забезпечують недопустимість посягання державних органів, громадських організацій, службових осіб на життя, здоров'я, свободу, честь і гідність людини. «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах» (ст. 1 Загальної декларації прав людини).

Загальновизнані стандарти у галузі прав людини відбивають багатовіковий досвід розвитку людства і є його колективним надбанням. Не обійшли ці процеси і таку галузь, як кримінальне процесуальне право. Норми саме цієї галузі права регулюють порядок втручання в права та інтереси особи у зв'язку з необхідністю запобігання та розслідування таким небезпечним суспільним явищам, як кримінальні правопорушення.

Кримінальна процесуальна діяльність здійснюється у визначеній процесуальній формі, що створює додаткові гарантії забезпечення прав та законних інтересів учасників кримінального провадження. Основним інструментом пізнавальної діяльності з розслідування злочинів є слідчі (розшукові) дії, підстави і порядок проведення яких визначені КПК України. Однією із таких слідчих дій є освідування особи (ст. 241 КПК). В теорії кримінального процесу та криміналістики освідування розглядають як різновид слідчого огляду, специфічним об'єктом якого є тіло живої людини. Можливо саме тому в деяких підручниках освідування розглядають не як самостійну слідчу дію, а як різновид слідчого огляду [1, с. 410], а в окремих взагалі не згадують про таку слідчу дію [2, с. 252–263].

Відповідно до чинного КПК освідування особи є слідчою дією, що полягає в огляді тіла підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу. Отже, законодавець визначив коло учасників провадження, які можуть бути піддані освідуванню (підозрюваний, свідок, потерпілий)

та коло осіб, які можуть його проводити – слідчий, прокурор. Зважаючи на набрання чинності норм глави 25 КПК «Особливості досудового розслідування кримінальних проступків», доцільно доповнити ст. 241 КПК вказівкою на можливість проведення освідування дізнавачем. Такого висновку доходимо зі змісту ч. 2 ст. 298 КПК, де зазначається, що досудове розслідування кримінальних проступків (дізнання) здійснюється згідно із загальними правилами досудового розслідування, передбаченими цим Кодексом, з урахуванням положень цієї глави. Відповідно до загальних положень під час досудового розслідування (дізнання та слідства) можуть проводитися слідчі дії для отримання інформації про обставини вчиненого правопорушення. Однією із таких слідчих дій є освідування особи.

Відповідно до ч. 1 ст. 241 КПК України метою освідування підозрюваного, свідка чи потерпілого є встановлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу. Дещо інакше мета освідування визначається в КПК Республіки Білорусь (ст. 206) та Республіки Казахстан (ст. 226). Поряд із традиційним завданням встановлення на тілі особи слідів злочину та особливих прикмет до мети освідування відносять виявлення стану сп'яніння або інших властивостей та ознак, що мають значення для справи. Водночас додають, якщо для цього не потрібно проведення експертизи.

Завдання освідування як слідчої дії тривалий час залишається дискусійним серед науковців і не набуло однозначного вирішення. Так, А. Дубинський зазначає, що в процесі розслідування можуть виникати завдання медичного характеру різного ступеня складності. Завдання меншої складності (визначення стану сп'яніння, виявлення зовнішніх змін організму людини тощо), можуть бути вирішені без експертного дослідження [3, с. 89].

Натомість С. Шейфер, на нашу думку, слушно зазначає, що простим спостереженням не можна виявити у особи стан сп'яніння. Звичайні ознаки такого стану: запах алкоголю, невпевнена хода, плутана мова, червоний колір обличчя і т. п. – багатозначні і можуть бути притаманні іншим станам людини: хворобі, яка супроводжується прийомом ліків, втомі, страху тощо. Тому в подібній ситуації слідчий повинен направити особу до відповідної медичної установи, де з застосуванням прийомів судово-медичного дослідження спеціаліст зробить висновок із цього питання [4, с. 92]. Поділяючи цю думку, зауважимо, що визначення стану організму людини, зокрема сп'яніння, перебування під дією препаратів, що впливають на реакцію людини у певних ситуаціях, потребує використання спеціальних знань і має вирішуватися проведенням судово-медичної експертизи, а не освідуванням. Освідування як слідча дія не передбачає і не може передбачати будь-яких досліджень над людиною. За пізнавальними прийомами і сутністю освідування має багато спільного з оглядом і відрізняється лише об'єктом пізнавальної діяльності – тіло живої людини. Звичайно, простим оглядом тіла людини можливо виявити лише зовнішні ознаки, а не внутрішні властивості, стани організму, що потребує використання спеціальних методів дослідження. Оскільки ні слідчий, ні судовий медик таких досліджень не проводять, а лише документують зовнішні ознаки на тілі людини, виявлення, так званих ознак сп'яніння або вживання наркотичних речовин може викликати потребу у призначенні експертизи.

У зв'язку з цим, викликає певні сумніви редакція ч. 1 ст. 298-1 КПК, у якій до процесуальних джерел доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки, крім визначених статтею 84 КПК, віднесено також результати медичного освідування. На жаль, у наступних статтях цієї глави не показано, що слід розуміти під результатами (акт, довідка – за КПК України 1960 р.) медичного освідування та що слід розуміти під такими діями.

Освідування, що передбачено ст. 241 КПК, може бути проведено за наявності фактичних та юридичних підстав. Фактичною підставою для проведення освідування є наявність у матеріалах провадження фактичних даних про те, що на тілі відповідної особи можуть бути особливі прикмети або сліди кримінального правопорушення, виявлення і фіксація яких сприятимуть досягненню завдань кримінального провадження.

Юридичною підставою для проведення цієї слідчої дії є постанова прокурора складена за власною ініціативою або за клопотанням слідчого. Постанова про проведення освідування є обов'язковою для особи, щодо якої її винесено. У резолютивній її частині може бути вказано, що у разі відмови особи взяти участь у проведенні освідування добровільно, ця слідча дія проводиться примусово. Це стосується не тільки підозрюваного (обвинуваченого), а й потерпілого або свідка.

На жаль, чинний КПК не визначає, що має бути юридичною підставою проведення медичного освідування під час дізнання. Не знаходимо відповіді на це питання і у ст. 300 КПК «Слідчі (розшукові) дії під час досудового розслідування кримінальних проступків». У ній зазначається, що для досудового розслідування кримінальних проступків дозволяється виконувати всі слідчі (розшукові) дії, передбачені цим Кодексом, та негласні слідчі (розшукові) дії, передбачені частиною другою статті 264 та статтею 268 цього Кодексу, а також відбирати пояснення для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку, проводити медичне освідування тощо, до внесення відомостей про кримінальний проступок до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

З наведеного можна дійти висновку, що медичне освідування у цьому розумінні не віднесено до слідчих дій, оскільки єдиною слідчою дією, яку дозволено проводити до внесення відомостей про правопорушення до ЄРДР є огляд місця події (ст. 214 КПК). У такому разі постає запитання про мету проведення такого медичного освідування, фактичну та юридичну підставу, процесуальний документ, яким має оформлюватися результат такого освідування, адже він визнається джерелом доказів у провадженнях щодо кримінальних проступків. Якщо метою такого освідування є встановлення стану, в якому перебуває особа і для цього потрібні відповідні медичні дослідження, для цього, на нашу думку, має призначатися судово-медична експертиза. Адже в чинній редакції відсутні процесуальні гарантії забезпечення прав особи. Сьогодні не визначено за чиєю ініціативою має проводитися медичне освідування як процесуальна дія, що має бути юридичною підставою для її проведення медиком, чи обов'язково це має бути судово-медичний експерт чи інший лікар, документ, в якому має відобразитися результат медичного освідування, відповідальність особи за завідомо неправильний результат освідування.

Якщо подібне медичне освідчування розглядати як процесуальну дію, а такого висновку можна дійти з аналізу ч. 3 ст. 298 КПК, де їх називають окремими діями, що передбачені ч. 3 ст. 214 КПК. В останній зазначається, що для з'ясування обставин кримінального проступку до внесення відомостей до ЄРДР може бути: 1) відібрано пояснення; 2) проведено медичне освідчування; 3) отримано висновок спеціаліста і знято показання технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису; 4) вилучено знаряддя і засоби вчинення кримінального проступку, речі і документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку, або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей.

Зазначені дії слід вважати процесуальними, оскільки вони передбачені чинним КПК України. Їх проведення покладається на дізнавача або слідчого, за винятком однієї – проведення медичного освідчування. У цьому вбачається щось на кшталт повернення до положень КПК України 1960 року. Ним передбачалося проведення судово-медичного освідчування за вказівкою слідчого судово-медичним експертом або лікарем (ч. 2 ст. 193 КПК). За результатами освідчування судово-медичний експерт складав акт, а лікар – довідку.

Запровадивши у чинне процесуальне законодавство перевірочну процесуальну дію – медичне освідчування особи, необхідно в чинному КПК передбачити підстави його проведення (форму звернення дізнавача, слідчого) до особи, яка буде його проводити (судово-медичний експерт або лікар), процесуальну форму документа, в якому будуть відображені результати його діяльності.

На завершення слід зазначити, що подальше унормування процесуального порядку освідчування особи у кримінальному провадженні сприятиме удосконаленню кримінальної процесуальної форми, яка є процесуальною гарантією забезпечення прав та законних інтересів особи від неправомірного втручання.

Список використаних джерел

1. Пясковський В. В. Криміналістика: підруч. / за ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. К.: Філія вид-ва «Право», 2020. 752 с.
2. Криміналістика: підруч. / за ред. В. В. Тіщенка. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 556 с.
3. Дубинський А. Я. Вибрані твори. К.: Центр учбової літератури, 2014. 430 с.
4. Шейфер С. А. Проблемы развития системы следственных действий. *Уголовное право*. 2002. № 3. С. 90–92.

О. З. Панкевич,

*доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін юридичного факультету
Львівського державного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент*

**ПРАКТИКА КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ:
ПОСИЛАННЯ НА РІШЕННЯ ЄСПЛ У СПРАВАХ ПРОТИ УКРАЇНИ**

Цього року відзначають поважний (70-річний) ювілей стрижневого акта європейської правозахисної системи – Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), яка, як відомо, була відкрита для підписання 4 листопада 1950 року. Водночас, безперечно, слід погодитися із усталеною тезою, що «малоймовірним вбачається таке потужне та всеохоплююче опанування свідомості європейської спільноти вагою і роллю Конвенції в її житті загалом і кожної окремої особи зокрема, якщо б батьки-засновники цього доленосного акта не передбачили такий дієвий механізм її реалізації, як Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ, Страсбурзький Суд)» [1, с. 5], котрий в наш час обґрунтовано вважається «загальноєвропейським визначником стандартів у галузі прав людини» [1, с. 14].

Для України Конвенція набула чинності 11 вересня 1997 року. А вже у 2006 році було прийнято Закон України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини», котрий «регулює відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення ЄСПЛ у справах проти України; з необхідністю усунення причин порушення Україною Конвенції і протоколів до неї; з впровадженням в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини (курсив наш – О.П.)...» [2].

У цьому контексті видається *актуальним* дослідження щодо застосування та впровадження європейських стандартів людських прав у конституційному судочинстві України. Прикметно, що на **рішення ЄСПЛ у справах щодо України** КСУ вперше зробив посилання аж 30 вересня 2009 року: «КСУ відзначає, що кожній особі ... має бути забезпечена реальна можливість отримувати правову допомогу для захисту від можливого порушення права не давати показань або пояснень щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, які можуть бути використані у кримінальному процесі для доведення обвинувачення зазначених осіб. Такий висновок підтверджує і практика ЄСПЛ: у рішеннях «Яременко проти України», «Луценко проти України» та «Шабельник проти України» суд визнав, що використання показань осіб, які вони давали як свідки без участі адвоката чи іншого фахівця у галузі права, для доведення вини у вчиненні злочину ними (свідками) або їх співучасниками є порушенням пункту 1 статті 6 Конвенції» [3, с. 62].

Проведений нами аналіз показав, що *всього станом на 01 липня 2020 року було здійснено 76 посилань на рішення ЄСПЛ у справах проти України (з них у рішеннях КСУ – 56, в Окремих думках суддів КСУ – 20)*. Проте фактично було згадано 52 такі справи, адже на деякі суддівський корпус КСУ посилався неодноразово.

Найбільш згадуваними, так би мовити, «популярними» серед суддів КСУ були такі п'ять справ, як «Новік проти України», «Солдатенко проти України», «Олександр Волков проти України», «Єлоєв проти України», «Шмалько проти України» – по 4 посилання на кожну з них.

Далі йдуть два рішення у справах – «Гарькавий проти України», «Свято-Михайлівська Парафія проти України» – по 3 посилання.

П'ять рішень у справах – «Микола Кучеренко проти України», «Сокурченко і Стригун проти України», «Шабельник проти України», «Харченко проти України», «Яременко проти України» – мають по 2 посилання.

Сорок рішень у справах щодо України згадувалися поки що лише одного разу¹.

Водночас зауважимо, що безперечним «рекордсменом» за кількістю посилань на розглядувану категорію справ (аж 11!) є Рішення КСУ від 24 квітня 2018 року № 3-р/2018 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України [4, с. 64].

Почесне друге місце за вказаним показником займає Рішення КСУ від 11 жовтня 2018 року № 7-р/2018 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень абзацу першого п. 40 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України [5, с. 100] – 6 рішень (у справах «Заїченко проти України (№ 2)», «Пантелеєнко проти України» (Panteleyenکو v. Ukraine), «Суриков проти України», «Шалімов проти України», «Котій проти України», «Зосимов проти України»). На таку ж кількість справ посилається й суддя КСУ М. Маркуш в Окремій думці стосовно Рішення КСУ у справі про строки адміністративного затримання [6] («Гарькавий проти України», «Єлоєв проти України», «Микола Кучеренко проти України», «Доронін проти України», «Новік проти України», «Солдатенко проти України»).

Нарешті, третє місце на нашому п'єдесталі (по 4 справи) поділяють два Рішення органу конституційної юстиції: 1) від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010 («Єлоєв проти України», «Новік проти України», «Солдатенко проти України», «Микола Кучеренко проти України») [7, с. 25] та 2) від 23 листопада 2017 року № 1-р/2017 («Харченко проти України», «Єлоєв проти України», «Ігнатів проти України», «Агрокомплекс проти України») [8, с. 126].

¹ «Агрокомплекс проти України», «Алексахін проти України», «Белоусов проти України», «Voloху v. Ukraine» («Волохи проти України»), «Великода проти України», «Гаважук проти України», «Гурепка проти України», «Давидов та інші проти України», «"Дія 97" проти України», «Доронін проти України», «Заїченко проти України (№ 2)», «Зосимов проти України», «Ігнатів проти України», «Карабет та інші проти України», «Кац та інші проти України», «Корнєв і Карпенко проти України», «Корнійчук проти України», «Котій проти України», «Кучерук проти України», «Лопатін і Медведський проти України», «Луценко проти України», «Михалкова та інші проти України», «Наталія Михайленко проти України», «Пантелеєнко проти України», «Пічкур проти України», «Плахтєєв та Плахтєєва проти України», «Пономарьов проти України», «Рисовський проти України», «Салахов та Іслямова проти України», «Sergey Shevchenko v Ukraine» («Сергій Шевченко проти України»), «Суриков проти України», «Суханов та Ільченко проти України», «Тесленко проти України», «Ткачов проти України», «Трегубенко проти України» «Фельдман проти України (№ 2)», «Fuklev v. Ukraine» («Фуклев проти України»), «Хайредінов проти України», «Шалімов проти України», «Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine» («Юрій Миколайович Іванов проти України»)

Видається, що така увага суддів КСУ до справ, розглянутих ЄСПЛ, саме проти України, є цілком зрозумілою і логічною. Достатньо зазначити вже той момент, що «досі існують певні питання щодо розуміння правового статусу практики ЄСПЛ у вітчизняній правовій системі, мають місце й різні підходи щодо застосування того чи іншого рішення ЄСПЛ. Так, з одного боку, існує правова позиція, що оскільки відповідно до ч. 1 ст. 46 Конвенції високі Договірні Сторони зобов'язались виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами, прецедентний характер мають виключно рішення, в яких Україна була стороною процесу. З іншого боку, існує правова позиція, що усі рішення ЄСПЛ є джерелом права» [9]. Зрозуміло, що стосовно справ проти України таких сумнівів немає і бути не може.

Список використаних джерел

1. Литвин В. М. Європейська конвенція з прав людини: уроки і перспективи. *Право України*. 2010. № 10. С. 4–18.
2. Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 07.12.2020).
3. Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009. *Офіційний вісник України*. 2009. № 79. С. 62. Ст. 2694.
4. Рішення Конституційного Суду України від 24 квітня 2018 року № 3-р/2018. *Офіційний вісник України*. 2018. № 41. С. 64. Ст. 1459.
5. Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2018 року № 7-р/2018. *Офіційний вісник України*. 2018. № 90. с. 100. Ст. 2992.
6. Окрема думка судді Конституційного Суду України Маркуш М.А. стосовно Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2011 року № 10-рп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-11#Text> (дата звернення: 07.12.2020).
7. Рішення Конституційного Суду України від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010. *Офіційний вісник України*. 2010. № 52. С. 25. Ст. 1746.
8. Рішення Конституційного Суду України від 23 листопада 2017 року № 1-р/2017. *Офіційний вісник України*. 2017. № 98. С. 126. Ст. 3001.
9. Монаєнко А., Смирнова К. Застосування практики ЄСПЛ та суду ЄС на прикладі адміністративного судочинства. *Юридична газета online*. 28 квітня 2020. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/zastosuvannya-praktiki-espl-ta-sudu-es-na-prikladi-administrativnogo-sudochinstva.html> (дата звернення: 07.12.2020).

Р. В. Перелигіна,

доцент кафедри кримінального права та процесу

Київського університету права НАН України,

кандидат юридичних наук

ГЕНДЕРНЕ НАСИЛЬСТВО – ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Одним із найбільш актуальних питань, які мають виражений гендерний вимір, в сучасній Україні є проблема насильства, та, відповідно, особистої безпеки. Хоча насильство та недостатній рівень особистої безпеки належать до тих соціальних проблем, з якими прямо чи опосередковано стикається значна частина населення різних країн світу, можна виокремити групу факторів, які роблять її особливо гострою для українського суспільства. Майнове розшарування суспільства, зниження рівня життя значної частини населення, соціально-побутова невлаштованість, безробіття, юридична безправність, втрата морально-психологічних орієнтирів, загальна психологічна напруженість тощо – все це позначається на стосунках між людьми, нерідко призводить до злочинних проявів.

Статтею 24 Конституції України встановлено, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [1].

Поділ злочинності осіб, винних у вчиненні злочину за статевою приналежністю, обумовлено біологічними і соціальними ознаками і загалом загальними підходами до пояснення причин злочинної поведінки. З урахуванням актуалізації гендерного підходу в українській юридичній науці, особливу значимість набуває вивчення комплексу соціально-психологічних детермінант насильницької злочинності.

В Україні порівняно з більшістю розвинутих європейських країн спостерігається більш високий коефіцієнт небезпечних насильницьких злочинів. Дослідники пояснюють це тим, що в розвинутих країнах Європи вище рівень матеріального забезпечення людей, культури та толерантності. На цій основі у свідомості більшості людей сформована установка на обов'язкове дотримання умов співжиття, уявлення про неприпустимість застосування насильницьких дій щодо оточуючих [2, с. 48].

Вагомим фундаментом для протиправних дій сучасного індивіда є втрата моральних цінностей та ідеалів. Тому в основі розвитку жіночого руху повинні бути не феміністська ідеологія, а мораль і загальнолюдські цінності. Так, суспільство визначає умови не тільки соціального, а й біологічного вдосконалення людини. Так, біологічне здоров'я жінки дозволяє їй активно брати участь у житті суспільства, реалізувати свій творчий потенціал, створювати повноцінну сім'ю, народжувати і виховувати дітей. Водночас жінка, яка позбавлена необхідних соціальних умов життєдіяльності, втрачає свою «біологічну форму», опускається не тільки морально, але і фізично, що може служити причиною антисоціальної поведінки і вчинення злочинів. Біологічні відмінності трансформуються в соціальні поведінкові прояви. У такому розумінні бути чоловіком чи

жінкою означає не володіти певними природними якостями, а виконувати певні ролі у суспільстві.

Про гендерні розбіжності в самооцінках жінок і чоловіків у сфері особистої безпеки свідчать результати моніторингу Інституту соціології НАНУ, згідно з якими чоловіки почуваються більш захищеними, ніж жінки. Існують гендерні розбіжності у сприйнятті насильства, яке жінки сприймають як серйознішу загрозу для життя, аніж чоловіки. На сьогодні з феноменами насильства й проблемами особистої безпеки жінок та чоловіків тісно пов'язаний і інший феномен – торгівля людьми. Цікавим є дослідження, проведене в межах виконання «Програми рівних можливостей», яку впроваджує Програма розвитку ООН (ПРООН) в Україні. Згідно з результатами цього дослідження, чоловіки частіше зустрічаються із загрозою насильства з боку інших чоловіків і найчастіше – поза домом; натомість жінки страждають і від насильства в громадських місцях, і від близьких їм – чоловіків із їхніх родини, колег та керівників на роботі. Водночас оприлюднені дані є неповними, оскільки багато випадків насильства лишаються невідомими громадськості. У сприйнятті українських громадян «насильство» асоціюється передусім з побиттям (фізичним насильством), сексуальною наругою, сексуальним рабством та торгівлею людьми. Такі порушення прав людини відносять до проявів насильства 68–78 % українських громадян, натомість моральне приниження, погрози, словесні образи та ігнорування інтересів насильством вважає значно менше українських громадян – 21–41 % [3, с. 65]. Розбіжності у трактуванні жінками та чоловіками певних дій як проявів насильства практично не простежуються. Однак жінки порівняно частіше визначають такі прояви насильства, як сексуальні домагання, морально-етичні приниження та знущання, тоді як чоловіки частіше визначають як насильство щодо них експлуатацію їх праці. Такі види насильства, як насильство на роботі (з боку керівника), насильство у сім'ї від батьків та інших осіб, та насильство в іншому громадському місці опитані визначали рівною мірою, незалежно від їх статі. Однак види насильства, яких зазнають і жінки, й чоловіки, мають різну ієрархію: жінки найбільше потерпають від насильства з боку партнера по шлюбу (12,2 %), насильства на роботі з боку керівника (7,9 %) та насильства на вулиці (6,2 %). Натомість чоловіки найбільше потерпають від насильства на роботі з боку керівника – 7,9 %, насильства на вулиці – 7,5 % та насильства в сім'ї з боку батьків – 3,8 %. Найчастіше і жінкам, і чоловікам погрожують звільненням, пониженням по службі чи іншими санкціями (64 % жінок проти 52 % чоловіків). Крім погроз, жінки набагато частіше зазнають знущань (23 % жінок проти 6 % чоловіків), натяків на можливість зв'язку сексуального характеру (19 % проти 6 %), сексуальних домагань (14 % проти 1 %). Також більш як удвічі частіше жінки зазнають сексуальної наруги з боку керівництва (14 % жінок і 6 % чоловіків). Серед форм прояву насильства на вулиці щодо чоловіків переважають побиття (76 %), словесні образи (37 %) та морально-етичні приниження (26 %). Натомість серед жінок, які пережили насильство на вулиці, 48 % зазнали сексуальних домагань, а 23 % – сексуальної наруги [3, с. 65].

Підсумовуючи, слід зазначити, що переважна більшість форм насильства має особливості прояву, залежно від статі його жертви, що може бути пояснено особливостями суспільного становища жінок і чоловіків.

Водночас формування комплексного підходу до запобігання насильства в сім'ї неможливе без виявлення його основних причин та розкриття проблем, що заважають

подоланню цього явища. Найчастіше причинами прояву насильства в українських сім'ях стають такі чинники: \square економічні (безробіття, соціально-побутова невлаштованість, низький рівень життя); \square соціальні (втрата морально-психологічних орієнтирів, алкоголізм та наркоманія); \square психологічні (психічні розлади, високий рівень агресії). У багатьох випадках жінки змушені терпіти факти насильства через житлові проблеми, відсутність житла та економічну залежність від чоловіка. Правозахисники виділяють додатково окремі причини ризику, які можуть спровокувати агресивну поведінку чоловіка щодо жінки: наявність у життєвій історії чоловіка серйозних поведінкових проблем у підлітковому віці; виховання у родині, де насильство було нормою та ін.

Збереження в країні актуальності ситуації щодо насильства, проблем особистої безпеки та торгівлі людьми свідчить про необхідність перегляду стратегій правової системи у всіх її аспектах – від законодавчої діяльності до виконання закону і судового розслідування. Потрібен також широко доступний громадськості моніторинг виконання судових рішень і того, як правоохоронці та судді ставляться до потерпілих від гендерного насильства жінок і чоловіків з подальшим оприлюдненням цих даних. Такі заходи сприятимуть підвищенню гендерної та правової культури населення, привертаючи його увагу й до проблем насильства та особистої безпеки. Для подолання гендерних стереотипів та змінення громадської думки, необхідно підвищити обізнаність суспільства про насильство спрямоване не лише проти жінок, а й проти чоловіків, використовуючи для цього ЗМІ. Традиційно вважається, що ЗМІ є своєрідною «четвертою» гілкою влади, яка значно впливає на суспільну думку, масову свідомість, правову культуру індивідуальних і колективних суб'єктів тощо [4, с. 160]. Засоби масової інформації складають групу впливу у сучасних суспільствах. Їхній вплив щодо питань насильства може бути як негативним, так і позитивним. Негативним у випадках, коли вони сприяють насильству, відтворюючи стереотипні образи. Позитивним, коли вони інформують і привертають увагу громадської думки до проблеми. І все ж таки, вирішальною передумовою вдосконалення гендерних відносин є успішний розвиток в Україні економіки і соціальної сфери, належних умов життя, включаючи, житло, екологічну безпеку, якісну освіту та охорону здоров'я. Важливе значення для протидії гендерному насильству має формування усвідомленого розуміння людьми поняття «життя», його унікальності, цінності, значущості для кожної особистості, ставлення до власного життя та життя інших людей, як до найвищої соціальної цінності. Людиноцентрична концепція протидії насильству, де насамперед виявляються духовні якості особистості, повинна стати нормою життя суспільства.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. С. 141.
2. Кулик О. Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2011. 288 с.
3. Амджадін Л.М., Костенко О.Ю., Лібанова Е.М. Гендерні перетворення в Україні. Київ. ТОВ «АДЕФ-Україна», 2007. 165 с.
4. Мокряк М.О. Можливості засобів масової інформації у попередженні злочинності. *Одеські юридичні читання: матер. Міжнар.наук.- практ. конфер.* (Одеса, 10-11 лист. 2017р.). Одеса, 2017. С.160-162.

М. О. Свірін,

головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії проблем правового та організаційного забезпечення діяльності Міністерства ДНДІ МВС України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

В. Д. Левик,

старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії проблем правового та організаційного забезпечення діяльності Міністерства ДНДІ МВС України

НЕЗАКОННИЙ ОБІГ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ – ПОРУШЕННЯ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ГРОМАДЯН: ПРОБЛЕМА ТА ШЛЯХИ ЇЇ ВИРІШЕННЯ В УКРАЇНІ

Забезпечення безпеки громадян, охорони їх життя та здоров'я, особистої недоторканності належать до головних напрямів діяльності держави. Найбільшу тривогу викликає тенденція до поширення насильницьких злочинів із застосуванням зброї.

Незаконний обіг вогнепальної зброї, боєприпасів і вибухових речовин (далі – вогнепальної зброї) є вагомим складовим в структурі злочинності, яка суттєво ускладнює криміногенну ситуацію в нашій державі, породжує в суспільстві атмосферу нестабільності і страху громадян за особисту і майнову безпеку, своє життя та життя близьких людей. Так, статистичні дані Офісу Генерального прокурора свідчать, що протягом останніх років в Україні щорічно реєструється близько 7 тис. кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним поводженням зі зброєю (ст.ст. 262, 263, 263-1 КК України). Зокрема, у 2019 році виявлено 6 484 таких протиправних діянь [1]. Достатньо високим є також рівень злочинів, що вчиняються із застосуванням вогнепальної зброї (стрілецької зброї, гранат тощо).

У сучасних умовах, зазначають науковці, неконтрольований обіг зброї все більше набуває організованого та транснаціонального характеру [2]. Протидія та запобігання такому протиправному обігу займає особливе місце в діяльності правоохоронних органів, оскільки вона характеризується подвійною превенцією: окрім припинення незаконних дій стосовно вогнепальної зброї попереджаються також і тяжкі наслідки, які можуть настати при її протиправному застосуванні.

Незаконний обіг вогнепальної зброї, вибухових речовин та пристроїв, зростаюча озброєність злочинного світу і відкрита демонстрація зброї завжди становили серйозну загрозу суспільній безпеці. Водночас науковці відмічають, що у періоди загострень соціально-економічних та соціально-політичних протиріч незаконний обіг вогнепальної зброї набуває рис політичного характеру. На жаль, така гіпотеза знайшла своє підтвердження і в нашій країні, де протягом 6 років не згасає збройний конфлікт на окремих територіях Донецької і Луганської областей.

Цілями незаконного обігу вогнепальної зброї переважно є: здійснення злочинної, у тому числі і терористичної діяльності; збройовий бізнес, тобто отримання доходу від незаконної діяльності на всіх етапах обігу вогнепальної зброї тощо. Суб'єктами незаконного обігу вогнепальної зброї є незаконні збройні формування, злочинні організації, організовані злочинні групи, що займаються збройовим бізнесом,

окремі особи, які займаються незаконним обігом зброї та боєприпасів, а також інші організації, що допускають використання насильницьких методів у досягненні поставленої мети.

Проведені кримінологічні дослідження злочинів, пов'язаних із незаконним обігом, зброї свідчать, що головними детермінантами зростання на сьогодні їх кількості є політична нестабільність та економічна криза в державі, які супроводжуються широкомасштабною корупцією та руйнуванням системи підготовки, підбору та розстановки кадрів. Наслідком цих чинників є зниження кваліфікації керівників та фахівців у різних соціальних сферах, падіння військової та державної дисципліни, ослаблення державного контролю, розкрадання зі складів та незаконний вивіз зброї з місць проведення бойових дій, широке залучення зброї в кримінальний обіг тощо. Наявний збройний конфлікт в країні, зростання злочинності, почуття незахищеності переважної частини населення і невіра в здатність і бажання державних органів захистити її, стимулює як легальне, так і нелегальне придбання зброї, у т.ч. і з метою самозахисту [3].

Стратегією національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015, діяльність незаконних збройних формувань, зростання злочинності, незаконне використання вогнепальної зброї віднесено до актуальних загроз національній безпеці України [4]. З метою реалізації цієї Стратегії, зокрема, передбачається створення ефективної системи, спрямованої на забезпечення протидії злочинним діям проти життя людини, запобігання їм, припинення та покарання за такі діяння тощо.

Одночасно серед фахівців та вчених існує широка дискусія про необхідність законодавчого врегулювання питань, пов'язаних із обігом зброї, обговорюються різні за змістом та цілями законопроекти [5].

На нашу думку, необхідність прийняття відповідного закону не викликає сумнівів, що підтверджується і низкою судових рішень у справах, пов'язаних із незаконним поводженням зі зброєю, якими були виправдані особи, які здійснювали незаконні дії з вогнепальною зброєю, зокрема через відсутність відповідного Закону України з регулювання правовідносин щодо придбання, зберігання, використання та обігу зброї [6]. Подібні судові рішення не отримали підтримки у Верховного Суду України, проте дискусія, яка розгорнулася з означеної проблеми, свідчить про необхідність саме законодавчого врегулювання цих питань.

При цьому розробка та прийняття такого закону мають враховувати положення Типового закону Організації Об'єднаних Націй (ООН) «Про боротьбу з незаконним виготовленням та обігом вогнепальної зброї, його складових частин і компонентів, а також боєприпасів», прийнятого за ініціативою Управління ООН з наркотиків та злочинності (УНЗ ООН) та опублікованого і доведеного до відома держав-членів і фахівців-практиків у листопаді 2010 року, а також низки інших міжнародно-правових документів, зокрема: створеної Міжнародною організацією кримінальної поліції (Інтерпол) у 2011–2012 роках нової Системи обліку та відстеження незаконного обігу зброї (iARMS), яка стала дієвим засобом, що дозволяє відслідковувати вогнепальну зброю і проводити пов'язані з цим кримінальні розслідування; Регламенту ЄС 258/2012, прийнятого 14.03.2012 Європейським парламентом і Радою Європи, що забезпечує виконання статті 10 Протоколу про вогнепальну зброю [7], яка містить

важливі для держав-членів вказівки щодо реалізації положень з обігу вогнепальної зброї; прийнятою Генеральною Асамблеєю в квітні 2013 р. резолюції 67/234 В, що має обов'язкову юридичну силу міжнародного Договору про торгівлю зброєю тощо.

Список використаних джерел

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення. Офіс Генерального прокурора.
URL: <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>

2. Міняйло Н.Є. Транснаціональна злочинна діяльність у сфері незаконного обігу вогнепальної зброї: кримінально-правове та кримінологічне дослідження: автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ: Б.в., 2012. 20 с.

3. Свірін М.О. Запобігання підрозділами Національної поліції злочинам, пов'язаним з незаконним обігом зброї. Вісник Луган. ДУВС ім. Е.О. Дідоренка: науково-теоретичний журнал. Северодонецьк, 2016. Вип. № 4 (76). С. 251–260.

4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 26.05.2015 за № 287. Урядовий кур'єр. 2015. № 95.

5. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JI00310A.html.

6. URL : https://www.legalaid.gov.ua/publikatsiyi/vypravduvalnyj-vyro-https://protocol.ua/ua/virok_vidsutnist/prydniprovskogo-rajonno-go-sudu-m-cherkasy-pro-obvynuvachennya-gromadyanyna-ukrayiny-za-ch-1-st-263-kku-zlochyn-proty-gromadskoyi-bezpeky/

7 URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_792#Text

Д. С. Шиян,

*доцент кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права
юридичного факультету Інституту управління та права
Національного університету «Запорізька політехніка»,
кандидат юридичних наук, доцент*

О. Ю. Шиян,

*доцент кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права
юридичного факультету Інституту управління та права
Національного університету «Запорізька політехніка»,
кандидат юридичних наук, доцент*

ЗАХИСТ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ПРАЦЮ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ПОКАРАННЯ У ВИГЛЯДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ПРАВА ОБІЙМАТИ ПЕВНІ ПОСАДИ АБО ЗАЙМАТИСЯ ПЕВНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

У ст. 55 чинного Кримінального кодексу України (далі – КК) передбачене покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (далі – «позбавлення права...») [1].

Існує проблема відповідності наявності «позбавлення права...» у КК нормам Загальної декларації прав людини та чинної Конституції України. Відповідно до ч. 1 ст. 23 Загальної декларації прав людини кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття [2]. Відповідно до цієї статті прийнята ст. 43 Конституції України, згідно з ч. 1 якої кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Відповідно до ч. 2 цієї ж статті держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності [3].

В. Володарський висловлює думку, що покарання у вигляді «позбавлення права...» є порушенням вищенаведених конституційних прав і гарантій, а тому є неконституційним. Він мотивує свою думку тим, що «позбавлення права...» суперечить нормам Основного Закону [4, с. 1, 9]. Але це твердження є досить дискусійним. Прибічники неконституційності вищевказаного покарання розглядають право взагалі і норми Конституції України зокрема не в системі і єдності, а кожну норму окремо, а тому і виникають такі суперечки і непорозуміння.

Обмеження або позбавлення прав і свобод засудженого є обов'язковою ознакою будь-якого покарання, його змістом. А «позбавлення права...», як один із видів покарання, полягає у відстороненні засудженого від виконання обов'язків, пов'язаних із зайняттям певної посади або певною діяльністю, і позбавленні його права на зазначений рід діяльності протягом встановленого вищим законодавством строку.

Не будемо забувати про особливий статус засудженого. Засуджений – це особа, щодо якої винесено обвинувальний вирок суду. Ці особи можуть бути обмежені в деяких правах, коло яких визначається законом і встановлюється вищим законодавством. Це

положення закріплене в ч. 1 ст. 64 Конституції України, згідно з якою конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України, і в ч. 3 ст. 63 Конституції України, згідно з якою засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду. Як бачимо, ст. 64 Конституції України встановлює обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, які безпосередньо передбачені Основним Законом, а ст. 63 Основного Закону встановлює обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, які безпосередньо визначені законом і встановлені вироком суду. У цьому разі КК є тим самим законом, в якому визначене обмеження конституційного права засудженого на працю, і передбачений такий вид покарання, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Якщо поряд з цим вирок суду встановлює засудження певної особи до «позбавлення права...» на певний строк, то існують всі правові підстави для застосування цього виду покарання до цієї особи.

Але це лише правовий, юридичний аспект цієї проблеми. А існує ще соціальний аспект, який полягає у проблемі виживання людини, яку суд своїм обвинувальним вироком позбавив права обіймати певну посаду або займатися певною діяльністю, якщо для цієї людини, і, навіть, для всієї її родини, ця посада або цей вид діяльності є єдиним можливим джерелом доходу і єдиним засобом для існування. Суд, таким чином, своїм обвинувальним вироком прирікає засудженого та його сім'ю на убоге, голодне існування та жебракування, і, як крайність, на голодну смерть. Ця проблема особливо гостро постає під час зростання рівня безробіття та труднощів із влаштуванням на роботу. Тому суд повинен враховувати і вищевикладені обставини при призначенні цього виду покарання, і покласти на відповідні органи забезпечення працевлаштування вивільнених осіб, засуджених до позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Вважаємо, що визнання судом за неможливе збереження за засудженим права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю є обов'язковою умовою лише при призначенні «позбавлення права...» як додаткового покарання, коли воно не передбачено у санкції норми Особливої частини КК.

У літературі висловлюється суперечлива думка про те, що «позбавлення права...» може бути призначене навіть тоді, коли незалежно від безпосереднього зв'язку кримінально-протиправної поведінки з виконанням професійних функцій винний втратив моральне право на виконання трудової функції, що вимагає високого особистого престижу, авторитету [5, с. 7–8; 6, с. 90]. Крім того, Ю. Красиков вважає, що призначити цей вид покарання доцільно й у тому випадку, коли винний вчинив кримінальне правопорушення, що дискредитує його і свідчить про неможливість використовувати його на цій роботі (наприклад, педагог вчинив зґвалтування) [7, с. 362]. Однак навряд чи можна погодитись з цією позицією, оскільки, як правильно зазначає М. Бажанов, це може призвести до надто широкого застосування досліджуваного виду покарання, до зайвого позбавлення суб'єктивних прав особистості [8, с. 206–207].

«Позбавлення права...» повинно бути встановлене за кримінальні правопорушення, суб'єкт яких є спеціально конкретний, ознаками якого є обіймання

певної посади або зайняття певною діяльністю, що він використовував для вчинення кримінального правопорушення. У такому разі суд має можливість позбавити засудженого права обіймати таку посаду або займатись такою діяльністю.

Призначаючи цей вид покарання, необхідно також позбавляти винного права обіймати посади або займатися діяльністю, що він використав для вчинення кримінального правопорушення, і які є ознаками спеціального суб'єкта відповідного кримінального правопорушення. Це призведе до того, що у засудженого не буде можливості під час відбування цього виду покарання повторно вчинити аналогічне кримінальне правопорушення. Він не зможе бути спеціальним суб'єктом цього кримінального правопорушення, оскільки у нього будуть відсутні спеціальні ознаки такого суб'єкта.

З іншого боку, не можна за допомогою застосування досліджуваного виду покарання позбавляти винного занадто широкого обсягу прав, що призведе до неможливості працювати і заробляти на життя, оскільки у такому разі засуджений буде робити це незаконно. Залишаємо вирішення цього питання з раціональною доцільністю на розсуд суду.

Таким чином, покарання у вигляді «позбавлення права...» є конституційним, воно повністю відповідає положенням Загальної декларації прав людини, чинній Конституції України, норми якої, як нам відомо, є нормами прямої дії, і не суперечить чинним законам України. Призначаючи цей вид покарання, необхідно позбавляти винного права обіймати посади, що він обіймав, або займатися діяльністю, якою він займався (дійсно і реально), що він використав для вчинення кримінального правопорушення, і які є ознаками спеціального суб'єкта відповідного кримінального правопорушення. З іншого боку, не можна за допомогою застосування досліджуваного виду покарання позбавляти винного занадто широкого обсягу прав, що призведе до неможливості працювати і заробляти на життя, оскільки у такому разі засуджений буде робити це незаконно. Залишаємо вирішення цього питання з раціональною доцільністю на розсуд суду.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III (з наступними змінами). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
2. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р.; прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
3. Конституція України : Закон України від 28 липня 1996 р. № 254к/96-ВР (з наступними змінами). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Володарский В. Уголовные наказания, административные взыскания, меры пресечения и право на труд : конституционные аспекты. *Юридическая практика*. 2001. № 31. С. 1, 9.
5. Махоткин В. П. Лишение права занимать определённые должности или заниматься определённой деятельностью как вид наказания по советскому уголовному праву : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Москва: Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1971. 18 с.

6. Осипов П. П. Теоретические основы построения и применения уголовно-правовых санкций : аксиологический аспект. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1976. 135 с.
7. Игнатов А. Н., Красиков Ю. А. Курс российского уголовного права. В 2-х томах. Том 1. Общая часть. Москва: Норма, 2002. 640 с.
8. Бажанов М. И. Назначение наказания по советскому уголовному праву. Киев: Вища школа. Головное изд-во, 1980. 216 с.

**СЕКЦІЯ 4:
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В ОКРЕМИХ СФЕРАХ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН**

М. Є. Александров,

старший науковий співробітник відділу розроблення та вдосконалення форми одягу науково-дослідної лабораторії спеціального транспорту та форменого одягу ДНДІ МВС України, кандидат юридичних наук

**ЩОДО ПРАВА НА ВИКОРИСТАННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ФОРМИ ОДЯГУ УЧАСНИКАМИ
ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНИХ ІГОР**

Військова форма одягу є однією з головних зовнішніх ознак військовослужбовця, що визначає його статус, національну належність, належність до певного роду військ тощо. У Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу» зазначено, що військовою формою одягу забезпечуються військовослужбовці та військовозобов'язані під час проходження зборів [1]. Водночас на сьогодні військова форма одягу використовується не тільки військовослужбовцями. Зокрема, у формений одяг Збройних сил України (ЗСУ) в 2019 році були одягнені учасники Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура») [2]. З одного боку, використання форменого одягу збройних сил держави у військово-патріотичних іграх сприяє національно-патріотичному вихованню молоді у контексті формування поваги до власної армії, дбайливого ставлення до форменого одягу тощо. З іншого боку, за незаконне використання військової форми одягу в Україні встановлено адміністративну відповідальність. Проаналізуємо, наскільки правомірним є використання форменого одягу учасниками військово-патріотичних ігор.

Використання предметів форменого одягу ЗСУ учасниками дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура») зазначене у Методичних рекомендаціях з організації роботи в куренях (підрозділах) зазначеної гри (далі за текстом – Методичні рекомендації) [3]. Зокрема, у якості польової форми одягу прописані «камуфляжні штани і куртка, польова мазепинка, прийнята у Збройних силах України» [там само]. Обов'язковою вимогою (за визначеними винятками) також є використання мазепинки, куртки і штанів одного кольору [там само], а отже, якщо використовується мазепинка, прийнята в ЗСУ, то і штани з курткою також будуть у колористиці, що затверджена для військовослужбовців. Оскільки учасники військово-патріотичної гри мають вік від 6 до 17 років, то вони [учасники гри] не є військовослужбовцями, а отже, не мають право і на носіння військової форми одягу.

За незаконне носіння військової форми одягу зі знаками розрізнення військовослужбовців статтею 186⁸ Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) передбачено адміністративну відповідальність [4]. Зазначимо, що серед учасників військово-патріотичної гри притягнутими до адміністративної відповідальності можуть бути лише ті особи, як досягли 16 річного віку, до яких, відповідно до ст. 24¹ КУпАП, може бути застосовано такі заходи впливу: попередження; догана або суворая догана; передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання [4]. Таким чином, 16-річні та 17-річні учасники військово-патріотичної гри за носіння ними військової форми одягу із знаками розрізнення військовослужбовців під час гри можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності.

Зазначимо, що змістом правопорушення за ст. 186⁸ КУпАП є носіння військової форми одягу *із знаками розрізнення військовослужбовців*. Знаки розрізнення військовослужбовців – це знаки (погони, нарукавні та нагрудні знаки, знаки на спині; знаки на головних уборах, зокрема кокарди, емблеми, орнаменти; гаптування; канти і лампаси; ґудзики з символікою) на форменому одязі, призначені для позначення військових звань, посад, приналежності до держави, військового формування, виду Збройних Сил України, роду військ, служб, військових частин (підрозділів) [1]. Тобто використання затверджених предметів форменого одягу не є правопорушенням, якщо на них немає затверджених знаків розрізнення.

Водночас слід зауважити, що на сьогодні предмети форменого одягу ЗСУ відповідно до затверджених технічних умов на їх виготовлення відразу комплектуються знаками розрізнення. Так, на згадану польову мазепинку (офіційна назва – кепі бойове (кашкет польовий)) спереду нашивається кокарда [5, арк. 5]. Костюм літній польовий, який виготовляється в єдиній кольоровій гамі з кашкетом польовим (мазепинкою), і який має використовуватися учасниками військово-патріотичної гри, в комплекті має два нарукавні знаки «Державний Прапор України» та два нарукавні знаки «Державний Прапор України до польової форми одягу» [6, арк. 57]. І кокарда на мазепинці, і нарукавні знаки «Державний прапор України» є знаками розрізнення до військової форми одягу, які затверджені в установленому порядку [7]. Відповідно, використання учасниками військово-патріотичної гри предметів форменого одягу з такими знаками розрізнення є адміністративним правопорушенням.

Отже, з метою уникнення можливих правопорушень щодо носіння військової форми одягу зі знаками розрізнення під час дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура») пропонуємо внести зміни до першого речення третього абзацу розділу «Однострій» Методичних рекомендацій такі зміни:

Форма № 2. Польовий однострій (для дівчат і хлопців) – камуфляжні штани і куртка, польова мазепинка, прийнята у Збройних силах України (використовується без затвердженої кокарди Збройних сил України).

Також пропонуємо доповнити розділ «Однострій» методичних рекомендацій таким абзацом:

Забороняється носіння на однострої знаків розрізнення до військової форми одягу.

Такі зміни, на нашу думку, забезпечать попередження правопорушень під час проведення дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»), а також сприятимуть національно-патріотичному вихованню юнацтва та молоді у контексті дотримання учасниками гри чинного законодавства України.

Список використаних джерел

1. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 09.12.2020).

2. На Полтавщині провели II Обласний етап Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»). URL: <https://poltava.to/project/5295/> (дата звернення: 09.12.2020).

3. Про затвердження Методичних рекомендацій з організації роботи в куренях Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»): наказ Українського Державного центру національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді від 15 квітня 2020 року № 45-А. URL: <https://drive.google.com/file/d/1TR0460Kl00-fNvu2t6vZPbfENauz00TX/view> (дата звернення: 09.12.2020).

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 року № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 09.12.2020).

5. ТУ У 14.1-00034022-073:2015. Кепі бойове (кашкет польовий). Технічні умови України (з повідомленням про зміни № 2). 19 арк. URL: https://www.mil.gov.ua/content/tenders_2019/k_k_p_.pdf (дата звернення: 09.12.2020).

6. ТУ У 14.1-00034022-078:2015. Костюм літній польовий – КЛП. Технічні умови України (з повідомленням про зміни № 3). 19 арк. URL: https://www.mil.gov.ua/content/tenders_2019/tu_kos_lp.pdf (дата звернення: 09.12.2020).

7. Про затвердження Правил носіння військової форми одягу та знаків розрізнення військовослужбовцями Збройних Сил України, Державної спеціальної служби транспорту та ліцеїстами військових ліцеїв: наказ Міністерства оборони України від 20 листопада 2017 року № 606. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1502-17#Text> (дата звернення: 09.12.2020).

О. О. Бригінець,

*професор кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
доктор юридичних наук, доцент*

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ГРОМАДЯНИНА

Важливою основою існування держави як інституту є передусім надходження від податків і зборів до державного бюджету, то стає цілком очевидною зацікавленість держави у забезпеченні довгострокової фінансової безпеки населення як платників податків. У стратегічному плані фінансова безпека громадянина і держави неподільні, оскільки як здійснення індивідуальних відтворювальних процесів, так і забезпечення процесу суспільного відтворення можливі лише за умови органічного об'єднання інтересів держави та її громадян. Для ефективного забезпечення фінансової безпеки держави вкрай необхідною є консолідація економічних і фінансових інтересів громадян і держави в одному напрямі для забезпечення стійкого економічного розвитку.

Важливим є твердженням, що для забезпечення фінансової безпеки держави важливо насамперед акцентувати увагу на особистісній безпеці кожного громадянина [1, с. 242–249]. Саме тому фінансову безпеку громадянина можна визначити як стан життєдіяльності громадянина, при якому забезпечується правовий та економічний захист його життєвих інтересів, дотримуються конституційні права, забезпечується гідний і якісний рівень життя незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз. При цьому функцією держави є забезпечення певних соціальних стандартів і соціальних гарантій, і зокрема: мінімального розміру заробітної плати і пенсій на такому рівні, щоб працездатній людині достатньо було цих коштів на створення і утримання сім'ї, а пенсіонеру – на достойну старість.

Найсуттєвішими загрозами фінансовій безпеці громадян і держави є порушення прав споживача, невиплата пенсій і заробітної плати, безробіття, знецінення заощаджень, падіння реальних доходів населення і зuboжіння, посилення диференціації доходів та майнового розшарування суспільства та інше. Фінансова безпека громадянина багато в чому залежить від загального стану економіки та фінансової політики, що проводиться в державі.

Не потрібно забувати про те, що будь-які заходи, які спрямовані на забезпечення фінансової безпеки держави, мають першочергово забезпечувати права, свободи, інтереси та пріоритети людини і громадянина, що проживають на території цієї держави. З історії нам відомі приклади, коли громадянам та господарюючим суб'єктам для забезпечення своєї безпеки потрібно було не виконувати норми і правила, встановлені державою, а, навпаки, їх порушувати. Найбільш яскравим прикладом служить режим «продрозверстки», коли громадяни могли вчинити 2 дії: здати державі надлишки хліба і померти з голоду; приховати хліб і піддатися кримінально-правовому переслідуванню. Також у 90-х роках минулого століття досить часто траплялися парадоксальні ситуації, коли ведення бізнесу в «тіні» було безпечніше, ніж у легальному полі. У наступні роки за умов стабільного розвитку держави рівень

тіньового сектору економіки зменшувався, а у періоди спаду виробництва зростав. Нині він також перебуває на доволі високому рівні.

У наш час для підсилення системи правового забезпечення фінансової безпеки держави в умовах економічної кризи на теренах нашої держави було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо зменшення впливу світової фінансової кризи на сферу зайнятості населення». Цей нормативно-правовий акт був спрямований на збереження кадрового потенціалу підприємств, недопущення зростання рівня безробіття та забезпечення соціальних гарантій громадян. Варто зазначити, що серед соціальних заходів захисту безробітних у період будь-якої фінансової кризи важливе місце посідає створення робочих місць завдяки значному посиленню державного регулювання. Однак прийняття антикризових заходів у сфері зайнятості та безробіття не вирішило автоматично всіх проблем, що залишає негативний відбиток на фінансовій безпеці нашої держави. У цьому контексті вважаємо, що виконання будь-яких адміністративних процедур повинно бути максимально прозорим; необхідним є проведення оздоровлення апарату, а також жорсткого регламентування прав і обов'язків чиновників, створення працюючого механізму вирішення конфліктів інтересів на державній службі і в бізнесі. Необхідне скорочення видів документів і послуг, які надаються органами управління. Тут ключові слова – довіра та повага як між державою та громадянами. Але наявних заходів для боротьби з «непорозуміннями» між громадянами і державою недостатньо для радикального підвищення суспільного добробуту [2].

Нового осмислення вимагають насамперед наукові уявлення про цю проблему як забезпечення одного з основних елементів конституційного ладу, а одночасно і складової частини основних прав та свобод громадян як суб'єктів правовідносин. Звідси випливає, з одного боку, необхідність правового захисту самої власності, а з іншого – обов'язку власником здійснювати заходи для забезпечення безпеки власності. Тому питання захисту фінансових інтересів громадян в сучасній Україні є одними з найбільш пріоритетних, актуальних і потребують наукового осмислення.

Список використаних джерел

1. Грицюк Н.А. Методичні підходи до обґрунтування індикаторів оцінки рівня фінансової безпеки підприємства. *Проблеми науки*. 2008. № 6. С. 31–35.
2. Бригінець О.О. Правове регулювання фінансової безпеки України: монографія. Ірпінь: Університет ДФС України, 2016. 362 с.

М. Т. Гаврильців,

*доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін юридичного факультету
Львівського державного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент*

ПРАВО ЛЮДИНИ НА ГІДНІСТЬ У СВІТЛІ ЗАГАЛЬНОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ

Ідея цінності людської особистості, її гідності є основою конституційного устрою кожної правової держави. Людська гідність визнається первинною та визначальною для всіх інших цінностей сучасної цивілізації.

Людській гідності приділяється підвищена увага з таких причин: по-перше, вона належить кожному від народження і не залежить від приналежності до громадянства окремої держави; по-друге, є підґрунтям для багатьох конституційних прав і свобод; по-третє, є дієвою гарантією не лише конституційних прав, а й галузевих прав людини. Гідність розглядається як певна специфічна властивість, притаманна кожній людині, що зумовлює виникнення інших прав і свобод та вимагає їх закріплення.

Юридична наука ще не досягла однастайності у питаннях соціально-правової природи людської гідності. Деякі вчені зазначають, що людська гідність є однією з багатьох свобод людини; інші стверджують, що гідність є її позитивним правом. Деякі автори розглядають право людини на гідність як засадниче щодо інших прав людини, оскільки воно реалізується через одночасне застосування разом з іншими правами і свободами громадян. Учені також розглядають право на людську гідність як абсолютне, тобто таке, що охороняється від усіх інших суб'єктів права, які у зв'язку з цим співіснують у певному правовому режимі. На думку деяких дослідників, гідність людини треба розуміти у двох значеннях: в об'єктивному – як визнання і повагу до особи з боку оточуючих, та у суб'єктивному – як усвідомлення особою свого суспільного становища [1, с. 60].

Сучасні дослідники пов'язують гідність людини з її особистістю як сукупністю високих моральних якостей і повагою цих якостей в самій собі, високим інтелектуальним розвитком. Хоча сьогодні в багатьох правових актах зафіксована повага людської гідності, проте ступінь дослідженості українськими та закордонними дослідниками природи людської гідності не відповідає наявній потребі.

На думку професора П. Рабіновича, гідність людини – це її достоїнство, тобто цінність людини як такої, самої по собі (самоцінність) – незалежно від будь-яких її біологічних чи соціальних властивостей. З цього випливає і засада рівності всіх людей з огляду на їхню гідність. Гідність – це моральна риса, яка відображає унікальну природу людини. З моменту народження кожної людини її гідність є однаковою – рівною – з гідністю всіх інших людей. Усвідомлення цього кожною людиною приводить до формування у неї почуття власної гідності [2, с. 21].

Загальна Декларація прав людини 1948 р. акцентує, що «визнання гідності, притаманної всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних прав їх є основою свободи, справедливості та загального миру» [3]. Ця ідея базується на визнанні гідності

всіх людей, рівності їхніх прав, що є необхідною передумовою свободи, справедливості та загального миру.

У Загальній декларації прав людини звернення до людської гідності має місце шість разів. У юридичній літературі виокремлюється загальне, нормативне та позанормативне звернення. Загальне звернення має місце у Преамбулі, де вказано, що визнання гідності, притаманної всім членам людської сім'ї та рівних і невід'ємних їх прав, є основою свободи, справедливості та загального миру в усьому світі. Підкреслено, що народи ООН підтвердили свою віру в основні права людини та гідність і цінність людської особи. Нормативне звернення має місце у ст. 1, яка вказує, що всі люди народжуються вільними й рівними за своєю гідністю та правами. Вони наділені розумом і совістю та повинні діяти один стосовно одного в душі братерства. Позанормативне звернення – у ст. 5 (заборона тортур або жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує людську гідність ставлення чи покарання), ст. 22 (право людини на реалізацію необхідних для підтримки її гідності й вільного розвитку особистості прав у економічній, соціальній і культурній сферах), ст. 23 (право на справедливу й задовільну винагороду, яка забезпечує гідне людини існування) [4, с. 98].

Почуття гідності успішно розвивається і функціонує на основі усвідомленого ставлення до себе як до суб'єкта моральної діяльності, розуміння своїх обов'язків і прав людини і громадянина. Це почуття укріплюється, якщо індивід усвідомлює і переживає те, що вільно і повно може виявити свої здібності і можливості, реалізувати свою активність і творчість. Україна, будучи членом ООН та інших міжнародних організацій, чітко виконує зобов'язання за міжнародними договорами, у тому числі й тими, що стосуються прав і свобод людини та громадянина. Підтвердженням тому є той факт, що в Конституції України знайшли своє закріплення всі основні положення міжнародно-правових актів у сфері прав людини, насамперед Загальної декларації прав людини.

Більшість сучасних демократичних країн світу сприймають феномен людської гідності як фундамент будівництва держави, конституційного устрою, адже законодавець закріплює положення про нього в преамбулах, в розділах про основні засади державності, й тлумачить як основу, базу для конституційного ладу, як пріоритетний обов'язок держави забезпечувати дотримання права на людську гідність.

У Преамбулі Конституції України закріплено принцип «забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя». Стаття 3 Основного закону визнає людину, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю в Україні. Розділ II Конституції, який присвячений правам, свободам й обов'язкам людини та громадянина закріплює положення, згідно з яким усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах (ст. 21), право людини на повагу до її гідності (ст. 28), забороняється використання власності на шкоду правам, свободам та гідності громадян (ст. 41), кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ст. 68) [5].

Слід звернути увагу на те, що фактично інших підходів до розуміння цього явища, окрім як через заборону поганого поведіння з людиною, Конституція України не містить. Водночас людська гідність є більш широким за своїм змістом правовим феноменом, вона є висхідним положенням для норм, що гарантують природні права людини. Це явище закріплене в Конституції України як системі цінностей у праві і,

безумовно, воно потребує своєї інтерпретації з огляду на ціннісно-орієнтоване правосприйняття [6, с. 105–106].

Конституційний Суд України у своєму Рішенні від 22 травня 2018 року № 5-р/2018 наголошує, що людську гідність необхідно трактувати як право, гарантоване статтею 28 Конституції України, і як конституційну цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для всіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав [7].

Втілення в життя конституційних норм, що визначають право людини на повагу до її гідності, здійснюється за допомогою механізму реалізації права людини на повагу до гідності, який являє собою систему взаємопов'язаних елементів, від дієвості якого значною мірою залежить забезпечення кожному суб'єкту відповідного права можливості втілення в життя певних правомочностей.

Закріплення права на гідність людини відбулось після усвідомлення її цінності. Так, у документах ООН з'явилися положення про право на людську гідність та його захист після страхіть усіх геноцидів, голодоморів і Другої світової війни. Згодом це право було закріплене у конституційних і законодавчих актах багатьох країн, а практика його захисту підтвердила актуальність та ефективність такого закріплення.

Закріплення права людини на повагу до її гідності на конституційному рівні, проголошення людської гідності однією з найвищих цінностей – запорука утвердження демократизму в Україні, однак лише реальне втілення конституційних норм в життя має значення для забезпечення права кожного на повагу до його гідності та сприяє наближенню України до європейських і світових стандартів забезпечення та захисту прав людини.

Список використаних джерел

1. Вдовіченко С., Кампо В. Право на людську гідність: українська теорія і практика у контексті європейського досвіду. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 5. С. 60–70.
2. Рабінович П.М. Право людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). Х.: Право, 1997. 64 с.
3. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена у резолюції № 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
4. Гришук О.В. Людська гідність у праві: філософсько-правова рефлексія. Людська гідність і права людини як основа конституційного устрою держави: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 19–20 жовтня 2018 р.). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2018. С. 98–105.
5. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
6. Шишкіна Е. Людська гідність у контексті конституційного судочинства. *Вісник Конституційного Суду України*. 2014. № 1. С. 105–111.
7. Рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2018 р. № 5-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18#Text>

Ю. І. Когут,

генеральний директор ТОВ «Консалтингова компанія «СІДКОН»,

член Всесвітньої Асоціації Детективів (WAD),

голова правління ГО «Міжнародна ліга кібербезпеки»,

голова правління ВГО «Українська Асоціація захисту персональних даних»,

здобувач Навчально-наукового інституту права ім. князя Володимира Великого МАУП

**ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В УМОВАХ ЕСКАЛАЦІЇ КІБЕРЗАГРОЗ
НАЦІОНАЛЬНИМ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНИ**

Створення та поширення перспективних ІТ-технологій сприяють появі нових форм кібератак, що піддають корпоративні ресурси загрозам, із якими суб'єкти господарювання не готові мати справу. Масштабні кібератаки, масові випадки шахрайства даних і/або їх крадіжки призводять до значної економічної шкоди бізнесу. Усі технологічно розвинені держави та корпорації стають об'єктом кібершпигунства, яке має на меті заволодіння державними або промисловими таємницями, персональними даними або іншою цінною інформацією.

Кількість кібератак проти державних і корпоративних структур країн світу постійно зростає, а самі атаки стають дедалі досконалішими. Визначити ініціаторів атак, чи державні структури, або приватні групи зловмисників, які заробляють так гроші, стає також дедалі важче. Як стверджує Чарльз Колоджі, віце-президент компанії «Security Products», це пов'язане з тим, що останнім часом «середовище кіберзлочинності більш за все зацікавлене у здійсненні фінансового шахрайства та крадіжці даних, корпоративному шпигунстві та підриві й навіть повному знищенні інфраструктури і процесів» [3, с. 35].

Свій внесок у здійснення успішних атак на ІТ-інфраструктури корпоративних структур останнім часом роблять і масштабні витоки персональних даних.

З появою та розвитком в 90-х роках мережі Інтернет з'явився цілий спектр проблем, пов'язаних зі злочинними посяганнями на персональні дані, функціонуванням віртуальних мережевих спільнот екстремістського спрямування. Крім того, особливо поширилось використання мережі Інтернет в терористичних цілях, проведення окремими державами кібервійн. Енергосистема, критична інфраструктура, банківський сектор, екологія, авіація, доступ до інформації, вплив на виборчу систему – усе це є ціллю кібертерористів.

Останніми роками сталося багато витоків і крадіжок персональних даних із провідних світових публічних сервісів YANOO, LinkedIn, DropBox тощо. Зловмисники використовували вказані дані для проведення низки фішингових кампаній. Кіберзлочинці приділяють більше уваги вивченню потенційних жертв за допомогою скомпрометованих персональних даних, підготовці більш вишуканих фішингових повідомлень зі шкідливими додатками, щоб отримати доступ до системи жертви або встановлення «трояна» для пошуку та викрадення інформації про банківські реквізити й персональну інформацію.

Як правову базу, орієнтовану на створення умов для підвищення ефективності безпекових послуг для вітчизняного підприємництва, передусім слід виділити такі

закони: «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», «Про інформацію», «Про державну таємницю», «Про науково-технічну інформацію», «Про телекомунікації», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про захист персональних даних».

Однак цих нормативно-правових актів недостатньо для створення ефективної системи забезпечення кібербезпеки держави, а тому слід ознайомитися з кращою світовою практикою в цій сфері, що дозволить реалізувати на основі цього заходи з організації протидії кіберзлочинності та кібертероризму, перевірені часом та практикою у провідних зарубіжних країнах, а саме доцільно доповнити Угоду про асоціацію європейськими Директивою ЄС щодо мережевої та інформаційної безпеки (NIS Directive) (Директивою (ЄС) Європейського Парламенту та Ради від 06.07.2016 №2016/1148 стосовно заходів для високого спільного рівня захисту мережевої та інформаційної систем у межах Союзу) та Загальним Регламентом ЄС щодо захисту персональних даних (GDPR) (Регламентом (ЄС) Європейського Парламенту та Ради від 27.04.2016 №2016/679 про захист фізичних осіб щодо обробки персональних даних та про вільне переміщення таких даних) та розпочати роботу над їхньою імплементацією в українське законодавство.

Крім того, незважаючи на декларування захисту людини та громадянина, їх основних прав, персональних даних та конфіденційності, доводиться констатувати, що вітчизняне законодавство насамперед зосереджене на захисті інтересів органів державної влади. При цьому фактично не вирішена проблема системності кіберзахисту всіх об'єктів національної системи кібербезпеки: людини/громадянина; бізнесу; органів публічної влади; об'єктів критичної інфраструктури; в цілому держави, зокрема в умовах здійснення кібервійн, у тому числі мережевоцентричних.

Водночас нагальною необхідністю є створення законодавчо-нормативної бази щодо функціонування системи сповіщення про кіберінциденти, впровадження системи кібераудиту та заходів мережевої та інформаційної безпеки.

Відповідно до вимог Директиви NIS передбачаються два варіанти сповіщення про кіберінциденти: обов'язковий та добровільний [2, с. 22]. Обов'язковість сповіщення про кіберінциденти повинна передбачатися для тих операторів та провайдерів, які були внесені відповідно до вимог постанови Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 №943 «Деякі питання об'єктів критичної інформаційної інфраструктури» [1] до офіційного переліку операторів базових інформаційно-телекомунікаційних послуг та провайдерів цифрових послуг, та належить до кіберінцидентів, які підпадають під критерії «значної руйнівної дії».

Інформація від таких операторів і провайдерів та щодо таких кіберінцидентів має надсилатись до державної установи, що відповідатиме за імплементацію Директиви NIS, або до CERT (Команди реагування на надзвичайні ситуації у кіберпросторі) Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації.

Якщо CERT створено при цій державній установі, то проблем не має виникати. Якщо ж це окремі інституції – CERT повинний мати безперешкодний доступ до таких сповіщень про кіберінциденти, які надійшли до державної установи, що відповідатиме за імплементацію в Україні Директиви NIS та за впровадження стандартів безпеки мережевих та інформаційних систем.

Після консультацій з операторами інформаційно-телекомунікаційних послуг та провайдерами цифрових послуг інформація про кіберінциденти може бути оприлюднена для громадськості, оскільки підвищення обізнаності про можливі кіберризики та запобіжні заходи у сфері забезпечення кібербезпеки, зокрема об'єктів критичної інфраструктури, є наріжним каменем розбудови національної системи кібербезпеки.

Окрім обов'язкового сповіщення пропонуємо також добровільне сповіщення про кіберінциденти від тих операторів та провайдерів, що не входять до офіційного переліку операторів базових інформаційно-телекомунікаційних послуг та провайдерів цифрових послуг, та щодо кіберінцидентів, які не відповідають критеріям «значної руйнівної дії» кіберінцидентів.

Водночас на законодавчому рівні має бути закріплено, що інформація, яка міститься в таких сповіщеннях (чи то обов'язкових, чи то добровільних), не має призводити до підвищеної відповідальності операторів (провайдерів) за наслідки кіберінцидентів.

Окремо необхідно зазначити вимоги щодо збереження конфіденційності при здійсненні таких сповіщень. Найвищого рівня захист має бути гарантований для персональних даних. Окремі вимоги слід передбачити й для захисту комерційних інтересів операторів базових інформаційно-телекомунікаційних послуг та провайдерів цифрових послуг.

Список використаних джерел

1. Деякі питання об'єктів критичної інформаційної інфраструктури: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 № 943. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/943-2020-п#Text>

2. Кольцов М., Аушев Є. Пропозиції до політики щодо реформування сфери кібербезпеки в Україні (Policy Paper) / USAID. 2017. 28 с.

3. Борсуковський Ю.В., Бурячок В.Л. Роль і місце вищих навчальних закладів у створенні системи інформаційної та кібернетичної безпеки України. *Сучасний захист інформації*. 2017. №1. С. 34–40.

4. Корпоративна безпека для власників бізнесу в сучасних умовах / ТОВ «Консалтингова компанія «СІДКОН» / за наук. ред. Ю. І. Когути. К.: ТОВ «Підприємство «ВІ ЕН ЕЙ», Київ, 2018. 287 с.

І. А. Козак,

*аспірант Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України,
помічник судді Верховного Суду*

ПРАВО НА ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ В СИСТЕМІ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН

Однією із надзвичайно важливих проблем, що суттєво впливає на права людини, є проблема відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури і суду.

Право на відшкодування шкоди реабілітованій особі передбачено Конституцією, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, Загальною декларацією прав людини, Декларацією основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою та Цивільним кодексом України. Так, п. 5 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод покладає на державу обов'язок визначити в національному праві ефективну можливість компенсації шкоди потерпілим від арешту або затримання, здійсненого всупереч положенням цієї статті [1].

У Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою від 29 листопада 1985 р. вказано, що жертви злочинів мають право на найшвидшу компенсацію за заподіяну шкоду відповідно до національного законодавства [2].

Цивільно-правова відповідальність держави є конституційним принципом і закріплена у ст. 56 Конституції України, в якій передбачено право кожного на відшкодування за рахунок держави матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

Першим законом незалежної української держави, яким була визнана відповідальність держави перед громадянином, став Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» від 17 квітня 1991 р., а наступним кроком стало прийняття Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду» від 1 грудня 1994 р.

У юридичній літературі слушно зазначають, що шкода, заподіяна незаконними діями представників правоохоронних органів, і шкода, заподіяна особі, що визнана жертвою політичних репресій, є самостійними деліктами [3, с. 325]. І з цим не можна не погодитися з огляду на підстави, умови і обсяг відшкодування потерпілому.

Правові засади відповідальності держави за шкоду, завдану незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду, закріплені в ст. 1176 Цивільного кодексу України, а порядок відшкодування шкоди – у вказаному вище Законі України від 1 грудня 1994 р. Сфера дії цього Закону поширюється на широке коло суб'єктів – на всіх громадян, яким завдана шкода в

кримінальному провадженні незаконними діями, рішеннями органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури і суду. Ще однією новелою та гарантією відповідальності держави стало закріплення у ст. 130 Кримінального процесуального кодексу України окремої глави під назвою «Відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні, цивільний позов, виплата винагороди викривачу». При цьому питанню відшкодування (компенсації) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду присвячена лише одна стаття, у якій зазначено, що шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується державою за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом. На підставі конституційних положень у нашій державі розроблений особливий порядок виконання рішень, пов'язаних із відшкодуванням шкоди за рахунок держави. Механізм виконання рішень про стягнення коштів визначається Порядком виконання рішень про стягнення коштів Державного та місцевих бюджетів або бюджетних установ, затвердженого постановою КМУ від 3 серпня 2011 р. [4].

Проте такі злочини, на жаль, є достатньо поширеними. За статистичними даними Державної судової адміністрації України в порядку позовного провадження судами розглянуто 930 справ про відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, з них із задоволенням позову 185 (розмір грошових коштів присуджений до стягнення 29 495 561 грн, у тому числі моральної шкоди 17 472 944 грн) [5]. Ця статистика свідчить про певні прорахунки в роботі правоохоронних та судових органів, їх недостатню професійність та кваліфікацію працівників, наслідком чого є порушення прав і свобод українських громадян.

Згідно з повідомленням Державної казначейської служби України Законом України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» затверджено на виконання бюджетних програм: «Відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду, відшкодування громадянину вартості конфіскованого та безхазяйного майна, стягнутого в дохід держави, відшкодування шкоди, завданої фізичній чи юридичній особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, їх посадових і службових осіб» – 50,00 млн грн [6].

Проте не завжди є доцільним і справедливим повністю перекладати обов'язок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду, на державу оскільки при вчиненні завідомо протиправних дій працівниками правоохоронних органів вони також повинні безпосередньо залучатися до процесу відшкодування шкоди. Достатньо символічний розмір відшкодування на який сьогодні можуть розраховувати за чинним законодавством жертви політичних репресій ставить під сумнів існування такої засади правосуддя як справедливість.

Право на відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове

розслідування, прокуратури або суду, займає важливе місце в системі прав людини та є своєрідним показником справедливості щодо кожної окремої особи. Належне здійснення цього права залежить не лише від його декларативного проголошення, але й від існування дієвого механізму реалізації права громадянина на відшкодування шкоди.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 02.12.2020).

2. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою від 29 листопада 1985 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_114 (дата звернення: 02.12.2020).

3. Українське цивільне право: навчальний посібник/За ред. Ю.О. Заїки. Київ: Центр учбової літератури, 2014. 358 с.

4. Порядок виконання рішень про стягнення коштів Державного та місцевих бюджетів або бюджетних установ, затвердженого постановою КМУ від 3 серпня 2011 р. № 845. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/845-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.12.2020).

5. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства за 2019 рік №1-ц. URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019 (дата звернення: 02.12.2020).

6. Державна казначейська служба України. URL : <https://www.treasury.gov.ua/ua/diyalnist/vikonannya-sudovih-rishen/pro-stan-ta-termini-pererahuvannya-koshtiv-za-rishennyami-sudiv> (дата звернення: 02.12.2020).

І. В. Костенко,

доцент кафедри публічного права

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний університет імені Ігоря Сікорського»,

кандидат юридичних наук, доцент

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ

*Жодна расова чи духовна відмінність між людьми
не може зрівнятися з тією відмінністю,
яка існує між хворою людиною і здоровою.*

Ф. Скотт Фіцджеральд

Отримання фізичними особами високопрофесійних, якісних медичних послуг, які повинні базуватися на дотриманні найважливіших ціннісних орієнтирів медичної етики, закладеної в основі клятви Гіппократа, норм християнської моралі і Загальної декларації прав людини, є основним принципом побудови справедливого законодавства демократичних держав. Проте непоодинокі прецеденти порушення прав громадян у цій сфері. Випадки надання некваліфікованих і неякісних медичних послуг, наслідком яких стає не тільки безрезультатне лікування чи навіть ушкодження здоров'я пацієнтів, а й завдання важких моральних страждань і шкоди життю, все частіше стають предметом судових спорів.

Кожен рік 10 грудня відзначається міжнародний День прав людини. Цей день знаменує річницю ухвалення Асамблеєю ООН Загальної декларації прав людини в 1948 році. У Декларації заявлено, що всі люди мають рівні права, які не залежать від їх особових відмінностей, рівність всіх перед законом, право кожного на свободу і особисту недоторканність.

Стаття 25 Загальної декларації прав людини проголошує право кожної людини на... медичний догляд...який є необхідним для підтримки його здоров'я та здоров'я... його родини [1].

Проголошення ВООЗ у березні 2020 р. пандемії коронавірусу COVID-19 стало викликом для всього людства. На відміну від локальних конфліктів, які були непоодинокі після закінчення Другої світової війни, пандемія не обійшла жодної країни. На неї хворіли королі і єпископи, президенти і олігархи, спортсмени і артисти. Перебіг хвороби змушував лікарів у Бергамо прибігати до сортування хворих на тих, кого можна рятувати і на тих, які повинні піти з життя.

Аналогічні заяви-попередження лунають із наших лікарень. Навантаження на лікарні вже вдвічі перебільшує заплановане, кількість важко хворих, які підключені до апаратів штучного дихання, більше наявних апаратів, і не тільки не вистачає кисню, а елементарно не витримує електропроводка, світло вимикають і люди йдуть з життя.

Знову у нашій країні державу підмінюють громадські організації волонтерів, які за власний кошт купують кисень і все необхідне лікарням. Знову самовіддано працюють лікарі, які ціною власного життя і здоров'я рятують життя інших.

Лікарі за нашим законодавство мають право на обов'язкове державне страхування у разі хвороби і смерті. Від початку пандемії коронавірусу в Україні на COVID-19 захворіли 26 422 медичних працівники, з яких померло – 258 [2]. Держава зобов'язується сплатити 750-кратний розмір прожиткового рівня родині померлих лікарів [3]. У грошовому еквіваленті це 1 мільйон 575,5 тисяч гривень, але розслідування, які були проведені за фактом смерті багатьох медичних працівників, факту захворювання саме під час виконання професійних обов'язків не підтвердили, і відповідно страхова сума родині не виплачувалась [4].

Не завжди і далеко не всім лікарям сплачують 300 % доплату за роботу у надскладних умовах COVID-19.

І Україна не є винятком у світі щодо ставлення до лікарів. За даними Amnesty International на липень 2020 р. в усьому світі загинуло, рятуючи життя, понад 3000 лікарів, і ці цифри значно занижені, тому, що не всі країни подали статистичні дані. У Південному Судані лікарі, які борються з COVID-19, з лютого не отримують заробітну плату. У низці країн лікарів уникають, щоб самим не захворіти, непоодинокі випадки нанесення побоїв лікарям та обслуговуючому персоналу [5]. В Україні була жорстоко побита вагітна лікар сімейної медицини, яка відмовила пацієнту в укладанні з ним декларації [6]. Тобто не скрізь лікарям аплодують з балконів, є приклади й іншого ставлення.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 № 211 «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19» найбільшого втручання зазнають: право на пересування – примусове поміщення громадян в обсервації та на самоізоляцію; права на медичну допомогу – обмеження права доступу до медичної допомоги, тимчасове припинення проведення планових заходів з госпіталізації та планових операцій, крім термінових та невідкладних.

Коли ми говоримо про такі особливі режими у державі, як карантин або надзвичайна ситуація, ми маємо розуміти, що забезпечуються ці режими головним чином шляхом обмеження основних прав людини. Тому в ці періоди як ніколи важлива оцінка дій держави з втручання у права людини: наскільки вони є обґрунтованими, необхідними, та чи дійсно вони переслідують саме мету захисту. Чи є виправданим втручання держави в права людини? Яка межа виправдання цього втручання?

Як у такій країні, як Україна, країні з найнижчою у Європі мінімальною заробітною платнею, яка посідає перше місце у світі з катастрофічних витрат на лікування для родини хворого, коли 90 % витрат на ліки сплачують пацієнти, незважаючи на завірення МОЗ, що перерахували лікарням все необхідне, знайти розумний баланс між економічними втратами і втратами людськими. Нам здається, що насамперед реакція держави під час надзвичайної ситуації повинна бути заснована на фактичних даних. Має бути чітке наукове і медичне обґрунтування екстрених заходів.

Так чи можна у надзвичайній ситуації обмежувати права людини? Що про це говорить Загальна декларація прав людини і міжнародне право?

Статті 8, 9, 10 і 11 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод припускають втручання в основні права там, де це є «необхідним у демократичному суспільстві для захисту здоров'я», «виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом» [7].

У заяві на адресу Ради ООН з прав людини 9 квітня 2020 р. Верховний комісар з прав людини Мішель Бачелет закликала до термінових і детальних заходів, щоб COVID-19 не створив «більшої нерівності» у всіх цих стражданнях. Повідомлення про покинутих напризволяще літніх людей або тіла, знайдені в резиденціях, насторожують. Це неприпустимо. Ми всі зобов'язані проявляти солідарність та захищати людей похилого віку в цій ситуації, наголошує Роза Корнфельд-Матте, незалежний експерт ООН з прав людини для літніх людей [8].

Отже, «Загальна декларація прав людини», 75-річчя якої святкує сьогодні світ, проголошує право кожної людини на медичний догляд, який є необхідним для підтримки її здоров'я та здоров'я її родини. Однак у сучасному світі, зокрема в Україні, питання фінансової спроможності держави і людини нерозривно пов'язане з якістю медичної допомоги, що зі свого боку може призвести до нерівності та дискримінації.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 № 995_015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 02.12.2020).

2. Оперативна інформація про поширення коронавірусної інфекції 2019-nCoV. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/operativna-informacija-pro-poshirennja-koronavirusnoi-infekcii-2019-ncov> (дата звернення: 02.12.2020).

3. Деякі питання надання страхових виплат у разі захворювання або смерті медичних працівників у зв'язку з інфікуванням гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиною коронавірусом SARS-CoV-2: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 червня 2020 року № 498. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/498-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.12.2020).

4. Медики на передовій боротьби: помирають від COVID-19, але робота ні до чого? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/koronavirus-i-likari/30878506.html> (дата звернення: 02.12.2020).

5. Дослідження: права медперсоналу під час пандемії COVID-19. URL: <https://www.amnesty.org.ua/doslidzhennya-prava-medpersonalu-pid-chas-pandemiyi-covid-19/> (дата звернення: 02.12.2020).

6. Волинські новини. У Житомирі пацієнт побив вагітну лікарку. Що стало причиною нападу. URL: <https://www.volynnews.com/ua/news/all/u-zhytomyri-patsiyent-robyuv-vahitnu-likarku-shcho-stalo-prychynoiu-napadu/> (дата звернення: 02.12.2020).

7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ від 04.11.1950 № 995_004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 02.12.2020).

8. Організація об'єднаних націй. Захист прав людини в умовах пандемії COVID-19. URL: <https://www.un.org/ru/coronavirus/protecting-human-rights-amid-covid-19-crisis>

В. В. Кочин,

*завідувач відділу методології приватноправових досліджень
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України,
науковий консультант судді Конституційного Суду України,
кандидат юридичних наук*

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ ПРАВА НА СВОБОДУ МИРНИХ ЗБОРІВ ТА АСОЦІАЦІЙ

Право на свободу об'єднання є передумовою створення асоціацій (товариств). Це право передбачено ч. 1 ст. 20 Загальної декларації прав людини. Європейська правова доктрина та законодавство реалізують цей загальноцивілізаційний принцип відповідними положеннями ч. 1 ст. 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Свобода асоціації ґрунтується на таких принципах: 1) право організаціям та громадянам засновувати асоціацію на добровільних засадах, зокрема організацію з визначеною метою, без розподілення прибутку та надання членам право голосу; 2) добровільність організації включає у себе право організації створювати власні правила вступу членів та право членів вийти із організації. Однак законом можуть передбачатися гарантії таких прав. Також підкреслюється, що регулювання асоціацій як юридичних осіб потребує відповідного формалізованого акта, запобігаючи регулюванню на рівні міністерства чи іншого непарламентського способу [1, с. 11–12].

Аналіз судової практики Європейського суду з прав людини надає можливість визначити такі критерії забезпечення права на свободу асоціації: 1) передбачення законодавством, як реалізація об'єктивного розуміння демократичної правової держави із загальнозрозумілими та публічно доступними нормами щодо обмежень у створенні організації; 2) обмеженість підстав для заборони створення, тобто лише щодо обставин, передбачених Конвенцією; 3) необхідність у демократичному суспільстві; 3) відсутність дискримінації [2, с. 17–22].

В Основному Законі вказане право також закріплено у двох нормах. Так, у ч. 1 ст. 36 Конституції України передбачено право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей (свобода асоціації). Натомість, частина 1 статті 39 Конституції України визначає, що громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (свобода мирних зібрань).

Конституційний Суд України висловив такі правові позиції, що мають бути принциповими при тлумаченні права на свободу об'єднання:

– визначення засад утворення і діяльності політичних партій та інших об'єднань громадян виключно законами України (абз. 1 п. 5 мотивувальної частини Рішення від 03.03.1998 № 2-рп/98 [8]);

– поширення гарантій свободи політичної діяльності на всіх громадян (абз. 3 п. 3 мотивувальної частини Рішення від 03.12.1998 № 17-рп/98 [9]);

– заборона обмеження права на свободу об'єднання (абз. 9 п. 2.1, абз. 3 п. 2.3 мотивувальної частини Рішення від 18.10.2000 № 11-рп/2000 [5]);

– заборона втручання у діяльність об'єднань громадян органів державної влади, місцевого самоврядування їх посадових і службових осіб (абз. 4 п. 4.3 мотивувальної частини Рішення від 23.05.2001 № 6-рп/2001 [7]) та заборона їх втручання у реалізацію вказаного права (п. 2 мотивувальної частини Рішення від 13.12.2001 № 18-рп/2001 [4]);

– заборона державного регулювання діяльності громадських організацій (п. 3-4 мотивувальної частини Рішення від 13.12.2001 [4]);

– право об'єднань на державну підтримку (абз. 3–5 п. 5 мотивувальної частини Рішення від 13.12.2001 [4]).

Як результат, «свобода об'єднання означає, зокрема, правову і фактичну можливість добровільно, без примусу чи попереднього дозволу утворювати об'єднання громадян або вступати до них. Згідно з частиною четвертою статті 36 Конституції України ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян» (абзац третій пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 13 грудня 2001 року № 18-рп/2001 [4]).

Європейський суд з прав людини у справі «Корецький та інші проти України» наголосив, що можливість заснувати юридичну особу з метою діяти колективно в сфері спільних інтересів є одним з найважливіших аспектів права на свободу об'єднання, за відсутності якого вказане право було б позбавлене будь-якого сенсу. «Спосіб, в який національним законодавством закріплено цю свободу та її практичне застосування органами державної влади є проявом стану демократії з певній країні. Безумовно, держави мають право переконатися в тому, що мета об'єднання та його діяльність відповідають вимогам, передбаченим законодавством, проте вони повинні робити це у спосіб, сумісний з їх зобов'язаннями за Конвенцією» (п. 38 Рішення [10]).

Частина 2 ст. 314 ЦК України встановлює гарантію для особи щодо неможливості обмеження її прав, надання їй пільг чи переваг на підставі належності чи неналежності фізичної особи до політичної партії або громадської організації. Такі обмеження встановлюються виключно на підставі закону щодо окремих посадових осіб, зокрема неможливості бути членами політичних партій (детальніше: ч. 3 ст. 6 Закону України «Про політичні партії в Україні»). Окремо слід наголосити на Законі України «Про очищення влади», відповідно до якого протягом десяти років з дня набрання ним чинності (до 16.10.2024) посади, щодо яких здійснюється очищення влади (люстрація), не можуть обіймати особи, зазначені у частинах першій, другій, четвертій та восьмій статті 3 цього Закону, а також особи, які не подали у строк, визначений цим Законом, заяви, передбачені частиною першою ст. 4 цього Закону (ч. 3 ст. 1).

Відповідно до практики Європейського суду з прав людини обмеження, що можуть висуватися до особи – члена асоціації, що встановлюються законодавством, мають відповідати підставам та критеріям, які встановлюються до самої асоціації.

Ілюстративним є рішення у справі *Vogt v. Germany* [3], відповідно до якої пані Фогт у 1975 році вступила до Німецької комуністичної партії, а з 1986 року пані Фогт на підставі дисциплінарного розгляду почала отримувати лише 60 % своєї заробітної плати вчителя (німецької та французької мов), а у 1987 році – звільнена з виплатою протягом шести місяців 75 % розміру належної пенсії.

Суд звернув увагу, що пані Фогт була вчителем німецької та французької мов у середній школі, тобто займала посаду, безпосередньо не пов'язану із загрозою безпеці. Ризик міг полягати в тому, що всупереч особливому обов'язку і відповідальності, яка покладена на вчителів, вона скористалася б своїм службовим становищем, щоб вселяти якісь ідеологічні уподобання або здійснювати інший неналежний вплив на своїх учнів під час уроків. Однак у цьому відношенні на адресу заявниці не було висловлено жодних претензій. Навпаки, вище керівництво вважало її роботу в школі повністю задовільною, а сама вона користувалася великою повагою з боку учнів, їх батьків та колег по роботі; дисциплінарні суди визнали, що вона завжди бездоганно виконувала свої обов'язки (п. 60 рішення) [3].

Право збиратися на мирні збори, конференції, засідання, фестивалі чи інші масові заходи є способом самоорганізації осіб для задоволення особистих потреб або спосіб вираження відповідного колективного інтересу до громадськості чи публічних утворень. «...Право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації може бути реалізоване за умови обов'язкового завчасного сповіщення про це органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування. Таке сповіщення має здійснюватись громадянами через організаторів масових зібрань. <...> тривалість строків завчасного сповіщення має бути у розумних межах і не повинна обмежувати передбаченого статтею 39 Конституції України права громадян на проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій» (п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 року № 4-рп/2001 [6]).

Це право стосується будь-яких зібрань, незважаючи на їх політичний, громадський чи релігійний характер, за умови непорушення вимог законодавства в інтересах національної безпеки держави, з метою запобігання заворушенням та порушенням громадського порядку виключно на підставі рішення суду.

Європейський суд з прав людини у справі «Чумак проти України» [11] не лише розкрив сутність права на мирні зібрання, а й критично оцінив національне законодавство. Так, Суд мав сумніви, що з урахуванням законодавчого формулювання, заявник міг у розумних межах передбачити, що передбачений статтею 182 КАС України порядок буде застосовано для розгону триваючого пікету (п. 42). Загальні положення національного законодавства, які на момент подій, що стали підставою для подання цієї заяви, регулювали організацію публічних зібрань, вже були предметом розгляду Суду в справах «Веренцов проти України» (*Vyarentsov v. Ukraine*) (заява № 20372/11, рішення від 11 квітня 2013 року) та «Шмушкович проти України» (*Shmushkovych v. Ukraine*) (заява № 3276/10, рішення від 14 листопада 2013 року). Як вбачається з цих справ, на момент подій не було прийнято жодного закону, який би регулював порядок проведення мирних демонстрацій, хоча статті 39 та 92 Конституції чітко вимагали, щоб така процедура була встановлена законом, тобто актом Верховної Ради України. Проаналізувавши нормативні акти, чинні на момент подій, що стали підставою для

подання зазначених заяв, Суд дійшов висновку, що законодавство, застосовне до проведення зібрань, не відповідало вимогам передбачуваності.

Таким чином, ідея, закладена у ст. 20 Загальної декларації прав людини, знайшла відповідну реалізацію у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, далі сформувалася як конституційне право осіб в Основному Законі України та деталізувалося у положеннях ЦК України. Юридичні позиції Конституційного Суду України, а також усталена практика Європейського суду з прав людини не лише деталізували зміст цих свобод, а й підкреслили якість комплексного законодавчого регулювання.

Список використаних джерел

1. Ploeg T. J. van der Associations. *Associations and foundations. Multilateral meeting organised by the Council of Europe. Strasbourg, 27–29 November 1996.* Council of Europe Publishing, С. 9–18.
2. Ploeg T. J. Van der, Veen W. J. M. Van, Versteeghp C. R. M. *Civil Society in Europe. Minimum Norms and Optimum Conditions of Its Regulation.* Cambridge University Press, 2017. 589 с.
3. CASE OF VOGT v. GERMANY (Application no. 17851/91). URL: <https://goo.su/0zau> (дата звернення: 30.04.2020).
4. Рішення Конституційного Суду України від 13 грудня 2001 року № 18-рп/2001. URL: <https://goo.su/0yu5> (дата звернення: 30.04.2020).
5. Рішення Конституційного Суду України від 18 жовтня 2000 № 11-рп/2000. URL: <https://goo.su/0ZAI> (дата звернення: 30.04.2020).
6. Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 року № 4-рп/2001. URL: <https://goo.su/0Zaw> (дата звернення: 30.04.2020).
7. Рішення Конституційного Суду України від 23 травня 2001 № 6-рп/2001. URL: <https://goo.su/0zaj> (дата звернення: 30.04.2020).
8. Рішення Конституційного Суду України від 3 березня 1998 № 2-рп/98. URL: <https://goo.su/0ZaI> (дата звернення: 30.04.2020).
9. Рішення Конституційного Суду України від 3 грудня 1998 № 17-рп/98. URL: <https://goo.su/0ZAi> (дата звернення: 30.04.2020).
10. Справа «Корецький та інші проти України» (Заява № 40269/02), 3 квітня 2008 року. URL: <https://goo.su/0yU7> (дата звернення: 30.04.2020).
11. Справа «Чумак проти України» (Заява № 44529/09), 06 березня 2018 року. URL: <https://goo.su/0Yue> (дата звернення: 30.04.2020).

А. П. Купін,

*доцент кафедри конституційного, адміністративного та трудового права
Національного університету «Запорізька політехніка»,
кандидат юридичних наук, доцент*

ОРГАНИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ І СВОБОД ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Проводячи порівняльний аналіз повноважень щодо забезпечення реалізації правового статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні, покладених Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» на місцеві державні адміністрації як органи місцевої виконавчої влади та виконавчі органи місцевих рад як органи місцевого самоврядування, можна побачити, що більша частина з них є спільними. Так, і місцеві державні адміністрації, і органи місцевого самоврядування забезпечують тимчасове проживання (перебування) і надання в тимчасове користування житла внутрішньо переміщеним особам, надання медичних (а місцеві державні адміністрації – ще і психологічних) послуг, набуття внутрішньо переміщеними особами прав на земельну ділянку, допомогу з переміщенням рухомого майна внутрішньо переміщених осіб, влаштування дітей у навчальні заклади, забезпечення соціального захисту дітей внутрішньо переміщених осіб і здійснення в повному обсязі повноважень органу опіки і піклування, виявлення дітей внутрішньо переміщених осіб без батьків, надання житла дитячим будинкам сімейного типу. Крім того, додатково місцеві державні адміністрації також забезпечують надання безоплатної первинної правової допомоги з питань взяття на облік внутрішньо переміщених осіб, тимчасове безоплатне харчування, внесення даних до Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб, надання гуманітарної та благодійної допомоги, додаткових соціальних послуг, влаштування громадян похилого віку та інвалідів у стаціонарні інтернатні установи та заклади, організацію роботи медичних закладів та надання безоплатного проїзду до залишеного місця проживання.

При цьому однією з особливостей організаційного забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні є те, що кількість повноважень органів місцевого самоврядування щодо внутрішньо переміщених осіб поступово збільшувалась. Наприклад, якщо ми порівняємо чинний на сьогодні варіант Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [1], і найперший варіант цього Закону [2], скажімо, з точки зору організаційного забезпечення права внутрішньо переміщеної особи на отримання довідки (і статусу) внутрішньо переміщеної особи (ч. 3 ст. 4 Закону), то побачимо, що спочатку повноваження щодо видачі таких довідок мали лише місцеві державні адміністрації, а після змін, що набрали чинності з 13 січня 2016 року [3] – і органи місцевого самоврядування. Проте не це є найбільшою особливістю організаційного забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні на місцевому рівні.

Якщо проаналізувати регіони, куди переїжджає більшість внутрішньо переміщених осіб – Луганська, Харківська, Донецька, Дніпропетровська і Запорізька області [33] – то не у

всіх із цих областей діють місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. Так, в Донецькій і Луганській областях діють Донецька і Луганська обласні військово-цивільні адміністрації, Попаснянська районна військово-цивільна адміністрація і ще шість військово-цивільних адміністрацій міст, сіл і селищ Донецької і Луганської областей, сформованих відповідно до Указу Президента України «Про утворення військово-цивільних адміністрацій» [4]. Відповідно до Закону України «Про військово-цивільні адміністрації» від 03 лютого 2015 року № 141-VIII [95] такі адміністрації не мають на меті зміни та/або скасування конституційно закріпленого права територіальних громад на місцеве самоврядування, але при цьому в місцях, де вони утворені, військово-цивільні адміністрації виконують і повноваження місцевих органів виконавчої влади, і органів місцевого самоврядування.

Особливостями військово-цивільних адміністрацій є те, що:

1) вони є тимчасовими державними органами, що діють у складі Антитерористичного центру при Службі безпеки України (абз. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про військово-цивільні адміністрації»). При цьому їх тимчасовість підкреслюється також тим, що відповідно до ч.11 ст.3 цього Закону повноваження військово-цивільних адміністрацій починають реалізовуватись у день набрання чинності актом Президента України про їх утворення (для військово-цивільних адміністрацій району, області) або з дня внесення запису про їх державну реєстрацію як юридичних осіб до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців і громадських формувань (для військово-цивільних адміністрацій населених пунктів), а припиняються у день відкриття першої сесії новообраної відповідної ради. Крім того, за ч. 2 ст. 7 сама дія Закону України «Про військово-цивільні адміністрації» поширюється на період проведення антитерористичної операції та на шість місяців після дня її завершення, але не більше ніж на три роки з дня набрання чинності цим Законом;

2) військово-цивільні адміністрації мають додаткові повноваження в порівнянні з місцевими державними адміністраціями (ч. 2 ст. 1 та ст. 4 Закону України «Про військово-цивільні адміністрації»); по суті, вони виконують усі функції життєзабезпечення населення на відповідній території, у тому числі і внутрішньо переміщених осіб;

3) утворюються за рішенням Президента України у разі потреби (ч. 1 ст. 3 Закону України «Про військово-цивільні адміністрації»);

4) діють відповідно до Конституції України, Закону України «Про боротьбу з тероризмом», Закону України «Про військово-цивільні адміністрації» та іншими виданими відповідно до них нормативно-правовими актами;

5) формуються з військовослужбовців, осіб зі складу правоохоронних органів, працівників, які уклали з Антитерористичним центром при Службі безпеки України трудовий договір, осіб, які мають спеціальні знання та досвід (ч. 4 і 5 ст. 3 Закону України «Про військово-цивільні адміністрації»).

Таким чином, специфікою організаційного забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб в Донецькій та Луганській областях на контрольованих Україною територіях є те, що там через агресію Російської Федерації тимчасово реалізацію прав і свобод внутрішньо переміщених осіб забезпечують не місцеві органи виконавчої влади і не органи місцевого самоврядування, а такі державні органи, як військово-цивільні адміністрації.

Список використаних джерел

1. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> (дата звернення: 08.12.2020).

2. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII (у попередніх редакціях до 13 січня 2016 р.). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/card/1706-18> (дата звернення: 08.12.2020).

3. Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантій дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 24 грудня 2015 р. № 921-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/921-viii> (дата звернення: 08.12.2020).

4. Про утворення військово-цивільних адміністрацій : Указ Президента України від 05 березня 2015 р. № 123/2015. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/123/2015> (дата звернення: 08.12.2020).

В. Ю. Непомящих,

*науковий співробітник науково-організаційного відділу ДНДІ МВС України,
кандидат історичних наук*

ЗБЕРЕЖЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ ЯК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА БЕЗПЕЧНЕ НЕВІДНОВЛЮВАНЕ ДЖЕРЕЛО ЗНАНЬ ПРО ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ

Відповідно до ч. 1 ст. 27 Загальної декларації прав людини «кожна людина має право вільно брати участь у культурному житті суспільства, втішатися мистецтвом, брати участь у науковому прогресі і користуватися його благами» [1]. Згідно з п. а ч. 1 ст. 15 Міжнародного пакту про соціальні, економічні та культурні права, «держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на участь у культурному житті» [2]. В Україні право на участь у культурному житті суспільства і держави, право користуватися культурною спадщиною, на доступ до культурних цінностей безпосередньо в Конституції не знаходить свого закріплення. Натомість у ст. 54 зазначається: «Культурна спадщина охороняється законом. Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами» [3]. Тобто фактично закріплюється одна з юридичних гарантій культурних прав. Відповідно до Закону України «Про охорону археологічної спадщини» невід'ємною частиною культурної спадщини людства, вразливого і невідновлюваного джерела знань про історичне минуле, є археологічна спадщина України [4].

На сьогодні актуальним питанням залишається неефективність покарання за вчинені злочини у сфері охорони культурної спадщини і археологічної зокрема. Крім цього, не криміналізовані взагалі діяння, пов'язані із знищенням, руйнуванням, пошкодженням пам'яток, включених до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, універсальна цінність яких визнана світовою спільнотою, а також діяння у сфері охорони культурної спадщини, що вчинені під час стану війни, у разі збройної агресії проти України або на окупованій території. Ці питання актуальні у зв'язку з анексією Автономної Республіки Крим та проведенням Операції об'єднаних сил на сході України для відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації.

В останні роки спостерігається стійка тенденція до збільшення кількості випадків нищення пам'яток археології грабіжницькими розкопками. Одним з останніх таких випадків, який було освітлено в новинах багатьох вітчизняних засобів масової інформації, стало цинічне руйнування унікальної археологічної пам'ятки V ст. до н.е. скіфського царського кургану поруч із селом Скобелеве в Казанківському районі Миколаївської області. На кургані працювала важка техніка, зокрема потужний кар'єрний екскаватор та бульдозер, що призвело до суттєвого пошкодження архітектури всієї споруди кургану задля пошуку стародавніх скарбів. Зауважимо, що у разі виявлення скарбу відповідно до ч. 4 ст. 343 Цивільного кодексу України, що становить культурну цінність відповідно до закону, право власності на нього набуває

держава [5]. Проте зазначений вище випадок належить до умисного знищення або пошкодження пам'яток та об'єктів археологічної спадщини, відтак за такі діяння передбачено покарання ст. 298 КК України [6].

З огляду на низку проблем із збереженням археологічної спадщини, маємо констатувати відсутність усвідомлення громадян, що археологічні пам'ятки є передусім джерелом інформації про минуле, яке неможливо відновити. Втрата однієї пам'ятки рівнозначна втраті частини нашої історичної пам'яті. В Україні на державному обліку перебуває до 70 000 археологічних пам'яток, до яких належать 418 пам'яток археології національного значення, така кількість археологічних пам'яток порівняно з країнами Європи, невелика, адже територія України не є дослідженою в повній мірі [7, 8].

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини: від 10 грудня 1948 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015 (дата звернення: 01.12.2020).
2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: від 16 грудня 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 01.12.2020).
3. Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 01.12.2020).
4. Закон України Про охорону археологічної спадщини (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 26, ст.361) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15#Text> (дата звернення 01.12.2020).
5. Цивільний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 01.12.2020).
6. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III, *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 01.12.2020).
7. Відкрита заява ВГО «Спілка археологів України» у зв'язку із можливим запровадженням в Україні ринку земель сільськогосподарського призначення. URL: <http://www.iananu.org.ua/novini/pres-relizi/852-vidkrita-zayava-vgo-spilka-arkheologiv-ukrajini-u-zv-yazku-iz-mozhlyvim-zaprovadzhennyam-v-ukrajini-rinku-zemel-silskogospodarskogo-priznachennya> (дата звернення: 01.12.2020).
8. Перелік об'єктів культурної спадщини національного значення, які заносяться до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/239966145> (дата звернення: 01.12.2020).

Г. Ю. Нікітіна-Дудікова,

доцент кафедри криміналістики та судової медицини

Національної академії внутрішніх справ,

кандидат юридичних наук

ЗМІСТ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДИТИНИ ЗГІДНО З НАЦІОНАЛЬНИМ ТА МІЖНАРОДНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

Дитина має особливий правовий статус за будь-яких правовідносин, у тому числі під час кримінального провадження. Правовий статус особи – це її права та обов'язки, а також інші елементи: громадянство, правосуб'єктність, юридичні гарантії, законні інтереси, юридична відповідальність, загальні статусні відносини. Спираючись на проаналізовані думки вчених, підсумовано, що до основ правового статусу особи відносяться сукупність або система суб'єктивних прав, свобод і обов'язків, які належать конкретній особі і закріплені в чинній системі права [1, с. 89].

Як зазначає С. Саклуб, дитина є особистістю у різних її варіантах: людина, громадянин, іноземець, особа без громадянства тощо, окрім цього правовідносини, у яких вона бере участь, багатоваріативні, врегульовані різними галузями. З огляду на це, дефінітивне забезпечення правового статусу дитини необхідно здійснювати на підставі і з урахуванням концептуальних підходів, які розроблені у різних галузях юридичної науки: теорії держави і права, конституційного, цивільного, сімейного, кримінального, адміністративного права [2, с. 143]. Таким чином, слушними є висновки: 1) правовий статус дитини як категорія, як правовий інститут, як різновид правового статусу особистості має право на самостійне існування; 2) правовий статус дитини – це об'єктивовані і формалізовані у праві можливості, необхідні особистості дитини для її всебічного розвитку, правовий стан, який відображає становище дитини у взаємодіях з іншими суб'єктами права; 3) за своєю природою правовий статус дитини є комплексним міжгалузевим, побудованим на основі загального правового статусу особистості; 4) елементами правового статусу дитини, враховуючи загальну концепцію правового статусу особистості, слід вважати: принципи правового положення дітей, правосуб'єктність дітей, громадянство дітей, права, свободи і обов'язки, гарантії права дитини, а також засоби і способи їх захисту, відповідальність дітей [2, с. 147].

Однак, передусім постає питання щодо власне тлумачення поняття «дитина» згідно з міжнародним та національним законодавством. Слід акцентувати увагу, що у законодавстві, характеризуючи осіб, які не досягли 18-річного віку, використовуються терміни «малолітній», «неповнолітній», «дитина». Нерідко це викликає термінологічну плутанину. Спробуємо розібратися у цьому питанні.

Спершу розглянемо національне законодавство. Так, Конституція України від 28 червня 1996 року визначає основи правового статусу дитини, зокрема важливим є положення що «діти рівні у своїх правах незалежно від походження...» (ст. 52) [3], однак не тлумачить досліджуване поняття.

Згідно з п. 12 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України, неповнолітня особа – це малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до

вісімнадцяти років. У свою чергу, малолітня особа – це дитина до досягнення нею чотирнадцяти років (п. 11 ст. 3 КПК України) [4].

Кримінальний кодекс України [5] у окремих статтях використовує термін «дитина», зокрема:

– обставиною, яка обтяжує покарання, у п. 6 ст. 67 визначена як «вчинення злочину щодо малолітньої дитини або у присутності дитини»,

– до обмежувальних заходів, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство (ч. 1 ст. 91¹ КК України) відноситься обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності;

– до кваліфікуючих ознак окремих складів злочинів, зокрема ст. 115 КК України «Умисне вбивство», віднесено п. 2 ч. 2 «малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності»;

– при визначенні складів злочинів: ст. 117 «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини», ст. 148 «Підміна дитини», ст. 150 «Експлуатація дітей», ст. 150¹ «Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом», ст. 166 «Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування», ст. 169 «Незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння)» (дитини).

Водночас у КК України використовуються терміни «малолітній» та «неповнолітній» (ст. ст. 97, 99, 100, 105, 152, 156, 304, 323 КК України та ін.).

Однак цю ситуацію ми не можемо вважати прийнятною, адже у правовому полі слід керуватися однозначною та обґрунтованою термінологією.

На нашу думку, вдало регулює питання тлумачення правового статусу дитини Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. Так, у ст. 6 зазначеного Кодексу окремо визначений правовий статус дитини. Правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [6]. Отож, поняття «дитина» є найбільш широким поняттям і охоплює як малолітніх, так і неповнолітніх осіб. Таке тлумачення узгоджується із міжнародним та національним законодавством.

Відповідно до ст. 1 Конвенції про права дітей, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року і ратифікованої постановою Верховної Ради України 27 лютого 1991 року [7], дитиною є кожна людська істота до досягнення вісімнадцятирічного віку.

Згідно зі ст. 3 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства 2007 року «дитина» означає будь-яку особу віком до вісімнадцяти років [8].

Як зазначає Ю.М. Чорноус, членство України в різних міжнародних організаціях, зокрема ООН, Раді Європи, визнання юридично значимими рішень Європейського суду з прав людини, закріплення пріоритету міжнародного законодавства над національним, визнання принципів і норм міжнародного права створили необхідне підґрунтя для прогресивних змін [9, с. 146]. Зокрема, мова йде про максимально повну відповідність національного законодавства міжнародним договорам, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Таким чином, на підставі вивчення законодавства, можемо зробити висновок, що

поняття «дитина» є основним під час тлумачення правового статусу особи, яка не досягла 18-річного віку, що користується всіма правами та свободами людини, а також має визначені законодавством обов'язки.

Список використаних джерел

1. Баймуратов М. Правовий статус людини і громадянина в конституціях держав Східної Європи: порівняльно-правовий аналіз конституцій та їхнє співвідношення з міжнародними стандартами. *Вісник Центральної виборчої комісії*. К., 2006. № 1 (3). С. 89–93.

2. Саклуб С. А. Окремі аспекти правового статусу дитини. *Університетські наукові записи*. 2020. № 3 (15). С. 143–147.

3. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 28.11.2020).

4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172> (дата звернення: 28.11.2020).

5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 28.11.2020).

6. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січ. 2002 № 2947-III. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 28.11.2020).

7. Конвенція про права дитини: прийнята та відкрита для підписання, ратифікації та приєднання резолюцією 44/25 ГА ООН 20 лист. 1989 р.; зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 груд. 1995 р. Верховна Рада України. URL http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 28.11.2020).

8. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства 2007 року від 25 жовтня 2007 року. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text (дата звернення: 28.11.2020).

9. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 492 с.

У. М. Олійник,

доцент кафедри теорії та історії держави і права

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,

кандидат юридичних наук

ПРАВО НА АДВОКАТСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ В КОНТЕКСТІ АКсіОЛОГІЧНОГО ТА АНТРОПОЛОГІЧНОГО ПІДХОДІВ

Адвокатське самоврядування на сьогодні є правом адвокатів на самостійне вирішення питань діяльності адвокатури в цілому, що сприяє підвищенню рівня надання правової допомоги. Право адвокатів на самоврядування є відносно недавнім поняттям, а тому розкрити його сутність та справжнє значення можна через призму аксіологічного та антропологічного підходів.

Аналізуючи аксіологічний підхід, слід зауважити, що значення його обумовлюється процесом глобалізації, під час якого, по-перше, інтенсифікується процес діалогу різних правових культур, а тому постає необхідність у вивченні цінностей різних правових звичаїв та традицій; по-друге, в умовах пошуку прийнятних шляхів реформування національної правової системи актуальності набуває питання застосування аксіологічного підходу у правотворчості, удосконалення чинної законодавчої системи шляхом закріплення в ній найбільш значимих для соціуму цінностей, що є необхідною умовою поступального позитивного розвитку держави. Аналіз правопорядків інших країн та запозичення їх правових цінностей, традицій здійснювалося із практичною метою – удосконалення національної правової системи. Аксіологічний підхід розкриває право у контексті його відповідності певним цінностям, котрі можуть забезпечуватися або гарантуватися правом, будучи його підґрунтям.

Саме за допомогою цього підходу визначається: по-перше, аксіологічне (ціннісне) наповнення права; по-друге, цінність права як соціального регулятора; по-третє, здатність права впроваджувати в суспільну дійсність певні цінності [1, с. 16]. До прикладу, у період становлення та розвитку адвокатської професії в США (XIX ст.), гонорар посідав чільне місце у системі цінностей американських правозахисників, зокрема значний гонорар виплачували різні бізнес-структури. Це зі свого боку обумовило формування комерційної або, так званої, бізнес-адвокатури, що спеціалізувалася на наданні юридичних послуг корпораціям, які виплачували доволі високі гонорари. Відтак, така націленість адвокатури обумовила юридичну практику, в якій гонорарна «цінність» правозахисної діяльності посіла істотне місце. Таким чином, аксіологічний підхід дає також можливість пізнати цінності прав людини у різні історичні періоди, визначити рівень юридичної потреби такого інституту захисту прав й свобод індивіда як інститут адвокатури. Аксіологічні особливості права та досягнення правової культури дозволяють говорити про потребу утвердження в суспільстві ідеалів свободи, гуманізму, справедливості, рівності, всього того, що здатне гарантувати ефективність соціального регулювання й забезпечити його поступ до громадянського суспільства [184, с. 89].

Аксіологічний підхід дає можливість осмислити фактичну ролі права на адвокатське самоврядування у суспільному бутті різних народів та визначити рівень забезпечення прав й свобод людини у різних історичних епохах та правових системах. Зрозуміло, що адвокатському самоврядуванню «раді» лише у тій державі, суспільстві, де права й свободи людини та громадянина визнаються найвищою соціальною цінністю, а відтак інститут адвокатури на законодавчо-нормативному рівні належно врегульований, позиціонує себе як інститут громадянського суспільства, який надає якісні правові послуги із метою захисту прав й свобод людини та громадянина. Так, адвокатське самоврядування є функціонально неефективним у тих правових системах, у яких законодавчо-нормативне закріплення прав й свобод є певною фікцією на тлі антигуманності й беззаконня. На думку дослідника А. Фальковського, «особливістю застосовування аксіологічного підходу в порівняльно-правових наукових розвідках є його гармонійне поєднання із історичним й функціональним методами, що дає можливість окреслити процес становлення та функціонування права будь-якої культури чи цивілізації як цілісної (монолітної) ціннісно-нормативної системи» [2, с. 18].

Отже, аналізуючи аксіологічний підхід до адвокатського самоврядування, ми можемо прослідкувати, що він застосовується у процесі вивчення структури та організації адвокатської професії в різних правових системах. Тому аксіологічний підхід дає можливість простежити трансформацію цінностей на шляху становлення й розвитку як адвокатської професії зокрема, так й адвокатського самоврядування загалом.

Не менш вагоме значення у вивченні та аналізі адвокатського самоврядування у різних правових системах відводиться антропологічному підходу, який дає змогу охарактеризувати таку його складову, як необхідність, потрібність через призму універсальності та плюралізму людського буття. Цей підхід передбачає осмислення та аналіз сутності людини, її культури, суспільного буття й визнанням того, що феномен права всебічно пов'язаний із людиною, а правозахисник є одним з основних та обов'язкових суб'єктів правосуддя, як і сам суд і обвинувачений. За словами В. Нерсисянца, юридична антропологія є наукою про людину як соціальну істоту в її правових вимірах, проявах, характеристиках. Вона досліджує правові форми суспільного буття людей від давніх часів і до сьогодення. Її предметною сферою виступають правові системи, й у цілому – увесь спектр правових явищ, які складаються в різних спільнотах, у різних етносів, за різних історичних періодів й у різних регіонах світу. До поля дослідницької уваги та інтересів цієї правової науки належить усе правове різноманіття та багатство людства в його становленні та розвитку, у його фактичному соціально-історичному бутті [3, с. 1].

Це положення дозволяє вивчити адвокатське самоврядування в контексті виникнення, розвитку та відмирання певної соціальної системи суспільства, зміни історичних типів держав, порівнянні інституту адвокатури у державах однієї правової сім'ї та різних правових сімей, а також окресленні соціальної ролі інституту адвокатури у політичній і державно-правовій сферах. Антропологічний підхід, використаний до адвокатського самоврядування, дозволяє проаналізувати значення правозахисної діяльності, яка надається адвокатами, у різних життєдіяльних сферах людини й соціуму, у різних країнах, порівняти та зіставити її. Значення інституту адвокатури з позиції антропологічного підходу можна прослідкувати у контексті моделювання

моделей безоплатної правової допомоги. Так, право на фахову правничу допомогу є загальновизнаним, й де-факто кожна правова система забезпечує гарантії, умови та механізми надання адвокатами таких юридичних послуг малозабезпеченим соціальним верствам. При цьому універсальність прав людини поєднується із різними евентуальними моделями надання безоплатної правової допомоги, котрі регулюються державою. Слід зауважити, що антропологічний підхід дає можливість визначити соціальну значимість безоплатної адвокатської допомоги та відмінність цього значення у різних правових системах. Так, за допомогою антропологічного підходу можливе моделювання різновидів допуску зарубіжних адвокатів до професійної діяльності на території приймаючої країни. Водночас доцільно охарактеризувати відношення, готовність та потребу, запити суспільства до змін і можливість забезпечення оптимальних умов для чесної конкуренції.

Отже, застосування в комплексі антропологічного та аксіологічного підходів до сутності права на адвокатське самоврядування, дає можливість дійти висновку, що воно формувалося протягом тривалого часу, відображає реальний стан правової та соціально-культурної політики держави, реалізуючи при цьому надані державою засоби захисту.

Список використаних джерел

1. Пушкарев С.А. Понятие правовых ценностей и методология их изучения. *Философия права*. 2008. № 2. С. 84–90.
2. Фальковський А.О. Аксіологічний підхід в методології сучасної юриспруденції: автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права». О., 2011. 17 с.
3. Нерсесянц В.В. Юридическая антропология как наука и учебная дисциплина. Рулан Н. Юридическая антропология. Пер. с фр. М.: Норма, 1999. С. 1–6.

І. М. Охріменко,

*професор кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор*

І. Л. Ярошевська,

*здобувач ступеня вищої освіти магістр за спеціальністю «Психологія»
Національної академії внутрішніх справ*

**ЛЮСТРАЦІЯ В УКРАЇНІ:
З ОГЛЯДУ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ
В ОКРЕМИХ СФЕРАХ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН**

У далекому 1948 році, здобувши важку перемогу у Другій світовій війні, європейська спільнота на Генеральній Асамблеї проголосила «Загальну декларацію прав людини як завдання, до виконання якого мають прагнути всі народи і всі держави з тим, щоб кожна людина і кожний орган суспільства, завжди маючи на увазі цю Декларацію, прагнули шляхом освіти сприяти повазі цих прав і свобод, шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів, загального і ефективного визнання й здійснення їх як серед народів держав-членів Організації, так й серед народів тих територій, що перебувають під їх юрисдикцією» [1]. Цей базовий документ своїми нормами охопив своєю увагою всі важливі для будь-якої людини галузі особистого та суспільного життя. Одним із задекларованих напрямів реалізації його положень є право кожної людини на участь у процесі управління країною.

Так, зокрема, ст. 21 Декларації визначено:

1. Кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників.
2. Кожна людина має право рівного доступу до державної служби у своїй країні.
3. Воля народу має бути основою влади уряду; ця воля повинна виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які проводяться при загальному й рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування.

Саме право людини на рівний доступ до державної служби у своїй країні майже через півстоліття потому стало об'єктом суспільної уваги й складних суперечностей. Насамперед в дев'яності роки минулого століття країни Європи (Німеччина, Польща, Чехія й ін.) накрила хвиля заходів, які отримали гучну назву «люстрація». Ці країни першими запровадили проведення відповідних процедур та реалізували їх у міжнародному правовому полі [2].

У сучасній науці термін «люстрація» (від лат. *lustratio* – очищення шляхом жертвоприношення, спокута) вживається для позначення особливої процедури перевірки осіб, які після зміни в країні тоталітарної влади на демократичну обіймають державні посади, що включені до спеціального переліку, а також кандидатів на ці

посади на предмет їх співробітництва в минулому (до зміни в країні влади) з органами державної безпеки.

З огляду на наведене, під час прийняття будь-яких нормативних актів, що регулюють процедурні питання люстрації, слід зважати на певні міжнародні стандарти, зміст яких охоплює *чотири основні критерії*:

участь особи, що підпадає під люстраційні заходи, у дискредитуючій її діяльності має бути доведена в кожному конкретному випадку індивідуально;

повинні бути гарантовані право на захист, презумпція невинуватості й право на оскарження люстраційних процедур у суді;

необхідно дотримуватись співвідношення мети люстрації (захист новопосталих демократій) й кримінального права (покарання осіб, яких визнано винними);

люстрація повинна відбуватись у чітко визначених часових межах [3].

Зазначені критерії відповідають вимогам ст. 11 Загальної декларації прав людини, а саме: «Кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту. Ніхто не може бути засуджений за злочин на підставі вчинення будь-якого діяння або за бездіяльність, які під час їх вчинення не становили злочину за національними законами або за міжнародним правом. Не може також накладатись покарання тяжче від того, яке могло бути застосоване на час вчинення злочину» [1].

Водночас досвід проведення «люстрації» в Україні значно менш оптимістичний. На долю українського народу за весь час незалежного існування Держави Україна, а це майже тридцять років, випало пройти низку потрясінь, випробувань та перевірок на міцність сили духу. Жодна європейська країна пострадянського простору не мала стільки революцій, змін політичного та економічного курсу, як Україна. І кожна «нова команда», яка ставала в управлінні суспільством починала свою діяльність з критики «попередників», а доволі часто, з відкритого або прихованого переслідування осіб, які певною мірою мали відношення до управління країною.

В Україні люстраційна процедура розпочалась із прийняттям Закону України «Про очищення влади» від 16 вересня 2014 року [4]. Український законодавець пішов своїм шляхом, визначивши люстрацію як встановлену законом або рішенням суду заборону окремим фізичним особам обіймати певні посади (перебувати на службі) (крім виборних посад) в органах державної влади та органах місцевого самоврядування. Отже, люстраційні заходи були застосовані до двох великих груп осіб, які в різні періоди часу української історії займали певні категорії посад або здійснювали відповідну діяльність. Зважаючи на поспішність прийняття Закону, неузгодженість його норм з іншими законодавчими актами, реалізація його положень на практиці зіткнулась із низкою проблем організаційного та правового характеру.

Так, зокрема, аналіз положень люстраційного Закону здійснила Європейська комісія «за демократію через право» (Венеціанська комісія), яка досить критично оцінила його позиції [5]. Правова складова української версії Закону «Про очищення влади» одразу порушує норми декількох міжнародних документів, насамперед, вже згадуваних статей Загальної декларації прав людини та декількох параграфів Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Крім того, аналіз конкретних його

приписів свідчить, що підставою звільнення осіб, до яких застосовується заборона займати певні посади в органах державної влади, пов'язується із самим лише фактом зайняття ними сукупно не менше року в період з 25 лютого 2010 року по 22 лютого 2014 року різного роду посад. Такий підхід зумовлює дискримінацію окремих осіб щодо права допускатися на загальних умовах рівності до державної служби, що є неприпустимим з огляду на положення статті 25 Міжнародного пакту про політичні та громадянські права, яким визначено, що кожен громадянин без будь-якої дискримінації повинен мати доступ на загальних умовах до державної служби [6].

Слід також зазначити, що специфіка прийняття цього Закону полягає в тому, що він став популістським політичним інструментом, а не об'єктивним та справедливим механізмом формування управлінської еліти оновленої країни. Водночас важливо звернути увагу на соціальні та психологічні наслідки практичного застосування «люстраційного закону». Згідно зі статистичними даними під дію люстраційного Закону потрапило майже 110 тисяч чиновників [7]. У той час, це не просто державні службовці, це родини, їхні батьки, подружжя, діти. Деякі з них були єдиними годувальниками в родині. Середній вік цієї категорії осіб від 35 до 55 років, які мають величезний досвід за своїм напрямом професійної діяльності, фахівці, досвідчені управлінці та менеджери. Багато хто пройшов шлях від нижчого рівня до керівних посад та розумівся на специфіці всій галузі. Багато для кого державна служба була чи не єдиним місцем роботи.

Результатом не завжди виправданих люстраційних заходів став «кадровий голод», призначення на керівні посади недосвідчених людей, не здатних об'єктивно оцінити та проаналізувати стан справ та прийняти правильне рішення. Це, безумовно, негативно вплинуло на економічний та соціальний стан нашої країни, адже люди отримали ярлик «злочинець» лише за те, що виконували свої посадові обов'язки та працювали в певний проміжок часу. І це, незважаючи на те, що в правовій державі, якою ми прагнемо називатися, визнати дії особи протизаконними може лише суд. Водночас люстраційні процеси вступають у конфлікт із принципом індивідуальності відповідальності, який ми вже згадували вище, як основоположний в системі міжнародних стандартів у цій сфері. Іншими словами, створюються передумови для порушення рівності можливостей реалізації права доступу до державної служби, адже простежується дискримінаційний підхід щодо підстав та порядку звільнення з посад осіб, що підлягають люстрації, обмеження в правах за ознакою обіймання посади в певний проміжок часу.

Отже, можна стверджувати, що законодавство України щодо очищення влади має багато недоліків, а сам механізм люстрації не повною мірою узгоджується з чинними правовими нормами. Він порушує істотні свободи та обмежує права людини. Загалом на сьогодні існує об'єктивна потреба у внесенні істотних змін у частині люстраційного законодавства та приведенні його у відповідність до Конституції України та вимог міжнародних нормативних актів. Заборона перебування на державній службі через факт приналежності до адміністративного органу старого режиму набуває форми колективного та дискримінаційного покарання, що є несумісним зі стандартами прав людини.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини : від 10 грудня 1948 року. Офіційний вісник України. 2008. № 93. Ст. 3103.
2. Люстрація у Німеччині, Польщі та Чехії: логіка примирення розмиває межу між добром і злом. URL: https://texty.org.ua/articles/59513/Lustracija_u_Nimechchyni_Polshhi_ta_Cehiji_logika-59513/ (дата звернення: 09.12.2020).
3. Давид Р. Люстрація в Україні та європейські стандарти: формування демократії, спроможної себе захистити. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2018/06/FAIR_Report_Roman_David_Lust_and_Democ_2015_UKR.pdf (дата звернення: 09.12.2020).
4. Про очищення влади: Закон України від 16.09.2014 № 1682-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 44. Ст. 2041. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-18#Text> (дата звернення: 09.12.2020).
5. Висновок Європейської комісії «за демократію через право» (Венеціанська комісія) від 19 червня 2015 року № 788/2014 щодо Закону України «Про очищення влади» (Закону «Про люстрацію»). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/CDL_AD_2015_012_2015_06_19.pdf (дата звернення: 09.12.2020).
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text. (дата звернення: 09.12.2020).
7. Як нам бути з люстрацією? Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2711856-ak-nam-buti-z-lustracieu.html> (дата звернення: 09.12.2020).

В. О. Панкратова,

*старший викладач кафедри фундаментальної юриспруденції та конституційного права
Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету,
кандидат юридичних наук*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА ОСВІТУ

Освіта є невід'ємною складовою кожного суспільства та важливою передумовою його розвитку. Освіта – це багатоаспектне явище. Оскільки є не тільки показником загальної культури, а й основою становлення, розвитку та самореалізації людини та своїм сутнісним призначенням покликана сприяти духовному, інтелектуальному розвитку особи.

Право людини на освіту займає особливе місце в системі прав людини, є ядром культурних прав. У цьому праві органічно поєднується «негативна» і «позитивна» свободи людини. Адже кожна людина володіє свободою вибору форм і методів отримання освіти («негативний аспект»), але, крім цього, має право вимагати від держави створення необхідних для реалізації належного йому права умов («позитивний аспект»).

Право на освіту – це міра можливої поведінки особи, направлена на здобуття знань, формування вмінь та навичок, всебічний розвиток особистості.

Метою здійснення права людини на освіту є формування повноцінної вільної особистості та її підготовка до життя в суспільстві шляхом систематичної передачі знань і професійних орієнтацій, морально-етичних і правових нормативів, досвіду та формування в людини необхідних навичок.

Право людини на освіту має програмний і цільовий характер, тобто вимагає постійного вдосконалення освітнього законодавства, пошуку нових форм і методів забезпечення принципів права людини на освіту.

Розвиток права на освіту залежить від чотирьох основних факторів:

позиції державної влади щодо розвитку грамотності та вищого рівня освіти серед населення;

ставлення окремих верств населення до отримання систематичних знань;

матеріальних можливостей держави у розвитку системи освіти;

можливостей населення з використання шансів на отримання освіти.

Право на освіту задеклароване в численних міжнародних актах.

Зокрема, значимість та цінність цього права визначається у ст. 26 Загальної декларації прав людини. Цей акт містить низку норм, які визначають право на освіту. До них належать такі:

- 1) кожна людина має право на освіту;
- 2) безоплатність початкової та загальної освіти;
- 3) обов'язковість початкової освіти;
- 4) загальнодоступність технічної і професійної освіти;
- 5) доступність вищої освіти для всіх на основі здібностей кожного;
- 6) право пріоритету батьків у виборі виду освіти для своїх малолітніх дітей [1].

Розширене трактування положень Загальної декларації відображено в ст. 13 та 14 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права.

Пакт зобов'язав держав-учасниць ужити такі необхідні дії:

1) заохочення здобуття елементарної освіти тими особами, які не здобули початкової освіти;

2) розвитку мережі шкіл усіх ступенів, встановлення задовільної системи стипендій і постійного поліпшення матеріальних умов викладацького персоналу [2].

Особливе значення в становленні концепції права особи на освіту має Конвенція про боротьбу з дискримінацією у сфері освіти, прийнята 14 грудня 1960 р. Генеральною конференцією ООН з питань освіти, науки та культури. ООН повинна не лише усувати будь-яку дискримінацію в галузі освіти, а й заохочувати загальну рівність можливостей та рівне до всіх ставлення у цій сфері [3].

Дискримінація охоплює будь-яку різницю, виняток, обмеження чи переваги за расовою ознакою, кольором шкіри, статтю, мовою, релігією чи соціальним походженням, економічним становищем, яке має метою чи наслідком усунення або порушення рівності відносин у сфері освіти, а саме:

1) закриття для будь-якої особи чи групи доступу до освіти;

2) обмеження освіти для будь-якої особи або групи нижчим станом;

3) створення чи збереження окремих систем освіти або навчальних закладів для будь-яких осіб, груп;

4) становище, що є несумісним із гідністю людини, у яке ставиться будь-яка особа або група осіб.

Означена Конвенція ООН гарантує рівні можливості для здобуття освіти кожному без жодної різниці, винятку, обмеження або переваги за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, економічного становища чи народження. Для забезпечення рівних можливостей у галузі освіти вона зобов'язує держави застосовувати методи, які відповідають національним умовам і звичаям.

Слід зазначити активну нормотворчу та організаційну діяльність спеціальних установ ООН, а саме ЮНЕСКО – розробляє та приймає акти з питань освіти у рамках Міжнародної комісії у справах освіти для XXI століття. Міжнародні комісії та конференції розробляють та приймають міжнародні акти, спрямовані на розвиток окремих видів освіти, окремих суб'єктів права. Наприклад, акти: Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (ст. 5), Конвенція про права дитини (ст. 28, 29), Декларація про права інвалідів (ст. 6), Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів (прав. 6), Європейська хартія про регіональну мову та мову меншин тощо.

На регіональному рівні прийняті Європейська конвенція про права людини та основні свободи (ст. 2 Першого протоколу), Американська конвенція про права людини (ст. 13 Додаткового протоколу до Американської конвенції про права людини у сфері економічних, соціальних і культурних прав) і Африканська хартія прав людини і народів (ст. 17) [4].

Стаття 2 Протоколу № 1 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод визначає: «Нікому не може бути відмовлено у праві на освіту. Держава

поважає право батьків забезпечувати таку освіту для своїх дітей відповідно до власних релігійних і філософських переконань» [5].

У Протоколі право на освіту сформульоване як негативне – держава повинна створити умови для можливості альтернативного задоволення потреби людини і громадянина в здобутті освіти.

Отже, право на освіту широко представлене на міжнародному, регіональному та національному рівнях демократичних держав. Міжнародні стандарти приділяють увагу не тільки праву на освіту людини, але й містять положення про право на освіту окремих категорій осіб, серед яких діти, інваліди та інші категорії осіб.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена Резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.

2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Міжнародний документ від 16 грудня 1966 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 25.11.2020).

3. Конвенція про боротьбу з дискримінацією у сфері освіти : Міжнародний документ від 14 грудня 1960 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 25.11.2020).

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ від 04 листопада 1950 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 25.11.2020).

5. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ від 20 березня 1952 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 25.11.2020).

А. В. Погуляйко,

студент Національної академії внутрішніх справ

О. Г. Стрельченко,

професор кафедри публічного управління та адміністрування

Національної академії внутрішніх справ,

доктор юридичних наук, доцент

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА МЕДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ЯК ОСНОВНОГО ЕЛЕМЕНТУ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Початок війни на Сході України створив нові виклики для системи психологічної та медичної реабілітації в Україні, адже надавати допомогу тепер потрібно людям, які пройшли війну. Крім того, постала проблема подальшої соціальної адаптації колишніх військовослужбовців у мирному житті. Збройний конфлікт на Сході України, що супроводжується значними людськими жертвами, анексія Російською Федерацією Криму виявили низку серйозних проблем у медичному забезпеченні військ і викликав необхідність опрацювання та затвердження базових нормативно-правових актів щодо медичного забезпечення військовослужбовців у мирний час та під час кризових ситуацій, що загрожують державній безпеці в Україні, та особливо в сучасних умовах.

Відповідно до п. 2.1.5.2. Реформування систем матеріально-технічного та медичного забезпечення (логістики) Збройних Сил України «Річної національної програми під егідою Комісії Україна – НАТО на 2018 рік» матеріально-технічне забезпечення військ (сил) буде здійснюватися з об'єднаних центрів забезпечення як багатофункціональних органів забезпечення військ (сил) матеріально-технічними засобами за територіальним принципом незалежно від їх підпорядкованості. Буде продовжено створення нової організаційно-штатної структури («J-структури») органів військового управління, що відповідають за логістичне забезпечення Збройних Сил України [1]. Отже, як бачимо, у зазначеній програмі застосовується поняття матеріально-технічне забезпечення, яке ототожнюється з логістичним забезпеченням.

З метою розвитку системи медичного забезпечення ЗСУ, організації заходів із надання медичної допомоги пораненим, їх лікування для збереження життя та відновлення боєздатності в державі у 2016–2020 роках було опрацьовано низку нормативно-правових актів у зазначеній сфері, що дало змогу: визначити порядок планування медичного забезпечення застосування військ (сил) та надання психіатричної допомоги; часові обмеження надання медичної допомоги; схему організації системи лікувально-евакуаційних заходів, медичного сортування поранених та хворих, класифікацію загальних втрат особового складу [2]; унормувати питання надання медичної допомоги у військово-медичних закладах і взаєморозрахунків за неї між військовими формуваннями [3]; впорядкувати питання медичної евакуації поранених і хворих ЗСУ на особливий період [4, 5, с. 12].

Водночас багатогранність завдань реабілітації постраждалих в ООС (у 2014–2018 рр. – АТО) вимагає ефективного функціонування цієї системи, що насамперед потребує удосконалення та розвитку нормативно-правового забезпечення у сфері реабілітації учасників ООС та постраждалих під час її проведення.

Так, у 2016 році підзаконними актами Президента України та Кабінету Міністрів України: призначено Уповноваженого Президента України з питань реабілітації учасників ООС, які одержали поранення, контузію, каліцтво або інше захворювання під час участі в ООС, та затверджено положення про нього [6, с. 104]; прийнято рішення про утворення Міжвідомчого координаційного центру соціально-трудової реабілітації учасників ООС, які одержали поранення, контузію, каліцтво або інше захворювання під час участі в ООС [7]; впорядковано механізм використання коштів, що надійшли з Трестового фонду НАТО, для надання допомоги діючим та звільненим українським військовослужбовцям та цивільному персоналу СБО, травмованих під час участі в ООС [8].

Необхідно відзначити, що Міністерством оборони України у 2016 р. було продовжено оптимізацію мережі вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів (далі – ВВНЗ і ВНП ВНЗ), зокрема реорганізовано факультет військово-морських сил Національного університету «Одеська морська академія» шляхом перетворення його в Інститут Військово-Морських Сил цього ж університету [9]. При цьому спільними наказами Міністерства оборони України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки України було нормативно врегульовано порядок організації військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу медичної служби, заміщення вакантних посад науково-педагогічних працівників у ВВНЗ і ВНП ВНЗ та проведення їх атестації тощо.

Також із розвитком системи медичного забезпечення військ, організації заходів із надання медичної допомоги пораненим, їх лікування для збереження життя та відновлення боєздатності в державі у період 2014–2020 рр. було опрацьовано низку нормативно-правових актів у зазначеній сфері. Але нецільове використання бюджетних коштів відбувається і сьогодні через неналежний механізм боротьби із цією проблематикою. Важливий і той факт, що безвідповідальність породжує нові правопорушення та злочини, тому необхідний дієвий демократичний цивільний контроль у цій сфері, який має здійснюватися відповідними суб'єктами адміністрування, а саме: Радою національної безпеки і оборони України; контролю, Кабінетом Міністрів України, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; судового контролю; громадського контролю тощо. Цей контроль має полягати у комплексі правових, організаційних, інформаційних, кадрових та інших заходів для забезпечення верховенства права, законності, підзвітності, прозорості органів сектору державної безпеки та інших органів, діяльність яких пов'язана з обмеженням у визначених законом випадках прав і свобод людини, сприяння їх ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій, зміцненню національної безпеки України.

Відповідно зазначені суб'єкти також мають здійснювати демократичний цивільний контроль у сфері реабілітації постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції, учасників організації об'єднаних сил та осіб, які

здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях.

Необхідно відзначити те, що безпосередня мета психологічної реабілітації зазначених категорій осіб полягає у наступному: збереження або відновлення фізичного та психічного здоров'я отримувачів послуг; досягнення соціально-психологічного благополуччя; зниження частоти та тяжкості наслідків перенесених бойових психічних травм у формі гострих стресових реакцій; запобігання інвалідності; профілактика агресивної та саморуйнівної поведінки тощо.

Відповідно основними завданнями проведення психологічної реабілітації цих категорій є: діагностика та нормалізація психічних функцій отримувача послуг; відновлення порушених (втрачених) психічних функцій до оптимального рівня їх вираженості; корекція особистості отримувача послуг для забезпечення ефективного функціонування його в соціумі; надання допомоги в установленні (відновленні) конструктивних відносин у сім'ї та суспільстві; відновлення адаптивних механізмів до екстремальних (бойових) дій; опанування методів саморегуляції та керування стресом (заспокоєння); запобігання психологічному травмуванню та психічним розладам; проведення психопрофілактичної та психокорекційної роботи із сім'єю отримувача послуг; формування позитивних реакцій, мотивацій, соціальних установок на життя та професійну діяльність.

Треба звернути увагу на те, що до 2019 року практично був відсутній механізм реалізації права на психічну реабілітацію постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях через нормативно-правове регулювання.

Саме тому у 2019 році, враховуючи стратегію реформування системи надання послуг в умовах децентралізації та з метою наближення послуг до їх отримувачів, виникла нагальна необхідність оптимізації системи державних видатків на реалізацію відповідної бюджетної програми, що була реалізовано шляхом удосконалення нормативно-правової бази.

В основу розробленого механізму закладено принципи «гроші ходять за людиною» та децентралізації надання таких послуг, що вже довели свою ефективність під час реалізації у 2018 році заходів із санаторно-курортного лікування.

У рамках визначеного процесу психологічної реабілітації планується не лікування, що потребує медичного втручання, а заходи профілактики та попередження посттравматичного стресового розладу (ПТСР), що дозволить його попередити.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Річної національної програми під егідою Комісії Україна – НАТО на 2018 рік: Указ Президента України від 28 березня 2018 року № 89/2018. Офіційний вісник України 2018. № 28. С. 24. Ст. 1000.
2. Про затвердження Тимчасової настанови з медичного забезпечення військових частин (з'єднань) Збройних Сил України на особливий період: наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 26 березня 2016 р. № 121. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 20.11.2020).

3. Про внесення зміни до пункту 1-¹ Порядку надання медичної допомоги у військово-медичних закладах і взаєморозрахунків за неї між військовими формуваннями: постанова Кабінету Міністрів України від 10 березня 2016 р. № 201. Офіційний вісник України. 2016. № 24 Ст. 950.

4. Про затвердження Тимчасової настанови з медичної евакуації поранених і хворих у Збройних Силах України на особливий період: наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 2 березня 2016 р. № 90.

5. Про Уповноваженого Президента України з питань реабілітації учасників АТО, які одержали поранення, контузію, каліцтво або інше захворювання під час участі в (АТО) ООС: Указ Президента України від 2 грудня 2016 р. № 536/2016. Офіційний вісник України. 2016. № 96. Ст. 3126.

6. Стрельченко О.Г., Іващук О.В. Адміністративно-правова характеристика суб'єктів у сфері обороноздатності країни. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Вип. 6-2. Т. 3. С. 103-107.

7. Про утворення Міжвідомчого координаційного центру соціально-трудової реабілітації учасників АТО, які одержали поранення, контузію, каліцтво або інше захворювання під час участі в АТО: постанова Кабінету Міністрів України від 2 березня 2016 р. № 143. Офіційний вісник України. 2016. № 20 Ст. 794.

8. Про затвердження Порядку використання коштів, що надійшли з Трестового фонду НАТО або цивільного бюджету НАТО для виконання положень Імплементативної угоди між Кабінетом Міністрів України та Організацією НАТО з підтримки та постачання про реалізацію співпраці у сфері медичної реабілітації: постанова Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 238. Офіційний вісник України. 2016. № 28. Ст. 1110.

9. Питання підготовки військових фахівців для потреб Військово-Морських Сил Збройних Сил: постанова Кабінету Міністрів України від 13 липня 2016 р. № 433. Офіційний вісник України. 2016. № 56. Ст. 1938.

Я. В. Полюхович,

студентка Національної академії внутрішніх справ

О. Г. Стрельченко,

професор кафедри публічного управління та адміністрування

Національної академії внутрішніх справ,

доктор юридичних наук, доцент

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС НАЦІОНАЛЬНОЇ СЛУЖБИ ЗДОРОВ'Я ЯК ОСНОВОПОЛОЖНОГО СУБ'ЄКТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1101 була утворена Національна служба здоров'я України та затверджено Положення, що визначили її статус, основні завдання та особливості функціонування.

Так, Національна служба здоров'я України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра охорони здоров'я, який реалізує державну політику у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення.

Основними завданнями Національної служби охорони здоров'я відповідно до законодавства є:

реалізація державної політики у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення за програмою державних гарантій медичного обслуговування населення (програма медичних гарантій);

виконання функцій замовника медичних послуг та лікарських засобів за програмою медичних гарантій;

внесення на розгляд Міністра охорони здоров'я пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення [1].

Національна служба здоров'я була створена для реалізації зміни принципу фінансування системи охорони здоров'я. Умовно кажучи, це окреме міністерство. Саме у такій структурі, вважається, є ціла низка переваг. Наприклад, медичні протоколи затверджує не Національна служба здоров'я, а МОЗ. Це дає можливість службі виступати у ролі незалежної контролюючої структури. Служба замовляє медичні послуги у лікарень, у тому числі й приватних, до яких не має жодного відношення. Лікарню обирає пацієнт – служба здоров'я лише оплачує лікування і контролює його вартість та якість. Це окрема урядова структура, якій не належить жоден медичний заклад [2].

НСЗУ з метою організації своєї діяльності:

забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, здійснення заходів щодо запобігання корупції і контроль за їх здійсненням в апараті НСЗУ, її територіальних органах, на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери її управління;

забезпечує організацію внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту;

забезпечує ефективне і цільове використання бюджетних коштів;

організовує планово-фінансову роботу в апараті НСЗУ, здійснює контроль за використанням фінансових і матеріальних ресурсів, забезпечує організацію та вдосконалення бухгалтерського обліку в установленому законодавством порядку;

забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, реалізацію державної політики щодо державної таємниці, її збереження в апараті НСЗУ;

забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, захист інформації з обмеженим доступом, а також технічний захист інформації, здійснення контролю за її збереженням в апараті НСЗУ;

забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, виконання завдань з мобілізаційної підготовки та мобілізаційної готовності держави;

забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, виконання завдань у сфері цивільного захисту, охорони праці, пожежної та техногенної безпеки, здійснення заходів щодо захисту населення і територій під час надзвичайних ситуацій, контроль за їх виконанням в апараті НСЗУ [2].

Також, як зазначає МОЗ, прозорість і відкритість роботи Національної служби здоров'я України, зокрема, забезпечується завдяки використанню електронної системи охорони здоров'я. Підписання договорів із медичними і аптечними закладами, звітування і оплата за договорами здійснюються виключно в електронній формі [3].

З усіх можливих варіантів модель Національної служби здоров'я має найменші корупційні ризики, оскільки її, як центральний орган виконавчої влади, контролюватимуть Рахункова палата, КРУ, а також антикорупційні органи НАБУ та НАЗК.

Роль Національної служби здоров'я у суспільстві є визначальною. Вона є уповноваженим органом, який реалізує державну політику у сфері фінансування медичних послуг. Відповідно, майже все що буде відбуватись, буде йти через Національну службу здоров'я [4, с. 12].

Національна служба здоров'я має бути тією структурою, котра гарантуватиме право українців на доступ до якісного лікування і право лікарів на гідну оплату праці. Вона допоможе забезпечити сталий, ефективний і якісний захист головного – здоров'я українців [5, с. 172].

Відповідно, як в цілому буде працювати нова система охорони здоров'я ми дізнаємося лише з квітня, проте як ідея – нова система відповідає всім міжнародним стандартам та направлена лише на вдосконалення.

НСЗУ у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, указами Президента України і постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства [6, с. 60].

Список використаних джерел

1. Мартиненко Ю. Як зміниться життя пацієнтів та лікарів за медичної реформи – голова Нацслужби здоров'я. 2018. URL : <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/jak-zminitsja-zhittja-pacijentiv-ta-likariv-za-medichnoji-reform-340942/>.

2. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України від 19.10.2017 № 2168-VII / Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19> (дата звернення: 01.12.2020).

3. МОЗ України: Що було, є і буде. МОЗ України. 2019. URL: https://moz.gov.ua/uploads/2/13773-transition_book_healthcare.pdf (дата звернення: 01.12.2020).

4. Стрельченко О. Г. Суб'єкти публічного адміністрування сфери охорони здоров'я. *Юридичний часопис НАВС*. 2011 № 2. С. 11–16.

5. Стрельченко О. Г. Центральні органи виконавчої влади у сфері охорони здоров'я як суб'єкти публічного адміністрування. *Наука і правоохорона*. 2012. № 2. С. 171-177.

6. Стрельченко О. Г. Адміністративно-правова характеристика стадій та уповноважених суб'єктів створення лікарських засобів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. № 36. Т. 1 2018 р. С. 59–63.

Л. С. Процик,

науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
психологічного забезпечення ДНДІ МВС України,
кандидат психологічних наук

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ОСОБИСТІСНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НА ДОТРИМАННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

У зв'язку із нестабільністю у суспільстві, викликаною його динамічними змінами, актуальним завданням нині є формування у особистості поваги до норм і цінностей, здатності до моральних вчинків та відповідальності за власні дії. Саме від рівня особистісної відповідальності визначається дотримання законності, яка є необхідною умовою розбудови сучасної, демократичної та правової держави.

Особливості відповідальності у механізмі дотримання прав та свобод людини досліджували М. Малейн, П. Недбайло, В. Сперанський, О. Скакун, І. Самощенко, Т. Тульчинський та інші вчені. У психології відповідальність розглядається як результат інтеграції всіх психічних функцій особистості та суб'єктивного сприйняття нею навколишньої дійсності, емоційного ставлення до обов'язку: К. Абульханова-Славська, І. Бех, М. Боришевський, Л. Колберг, Г. Костюк, А. Ленгле, Ж. Піаже, М. Савчин, Дж. Роттер, Х. Хекхаузен, В. Франкл та інші. Але, враховуючи складність та міждисциплінарність наукових поглядів на досліджуване питання, воно залишається донині актуальним.

Термін «відповідальність» було введено в науковий обіг у 1865 році А. Бейном у книзі «Емоції та воля». Автор пов'язував особистісну відповідальність із питанням покарання. Вихідним пунктом визначення міри відповідальності було вирішення питання про співвідношення свободи і потреби. Передумовою відповідальності є вибір індивідом можливої поведінки. Всі дії, пов'язані з вибором, і передбачають активність особистості, незалежно від того, нав'язана їй відповідальність ззовні чи взята нею добровільно.

З огляду на викладене, питання відповідальності невід'ємно пов'язане із *соціалізацією особистості*, оскільки перша утверджується як новоутворення онтогенетичного етапу розвитку індивіда у період соціальної зрілості. *Соціалізація* – це процес становлення особистості на основі навчання, виховання, засвоєння, ідеалів, цінностей, норм та соціальних ролей. Внаслідок цього людина стає членом суспільства з конкретними соціально-політичними, соціально-економічними та культурними параметрами.

У середині ХХ ст. вчений-психолог Ж. Піаже розробив концепцію «*відповідальної поведінки особистості*», в якій на першій стадії виявляється «об'єктивна відповідальність», а на вищій – «суб'єктивна». На першій стадії (7–11 років) діти пов'язують ступінь покарання, тобто міру відповідальності, з величиною нанесеного збитку, майже відкидаючи при цьому мотиви, за яких нанесений збиток. Після 12 років у підлітка формується суб'єктивна відповідальність, коли вже враховуються наміри і мотиви, що спонукають суб'єкта до певної лінії поведінки. Численні дослідження вчених, які було проведено згідно з концепцією Ж. Піаже, підтверджують, що перехід від об'єктивної до суб'єктивної відповідальності здійснюється поетапно і має загальний характер [1].

Особистісна відповідальність у дотриманні прав і свобод людини досить тісно пов'язана з такою психологічною характеристикою, як *самоконтроль*. Як стверджував вчений Д. Роттер, якщо людина бере відповідальність за події, що відбуваються в її житті, на себе, то це є показником *внутрішнього (інтернального) локусу контролю*. І навпаки, якщо вона приписує відповідальність за все зовнішнім чинникам (іншим людям, долі, випадку), то це свідчить про властивий їй *зовнішній (екстернальний) локус контролю*.

На думку О. Алексеевої та Л. Дементій, локус контроль особистості визначає спрямованість аналізу ситуації та вибір форми відповідальної поведінки у ній. Л. Дементій вважає однією з найважливіших передумов відповідальності у дотриманні прав і свобод людини те, що особистість буде відповідальною ще до самої дії: її готовність до відповідальності, прагнення взяти відповідальність на себе [2].

Психологами К. Абульхановою-Славською, І. Бехом, М. Савчином доведено, що розвиток відповідальності відбувається за умови формування у особистості прагнення до свободи. Йдеться передусім про вільні вчинки і дії людини, тобто такі, які не залежать від зовнішніх причин. Відповідно, вчинки, які звершені особистістю, ніби розширюють межі її свободи. Усвідомлення свого життя як вчинку є початком формування себе як вільної і відповідальної особистості [3].

На думку М. Савчина, відповідальність як особистісна основа відповідальної поведінки є смисловим утворенням особистості, своєрідним загальним принципом співвіднесення (саморегулювання) в межах цілісної мотиваційно-смислової сфери мотивів, цілей та засобів життєдіяльності. *Відповідальна поведінка* – це тип поведінки людини, спрямованої на реалізацію предмета відповідальності (обов'язки, доручення, завдання), вона внутрішньо опосередкована особистісним смислом цього предмета і суб'єктивною імперативністю інстанції відповідальності, а у зовнішньому плані – конкретними соціально-психологічними та матеріальними умовами її реалізації [4].

Вчені-психологи М. Савчин та О. Патинок виділяють такі *критерії особистісної відповідальності* [5; 6]:

По-перше, *це узгодженість необхідності з бажаннями та потребами особистості, тобто завдання, обов'язок набувають для неї особистісного смислу*. Саме останні є основними констатуючими одиницями особистості, безпосередньо визначають головні та відносно постійні ставлення людини до основних сфер життя – до світу, до інших людей, до самої себе. Відповідальності не можна навчити, нею не можна оволодіти лише шляхом засвоєння тих чи тих правил і знань. Людина стає відповідальною в реальних життєвих ситуаціях та обставинах, які несуть у собі моральний конфлікт – сутичку різних смислових рівнів. Це передбачає включення механізмів смислоутворення у процесі прийняття обов'язку.

По-друге, *критерієм прийняття відповідальності є реалізація особистістю необхідного своїми силами, самостійно і згідно з вимогами, поставленими до самої себе*. Для виконання обов'язку суб'єкт має бути здатним здійснювати самоконтроль, враховувати зміни в об'єктивних та суб'єктивних ситуаціях і відповідно до цього регулювати свою поведінку та мотивацію.

Формування відповідальності особистості тісно пов'язане з особливістю певного етапу розвитку суспільства. Коли перед людиною ще з підліткових і юнацьких років ставляться нові вимоги до її суб'єктивних особистісних властивостей, таких як

самостійність, ініціативність, які б допомагали пристосуватися людині до постійних змін у середовищі та сприяли б її особистісному розвитку. Психологічний еквівалент відповідальності починає своє формування у дитини із твердження «я сам». Далі це проявляється в тезах дорослої особистості: «Я знаю, що роблю», «Я маю право чинити так, як вважаю за потрібне». На рівні психологічного аналізу відповідальність формується як результат інтеграції всіх психічних функцій і суб'єктивного сприймання навколишнього світу, оцінки власних чуттєвих ресурсів, емоційного ставлення до обов'язку, волі.

Структуру особистісної відповідальності у дотриманні прав і свобод людини варто визначити як єдність трьох складових компонентів: когнітивного, емоційно-мотиваційного і діяльнісно-поведінкового. Когнітивний компонент відповідальності передбачає засвоєння понять про моральні норми, самооцінку, яка забезпечує уміння адекватно проаналізувати свої можливості. *Емоційно-мотиваційний компонент* передбачає позитивне ставлення до моральних норм, бажання діяти відповідно до них, почуття вини, сорому через невиконання норм, наявність совісті, емпатії. *Діяльнісно-поведінковий компонент* – це готовність особистості дотримуватися норм та вимог суспільства, відповідати за наслідки своїх вчинків, виконувати соціальні ролі, здатність контролювати і коригувати свою поведінку до норм.

Таким чином, усвідомлення особистістю своєї відповідальності визначається цілою низкою чинників: пізнавальних, мотиваційних, характерологічних, ситуативних та інших. У процесі формування відповідальності виникає внутрішній механізм контролю. Суб'єкт насамперед відповідає за свої дії перед самим собою, а не перед зовнішньою інстанцією. Наявність інстанції як такої є важливим фактором, що регулює не тільки індивідуальну, а й суспільне життя.

Отже, відповідальність не є однаковим критерієм для особистостей, вона є способом відповідального реагування, яке формує поведінку людини, що залежить як від індивідуального змісту сформованої відповідальності, так і від особистісних та ситуаційних механізмів та умов реалізації відповідальної поведінки у дотриманні прав і свобод людини.

Список використаних джерел

1. Пиаже Ж. Речь и мышление ребёнка. Москва: Учпедгиз. 1932. 412 с.
2. Дементий Л. И. Ответственность как ресурс личности: монография. Москва: Информ-Знание. 2005. 188 с.
3. Тернопільська В. І. Відповідальність особистості: гуманітарний аспект. *Вісник Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка*. 2004. № 14. С. 47–50.
4. Савчин М. В. Проблеми вивчення відповідальності як соціально-психологічної якості людини. *Педагогіка і психологія*. Вісник АПН України, 1994. С. 30–37.
5. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки: монографія. Івано-Франківськ: Місто НВ. 2008. 280 с.
6. Патинок О. П. Відповідальність як компонент професійно-етичної поведінки практичного психолога. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Серія 11: Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління: Зб. наукових праць. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2004. Вип. 1 (23). С. 139–144.

О. Ю. Сидоренко,

*провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
психологічного забезпечення ДНДІ МВС України,
кандидат психологічних наук, доцент*

ЗАПОБІГАННЯ ЕТНІЧНОМУ ПРОФАЙЛІНГУ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ

Існування будь-якої країни в сучасному світі є досить ускладненим без ефективної діяльності щодо охорони прав людини та громадянина. До того ж, реальність забезпечення прав і свобод людини на сьогодні є важливим показником досягнутого суспільством рівня цивілізованості. Саме тому більшість країн світу приділяє значну увагу удосконаленню організації та діяльності правоохоронних органів, як одному із найважливіших інститутів демократичного суспільства.

В Україні на тлі соціальних, економічних, політичних та ідеологічних перетворень проблематика охорони прав і свобод набуває особливої актуальності як в науковому, так і в практичному аспектах. Нагальною є потреба створення ефективної правоохоронної системи, яка б відповідала вимогам сучасності, враховувала останні здобутки юридичної та психологічної науки, була зорієнтована на реальне виконання практичних завдань у сфері охорони права. Тому зрозумілою є підвищена увага суспільства до реалізації принципів рівності та недискримінації в роботі правоохоронців.

Загальні принципи рівності та недискримінації встановлені Конституцією України. Так, у статті 24 говориться: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [1].

Принцип недискримінації означає заборону необґрунтованого відмінного ставлення (встановлення розрізень, винятків, обмежень чи переваг) до осіб, які перебувають в однаковій ситуації, чи однакового підходу до осіб, які перебувають у кардинально різних ситуаціях. Оскільки дискримінація призводить до обмеження або унеможливлення здійснення прав і свобод на рівних підставах, то її заборона розглядається як один із шляхів забезпечення рівності всіх людей. Право на захист від дискримінації є одним із фундаментальних прав людини, яке визнане міжнародним правом і має бути забезпечене сучасними державами [5, с. 10].

Проблема стрімкого поширення расизму та ксенофобії в українському суспільстві протягом останніх років привертає все більшу увагу фахівців різного кола до пошуку шляхів її вирішення. Ксенофобія та різноманітні форми етнофобій (антисемітизм, русофобія, циганофобія тощо), релігійних фобій або фобій по відношенню до різних соціальних груп (наприклад, ісламофобія, мігрантофобія) набувають більш масового характеру [3, с. 49].

У контексті існування цієї проблематики останнім часом все частіше почав згадуватися «етнічний профайлінг», відомий також як «етнічно-вибірковий підхід».

У загальному розумінні профайлінг (з англ. «profile» – профіль, обрис, контур) – це сукупність психологічних методів і методик оцінки та прогнозування поведінки особи на основі аналізу найбільш інформативних приватних ознак, характеристик зовнішності, невербальної і вербальної поведінки [6, с. 132].

У міжнародній юридичній практиці профайлінг розуміється як практика поліції, згідно з якою певний набір характеристик (профілів) використовується для пошуку і затримання особи, яка вчинила злочин (кримінальний профайлінг), або для виявлення осіб, які, можливо, мають відношення до злочинної діяльності (поведінковий профайлінг). Кримінальний та поведінковий профайлінг є допустимими та законними засобами, які дозволяють максимально ефективно розподіляти обмежені ресурси правоохоронних органів. Етнічний же профайлінг визначається як прояв ксенофобії та расової дискримінації [7, с. 129].

У вузькому розумінні термін «етнічний профайлінг» має місце тоді, коли поліцейський зупиняє, ставить питання, заарештовує особу на підставі її раси чи етнічності. У широкому розумінні явище «етнічного профайлінгу» виникає тоді, коли поліція поряд з іншими фактами постійно й обов'язково використовує чинник етнічності чи раси як чинник, який спонукає до злочину, й на цій основі приймає рішення [4, с. 30].

На практиці, етнічний профайлінг базується на припущенні про наявність зв'язку між схильністю до вчинення правопорушень та етнічним походженням особи. Зазначений підхід описує практику використання працівниками правоохоронних органів узагальнень, які ґрунтуються на національності, етнічному походженні, релігії осіб, а не на об'єктивних поведінкових критеріях, в якості підстав для підозри в причетності до злочинної діяльності. Етнічний профайлінг проявляється в більш прискіпливій увазі працівників правоохоронних органів до осіб, які відрізняються своєю зовнішністю від представників так званої «титульної» нації: більш частій перевірці документів, вуличних оглядах, затриманні та доставленні осіб без достатніх на те підстав.

У зв'язку із зазначеним, доречно буде згадати, що «ситуація, за якої з особою та/або групою осіб за їх певними ознаками поводяться менш прихильно, ніж з іншою особою та/або групою осіб в аналогічній ситуації, крім випадків, коли таке поведіння має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними» є прямою дискримінацією згідно зі ст. 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації» [2]. Крім того, відповідно до того самого Закону працівники правоохоронних органів в своїй роботі повинні дотримуватися принципу недискримінації.

Практика використання етнічного профайлінгу (проведення перевірок осіб базуючись виключно на зовнішніх характеристиках особи, без відповідного індивідуального профілю порушника та/чи орієнтування на пошук певної особи, підозрюваної в скоєнні правопорушення на певній території та в обмежений часовий строк) є забороненим методом роботи поліцейських. До заборонених практик відносяться такі дії як:

- безпідставна перевірка документів осіб на вулиці;
- безпідставна перевірка наявності посвідки на проживання/візи у осіб, що не є резидентами/громадянами;

– масова перевірка документів та/чи дактилоскопіювання осіб у місцях компактного перебування/проживання.

Підсумовуючи викладене, хотілося б зазначити, що кримінальний та поведінковий профайлінг – це абсолютно прийнятна й цілком законна форма роботи правоохоронних органів, спрямована на ефективну боротьбу із злочинністю та забезпечення громадського порядку. До тих пір, поки поліція використовує у своїй роботі профілі, які базуються на інформації про індивіда, або фактори, які є об'єктивними та статистично обґрунтованими в якості суттєвих індикаторів злочинної діяльності, профайлінг є законним.

Однак профайлінг, який базується лише на окремій ознаці особи, може викликати цілком обґрунтовані побоювання та призводити до дискримінаційного розрізнення. Етнічний профайлінг є різновидом дискримінаційної практики, тому що відмінність між об'єктами профайлінгу в цьому разі обумовлена виключно їх приналежністю до різних етнічних спільнот, національностей чи рас.

Етнічний профайлінг, як і будь-яка інша дискримінаційна практика, заперечує один з базових принципів прав людини, а саме: рівність людей у своїй гідності та правах, адже використання цього підходу припускає можливість необґрунтованих обмежень прав певних груп людей лише на підставі їх етнічного походження. Отже, діяльність правоохоронних органів у демократичній країні має виключати застосування етнічного профайлінгу за будь-яких обставин.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 01.12.2020).
2. Про засади запобігання та протидії дискримінації: Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 32. ст. 412. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> (дата звернення 01.12.2020).
3. Гринчак А. А. Протидія расизму, ксенофобії та екстремізму : навчальний посібник. Київ : Видавництво «ФОРМ» Голембовська О. О., 2018. 248 с.
4. Етнічність: енциклопедичний довідник / за ред. В. Б. Євтух. Київ, 2012. 396 с.
5. Делеменчук О., Кобзін Д., Матвійчук О. та ін. Права людини в діяльності поліції: практичний посібник. Київ : НАВС, 2016. 79 с.
6. Дручек О. В. Профайлінг як метод забезпечення державної безпеки і громадського порядку: проблеми застосування. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 1. Т. 2. С. 132–136.
7. Катуніна О. В. Профілактика та запобігання проявам етнопрофайлінгу як чинники формування громадянського суспільства в умовах мультикультурної України. *Культура народів Причерномор'я*. 2011. № 213. С. 128–133.

К. А. Товкач,

*студентка Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького юридичного інституту МВС України*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ОПЕРАЦІЙ З КРИПТОВАЛЮТОЮ

Питання захисту прав людей під час здійснення ними операцій з криптовалютою зараз є досить актуальним, адже в наш час кількість криптовалют надзвичайно велика. Станом на 10 березня 2020 року кількість криптовалют, доступних в інтернеті, становить більше 2,3 тис. [1].

В Україні питання такого виду операцій є досить важливим. Незважаючи на те, що *de jure* в нашій країні криптовалюта відсутня, але *de facto* ми маємо потужну криптовалютну спільноту з українськими коренями.

У цій доповіді хочемо розглянути актуальні проблеми захисту прав людей, які працюють з криптовалютою.

Перш ніж розглядати проблеми, необхідно дати відповідь на питання «Що таке криптовалюта?». Це децентралізований цифровий вимір вартості, що може бути виражений у цифровому вигляді та функціонує як засіб обміну, збереження вартості або одиниця обліку, що заснований на математичних обчисленнях, є їх результатом та має криптографічний захист обліку [2].

Однією з проблем є відсутність нормативно-правової бази щодо операцій з криптовалютою. У 2014 році Національним банком України (НБУ) було надано «Роз'яснення щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin», в якому зазначалось, що НБУ розглядає «віртуальну валюту/криптовалюту» Bitcoin як грошовий сурогат, який не має забезпечення реальною вартістю і не може використовуватися фізичними та юридичними особами на території України як засіб платежу, оскільки це суперечить нормам українського законодавства.

З метою захисту прав споживачів, безпечності здійснення переказу коштів Національний банк України рекомендує громадянам використовувати послуги лише тих платіжних систем, систем розрахунків, які внесені Національним банком України до Реєстру платіжних систем, систем розрахунків, учасників цих систем та операторів послуг платіжної інфраструктури [3]. Аналізуючи викладене в роз'ясненні, розуміємо, що воно не дозволяє використання криптовалют в Україні, але, фактично, і не забороняє, адже носить суто рекомендаційний характер.

Україну цікавить регулювання правовідносин, пов'язаних із обігом криптовалюти саме в європейських державах, до інтеграції із якими спрямована економічна, соціальна, військова тощо політика держави. Станом на сьогодні у більшій чи меншій мірі операції з біткоїнами отримали легалізацію в Австралії, Австрії, Болгарії, Бразилії, Ізраїлі, Канаді, КНР, Норвегії, Сінгапурі, США, Тайланді, ФРН, Хорватії, Швейцарії, Японії та ін. Як бачимо, серед названих держав п'ять є членами ЄС [4].

Ще однією проблемою, яка виникає через відсутність нормативно-правового регулювання, є відсутність захисту людей під час операцій з криптовалютами, адже криптовалюта має як переваги, так і недоліки.

Так, повні анонімність і конфіденційність транзакцій роблять можливим спекулювання валютою та використання її для злочинних операцій, таких як торгівля людьми, контрабанда наркотиків, фінансування тероризму тощо.

Очевидно, що стрімке поширення незаконних криптовалютних платежів і не вживання своєчасних заходів боротьби з ними може мати негативні наслідки, а саме:

- ухилення від сплати податків;
- унеможливлення контролюваності вчинення фінансових операцій з боку уряду суб'єктами цієї платіжної системи;
- використання криптовалюти для відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму.

Іншою характеристикою криптовалюти є еластичний курс, який залежить від попиту і пропозиції на неї. Це пов'язано з тим, що курс визначається лише користувачами валюти через зміни попиту та пропозиції [5], а отже, особа в будь-який час може як заробити, та і втратити.

У «Роз'ясненні щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin» НБУ було визначено, що всі ризики за використання в розрахунках «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin несе учасник розрахунків за ними. Національний банк України як регулятор не відповідає за можливі ризики і втрати, пов'язані з використанням «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin [3]. Тобто, тут виникає правовий ризик для власника біткоїнів в Україні, що має дві складові. Перша полягає у тому, що у разі суперечливої ситуації, пов'язаної із незаконним заволодінням чужими біткоїнами, власнику не доводиться розраховувати на юридичну допомогу держави [6, с. 37]. А друга полягає саме у невизначеності правового режиму операцій із криптовалютою. Так, у разі розкриття інформації про власні накопичення у біткоїнах публічною особою, наприклад, чиновником чи народним депутатом, держава з певними зусиллями, але зможе отримати дані про транзакції з купівлі-продажу біткоїнів з точністю до секунди. Зрозуміло, що у разі запровадження покарання за здійснення операцій на ринку криптовалюти, на основі принципу відсутності зворотної дії закону, що погіршує становище особи, до неї санкції застосовані не будуть. Проте можуть бути запроваджені заходи перевірки походження реальних грошей, за які купувалася криптовалюта, негативна реклама у ЗМІ тощо. І навпаки, у разі повної легалізації і легітимації Україною операцій на ринку криптовалюти з певної календарної дати держава може відкрито називати порушниками тих осіб, хто проводив такі операції до цієї дати. І тут ризик для власника біткоїнів полягає у можливості застосування подвійних стандартів з боку окремих державних органів чи посадових осіб (наприклад, «цей «наш» – про нього нічого не скажемо; а цей «чужий» – треба щоб в усіх ЗМІ пройшла інформація, що він є порушником закону та ще й отримав великі нетрудові доходи від купівлі біткоїнів») [6, с. 37].

Підтвердженням того, що в Україні відсутній захист прав людей під час операцій з криптовалютою є рішення апеляційного суду м. Києва від 12.10.2016 у справі

№ 753/599/16, де позивач обґрунтовує свою позицію тим, що біткоїн – це майнові права на записи у відкритій базі даних блокчейн. Її матеріальна цінність підтверджується їх вартістю на світових онлайн-майданчиках для торгівлі та підлягає судовому захисту. Суд, посилаючись на вищезгадане роз'яснення НБУ, вважає, що біткоїн не є річчю в розумінні ст. 179 Цивільного кодексу України, тому що не має ознак матеріального світу та не є продукцією. Крім того, криптовалюта не має ознак майнових прав [7, с. 179].

Необхідно зазначити, що Україна намагається зробити кроки до легалізації криптовалюти та захисту прав людей, що її використовують. В Україні 25 вересня 2017 року вперше у світі відбулась електронна трансатлантична угода з обміну нерухомості на криптовалюту. Підприємець Марк Гінзбург фактично обміняв свою київську квартиру на Ethereum. У процесі угоди сторони використали смарт-контракт блокчейну Ethereum [8].

Також позитивним моментом в Україні було б створення власних криптовалют. «Карбованець» – це цифрові інтернет-гроші, криптовалюта, така як біткоїн, тільки українська і конфіденційна завдяки технологіям Cryptonote, основною особливістю якої є орієнтованість на приватність, оскільки це право кожного. Вона з'явилась 30 травня 2016 року та є першою українською криптовалютою. На сьогодні вартість 1 карбованця складає 1.98 грн [9]. На листопад 2019 року в обігу існувало більше 8 млн карбованців.

Також в Україні з'явилася власна криптовалюта під назвою BitGrivna. Це електронні гроші, які використовуються як альтернативна або додаткова валюта, з безпрецедентним рівнем безпеки. Її емісія та облік засновані на криптографії і методі захисту Proof-of-work (принцип захисту систем від зловживання послугами, заснований на необхідності виконання запрошуючою стороною деякої роботи (POW-завдання), результат якої легко і швидко перевіряється обслуговуючою стороною).

Із визначення і назви стає зрозуміло, що BitGrivna побудована на тому самому вихідному коді, що і біткоїн, тому можна вважати її форком біткоїну або навіть його клоном [5].

У підсумку слід зазначити, що режим криптовалют в Україні перебуває у правовому вакуумі. Щоб подолати цю проблему, необхідно забезпечити відкритість інформації про криптовалюту для кожного споживача і користувача, зробити законодавчі уточнення і закріплення цього поняття шляхом прийняття відповідних норм у сфері податкового, банківського, цивільного та господарського права.

Список використаних джерел

1. All Cryptocurrencies CoinMarketCap. URL: <https://coinmarketcap.com/> (дата звернення: 19.11.2020).
2. Ярова К. О. Криптовалюта: визначення правового статусу в Україні. *Молодий вчений*. 2017. № 10. С. 1117–1120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_10_253 (дата звернення: 19.11.2020).
3. Роз'яснення щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin: Роз'яснення Національного банку України від 10.11.2014 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/n0435500-14> (дата звернення: 19.11.2020).

4. Дерев'янюк Б. В. Щодо наближення законодавства про операції із криптовалютою України до законодавства окремих європейських держав. *Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу: теоретичні та практичні аспекти*: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 23 листопада 2017 року): у 2-х ч. Полтава: Россава, 2017. Ч. 2. С. 59–63. URL: <http://hero.dli.donetsk.ua/handle/123456789/758> (дата звернення: 19.11.2020).
5. Данік Н.В., Рудь І.Ю. Криптовалюта: можливості розвитку чи загроза тінізації для України. *Інтелект XXI*. 2018. № 3. С. 149–154. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/int_XXI_2018_3_33 (дата звернення: 19.11.2020).
6. Дерев'янюк Б. В. Ризики здійснення операцій з криптовалютою (біткойнами) громадян і суб'єктів господарювання України. *Форум права*. 2017. № 3. С. 33–39. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_3_8.pdf
7. Поплавський О.О. Криптовалюта як об'єкт економічного аналізу в страхових компаніях. *Вісник ЖДТУ*. 2016. № 4. С. 178–184.
8. Надієвець Л.М. Економіко-правовий статус криптовалют в Україні та за кордоном. *Бізнес Інформ*. 2017. № 12. С. 390–396. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2017_12_61 (дата звернення: 19.11.2020).
9. Електронний Карбованець. URL: <https://karbo.io/ua/> (дата звернення: 19.11.2020).

М. В. Тригубенко,

*заступник начальника науково-організаційного відділу ДНДІ МВС України,
кандидат юридичних наук*

НОВЕЛИ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ОПЛАТИ І СТИМУЛЮВАННЯ ПРАЦІ НАУКОВИХ ПРАЦІВНИКІВ В УКРАЇНІ

Конституція України, проголосивши Україну соціальною і правовою державою, визначила обов'язок держави щодо утвердження, забезпечення і гарантування прав і свобод людини [1].

Складовою цього обов'язку є забезпечення державою соціальної спрямованості економіки, створення умов та гарантування можливостей для громадян заробляти собі на життя працюю і своєчасно одержувати винагороду за неї (статті 13, 43 Конституції України). Зокрема, у статті 43 Конституції України зміст права на працю полягає у можливості кожної особи заробляти собі на життя працюю, яку вона вільно обирає або на яку вільно погоджується. Це право забезпечується обов'язком держави створювати громадянам умови для повного його здійснення, гарантувати рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовувати програми навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб.

Визначення терміна «заробітна плата» наведено в Конвенції Міжнародної організації праці «Про захист заробітної плати» № 95 (ратифікованої Україною 30.06.1961) [2], ст. 94 Кодексу законів про працю України [3], ст. 1 Закону України «Про оплату праці» від 24 березня 1995 року № 108/95-ВР [4]. Під заробітною платою, зокрема, розуміється будь-яка винагорода або заробіток, які обчислюються, як правило, у грошовому виразі, та які роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу. При цьому поняття «заробітна плата» і «оплата праці», які використовуються у трудовому законодавстві, є рівнозначними в аспекті прав і обов'язків щодо оплати праці, умов їх реалізації та наслідків, що мають настати у разі невиконання цих обов'язків.

Наведений зміст поняття заробітної плати узгоджується з одним із принципів здійснення трудових правовідносин – відплатність праці, який набув відображення в Європейській соціальній хартії (переглянутій від 3 травня 1996 року та ратифікованій Україною 14.09.2006) [5], за яким усі працівники мають право на справедливую винагороду, яка забезпечить достатній життєвий рівень.

Регулювання оплати праці працівників здійснюється шляхом установаження розміру мінімальної заробітної плати та інших державних норм і гарантій. Обсяг заробітної плати найманого працівника становлять винагорода за виконану роботу та гарантовані державою виплати. Право працівника на належну заробітну плату кореспондується з обов'язком роботодавця нарахувати йому вказані виплати, гарантовані державою, і виплатити їх.

Підтримка високих темпів розвитку науки – важливе завдання, яке постає перед усіма державами задля забезпечення прогресу суспільства, підвищення добробуту громадян. Тому вкрай важливо забезпечувати державну підтримку наукового

кадрового потенціалу, а саме наукових працівників, які забезпечують ефективно провадження наукової і науково-технічної діяльності в країні. Вкрай загрозливою на сьогодні в Україні є тенденція скорочення наукових кадрів вищої кваліфікації, відсутність перспектив у власній країні для талановитих молодих вчених, що призводить до відтоку кадрів до інших країн. Тому Уряд нашої держави повинен докласти максимум зусиль для збереження наукових кадрів, застосувавши необхідні засоби фінансового стимулювання для здійснення наукових розробок та забезпечення гідної оплати праці науковцям.

Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26 листопада 2015 року № 848-VIII [6] (далі – Закон України про науку) передбачено, що оплата праці наукових працівників повинна забезпечувати достатні матеріальні умови для їх ефективної самостійної творчої діяльності, підвищення престижності професії, стимулювання залучення талановитої молоді до наукової і науково-технічної діяльності та підвищення кваліфікації наукових працівників.

Умови оплати праці працівників державних наукових установ, що фінансуються з державного бюджету, визначаються Кабінетом Міністрів України.

Так, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2002 року № 1298 [7] визначено порядок оплати праці для працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці. На виконання зазначеної постанови КМУ також діє наказ Міністерства освіти і науки України від 26 вересня 2005 року № 557, яким упорядковано умови оплати праці та затверджено схеми тарифних розрядів працівників ЗВО, установ освіти та наукових установ [8].

У 2020 році було прийнято постанову Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2020 року № 750 [9] щодо підвищення оплати праці працівників установ, закладів та організацій бюджетної сфери, відповідно до якої з 1 вересня по 31 грудня 2020 року підвищено розміри посадових окладів (тарифних ставок) працівників 1 тарифного розряду (визначається в розмірі 2225 гривень) та відповідно збільшено за іншими тарифними розрядами (з 1 до 25 тарифний розряд). Таким чином, підвищено посадові оклади і для наукових працівників.

Проте від 03 вересня 2020 року Урядом було прийнято Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (щодо уточнення деяких положень)» (від 03 вересня 2020 року № 870-IX) [10]. Цим Законом внесено зміни щодо врегулювання деяких питань у сфері наукової і науково-технічної діяльності, які були незгоджені, незбалансовані або відсутні у чинному Законі про науку. У тому числі, уточнено визначення окремих положень щодо здійснення вченими науково-педагогічної діяльності у закладах вищої освіти, заміщення вакантних посад наукових працівників, а також щодо оплати і стимулювання праці (навчання) вчених.

Так, у новому Законі йдеться про те, що вчені мають право в робочий час здійснювати з дозволу керівника наукової установи науково-педагогічну діяльність у закладах вищої освіти не за місцем основної роботи обсягом до 240 годин протягом навчального року зі збереженням зарплати за основним місцем роботи.

Крім того, абзац другий ст. 36 Закону про науку доповнено та передбачено, що заробітна плата наукових працівників складається з посадових окладів (ставок),

премій, доплат за наукові ступені, вчені звання, надбавки за стаж наукової, науково-педагогічної роботи та інших надбавок, доплат та винагород, передбачених законодавством у сфері наукової і науково-технічної діяльності; аспірантам, ад'юнктам і докторантам, зарахованим на навчання за державним замовленням, призначається стипендія в розмірі, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Водночас абзац третій ст. 36 Закону України про науку доповнено та передбачено, що науковому працівнику за виконання роботи у вільний від основного навантаження час винагорода виплачується за договорами цивільно-правового характеру, та за роботу за сумісництвом – на умовах трудового договору.

Необхідно також зазначити, що до внесення змін в Законі про науку йшлося про те, що держава гарантує встановлення окладів (ставок) науковим працівникам державних наукових установ, виходячи з розрахунку посадового окладу молодшого наукового співробітника на рівні не нижче подвійної середньої заробітної плати у промисловості в цілому по Україні. Однак новим Законом внесено зміни до Закону про науку, які передбачають, що посадовий оклад молодшого наукового співробітника встановлюється на рівні, не нижче одинадцяти прожиткових мінімумів для працездатних осіб, розмір якого визначено Законом на 1 січня 2020 року. Ця законодавча зміна буде введена в дію з 1 січня 2023 року.

Отже, вказані новели законодавства дозволять підвищити ефективність реалізації державної політики у сфері науки, забезпечать належне стимулювання та зацікавленість наукових працівників в ефективному провадженні наукової і науково-технічної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної ради України*. 1996. № 30. Ст. 54.
2. Конвенція Міжнародної організації праці «Про захист заробітної плати» № 95 (ратифікована Україною 30.06.1961).
3. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 1971. додаток до № 50. Ст. 375.
4. Про оплату праці: Закон України від 24 березня 1995 року № 108/ 95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 17. Ст. 121.
5. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 року (Страсбург) (ратифікована Україною 14.09.2006).
6. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26 листопада 2015 року № 848-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 3. Ст. 25.
7. Про оплату праці для працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери: постанова Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2002 року № 1298. *Офіційний вісник України*. 2002. № 36. Ст. 1699.
8. Про впорядкування умов оплати праці та затвердження схем тарифних розрядів працівників ЗВО, установ освіти та наукових установ: наказ Міністерства освіти і науки України від 26 вересня 2005 року № 557.

9. Про підвищення оплати праці працівників установ, закладів та організацій бюджетної сфери: постанова Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2020 року № 750. *Офіційний вісник України*. 11.09.2020. № 71, стор. 12. Ст. 2264.

10. Про внесення змін до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (щодо уточнення деяких положень): Закон України від 03 вересня 2020 року № 870-ІХ. *Голос України*. 02.10.2020. № 182.

Р. С. Филь,

начальник відділу 2-го науково-дослідного відділу науково-дослідної лабораторії криміналістичної та спеціальної техніки ДНДІ МВС України, кандидат юридичних наук, старший дослідник

ПРАВОВИЙ СТАТУС МІНІСТЕРСТВА ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ НА ДОСТУПНІСТЬ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ

Конституція України як основний Закон загальних прав і свобод громадян і суспільства гарантує кожному право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Забезпечення доступності ефективної медичної допомоги невід'ємно пов'язано з доступністю до основних (життєво необхідних) лікарських засобів [1, ст. 49].

Міністерство охорони здоров'я України (далі – МОЗ) є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, а також захисту населення від інфекційних хвороб, протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу та іншим соціально небезпечним захворюванням, попередження та профілактики неінфекційних захворювань. До його основних завдань належить: забезпечення населення якісними, ефективними та безпечними лікарськими засобами, створення, виробництва, контролю якості та реалізації лікарських засобів, медичних імунобіологічних препаратів, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу, а також безпечних медичних виробів та косметичної продукції; технічне регулювання медичних виробів, медичних виробів для діагностики *in vitro*, активних медичних виробів, які імплантують, косметичної продукції; розвиток кадрового потенціалу системи охорони здоров'я, вищої медичної, фармацевтичної освіти та науки [2].

Компетенція МОЗ у сфері створення, виробництва, контролю якості та реалізації лікарських засобів, медичних імунобіологічних препаратів і медичних виробів визначена Положенням про Міністерство охорони здоров'я України. Відповідно до його п.12 МОЗ затверджує: методи здійснення контролю якості лікарського засобу, інструкцію з медичного застосування лікарського засобу та переліки лікарських засобів, по-перше, дозволених до застосування в Україні, які відпускаються без рецептів в аптеках та їх структурних підрозділах, по-друге, що містять незначну кількість наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, що підлягають контролю під час ввезення на митну територію України та вивезення за її межі, по-третє, які повинні бути наявні в медичних аптечках першої допомоги для пасажирських легкових і вантажних транспортних засобів, по-четверте, отруйних і сильнодіючих лікарських засобів, по-п'яте, заборонених до рекламування, які відпускаються без рецепта, по-шосте, що підлягають реімбурсації. Крім того, згідно з п. 12 зазначеного положення, МОЗ затверджує порядки, зокрема: ведення міжвідомчої бази даних, зареєстрованих в Україні лікарських засобів; перевірки суб'єктів господарювання та здійснення контролю якості лікарських засобів; видачі реєстраційного посвідчення

лікарського засобу та сертифіката відповідності на мастер-файл на плазму; заборони (тимчасової заборони) і вилучення з обігу лікарських засобів на території України; здійснення контролю якості лікарських засобів під час оптової та роздрібної торгівлі; здійснення фармаконагляду та контролю за цільовим використанням спирту етилового, який застосовується для виготовлення лікарських засобів; організації та проведення експертизи, а також узгодження нормативно-технічної документації з виробництва лікарських засобів; проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань; проведення доклінічного вивчення лікарських засобів, а також затверджує вимоги до умов проведення окремих досліджень, порядок проведення експертизи матеріалів доклінічного вивчення лікарських засобів; проведення сертифікації виробництва лікарських засобів, лікарських засобів для міжнародної торгівлі, а також сертифікації підприємств, які здійснюють оптову реалізацію (дистрибуцію) лікарських засобів. До того ж, МОЗ уповноважено інформувати працівників охорони здоров'я і населення про ліки, дозволені до застосування; здійснює державну реєстрацію (перереєстрацію) лікарських засобів; затверджує форму спеціальних бланків рецептів, порядок їх реєстрації, ведення обліку і зберігання, а також правила оформлення. Також, МОЗ затверджує правила: виписування рецептів на медичні препарати; виробництва та контролю якості лікарських засобів в аптеках; зберігання ліків у закладах охорони здоров'я та їх знищення.

Наразі до системи регуляторних органів щодо лікарських засобів, крім МОЗ, також належать Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками, яка забезпечує реалізацію державної політики у сферах контролю якості та безпеки лікарських засобів (здійснює оцінку рівня виробництва під час прийняття рішення про реєстрацію лікарських засобів та забезпечує контроль якості лікарських засобів під час їх допуску та обігу на ринку України), та Державний Експертний Центр при МОЗ України, який забезпечує незалежну експертизу фармацевтичної продукції для її допуску на ринок.

Отже, МОЗ є профільним відомством, що формує державну політику у сфері охорони здоров'я та приймає рішення про реєстрацію або відмову в реєстрації лікарського засобу; затверджує показники якості й безпеки лікарських засобів, вимоги й умови проведення виробничого контролю щодо якості, досліджень доклінічного вивчення лікарських засобів та програми клінічних випробувань лікарських засобів.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-В. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України: постанова Кабінету Міністрів України від 25 березня 2015 р. № 267. Офіційний вісник України. 2015. № 38. С. 86. Ст. 1141.

С. П. Филь,

*старший науковий співробітник науково-організаційного відділу ДНДІ МВС України,
кандидат юридичних наук*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ НА РЕЗУЛЬТАТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Дотримання прав та свобод людини та громадянина є найголовнішим і пріоритетним завданням для кожної демократичної держави в світі. Для забезпечення дотримання державою прав і свобод людини і громадянина, необхідно, щоб на всіх рівнях влади та кожним громадянином було усвідомлено важливість дотримання прав і свобод людини.

Забезпечення державою соціального прояву основних прав і свобод людини і громадянина полягає у тому, що вони сприяють всебічному розвитку особи, надають громадянам широкі можливості для активної участі в управлінні суспільством і державою, сприяють підвищенню рівня загальної та правової культури особи, удосконаленню демократичного способу життя.

Слід відмітити, що головна функція органів державної влади, правоохоронних та правозахисних органів при забезпеченні прав та свобод людини і громадянина – це гарантування верховенства права й справедливого судочинства. У цьому механізмі надзвичайну роль відіграє виконання норм Конституції України як основного нормативно-правового акта держави.

Проголосивши свою незалежність у 1991 році, Україна почала робити перші кроки на шляху до ствердження демократичності та верховенства права.

Закріпленні норми у другому розділі «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України [1] відтворюють не тільки фактичний і юридичний статус особи в суспільстві, а й суть демократії, що існує в державі, соціальні можливості, які закладені безпосередньо в суспільному ладі. Ці норми повністю узгоджуються з відповідними положеннями ратифікованих Україною міжнародних документів: Загальної Декларації прав людини [2], Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права [3], Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [4], Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [5], Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [6] та інших договорів з прав людини Ради Європи.

16 грудня 1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН прийнято Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, який Україна ратифікувала 19 жовтня 1973 р. [3]. У межах цього Пакту держави-учасниці зобов'язалися визначити право кожної людини: на участь у культурному житті, користування результатами наукового прогресу та їх практичне застосування, користування захистом моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з будь-якими науковими, літературними чи художніми працями, автором яких вона є. Також кожна країна зобов'язалася поважати свободу, безумовно необхідну для наукових досліджень і

творчої діяльності, гарантувала розвиток міжнародних контактів та співробітництва в науковій і культурній галузях.

В Україні для забезпечення міжнародної співпраці у сфері науки, культури, торгівлі та промисловості бракує чіткого правового механізму захисту ПІВ. Для забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина щодо охорони та захисту ПІВ Україна ратифікувала низку міжнародних нормативно-правових актів у сфері інтелектуальної власності. Основні з них: Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 р. [7], яка набула чинності в Україні 25 грудня 1991 р.; Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків від 14 квітня 1891 р. [8], до якої Україна приєдналася 25 грудня 1991 р., Всесвітня конвенція про авторське право від 6 вересня 1952 р. [9], до якої Україна приєдналася 17 січня 1994 р., Гаазька угода про міжнародну реєстрацію промислових зразків [10], до якої Україна приєдналася 17 січня 2002 р., Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів, ратифікована Україною 25 жовтня 1995 р. [11], Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності від 15 квітня 1994 р. (далі – Угода ТРІПС) [12] та ін.

Основоположною в частині захисту права інтелектуальної власності є Угода ТРІПС, положеннями якої встановлені мінімальні стандарти для визнання та захисту об'єктів права інтелектуальної власності. Ця Угода вимагає від країн – членів СОТ установлювати справедливі й рівні для всіх процедури захисту права інтелектуальної власності, які не будуть необґрунтовано обтяжливими, складними або витратними, а також не обмежуватимуться в часі для вжиття дій. Слід зазначити, що Україна 5 лютого 2008 р. у Женеві підписала Протокол про приєднання до Угоди про створення СОТ.

Застосування адміністративних процедур на митному кордоні для захисту права інтелектуальної власності визначено розд. 4 «Особливі вимоги щодо заходів на кордоні» Угоди ТРІПС. У цьому розділі прописаний правовий механізм митного захисту права інтелектуальної власності, який полягає в тому, що кожна країна – учасниця СОТ повинна визначити компетентний орган, який на розсуд кожного члена може бути як адміністративним, так і судовим, до якого правовласник може подавати заяви на здійснення митних процедур щодо захисту права інтелектуальної власності [12, ст. 51–60].

Отже, вищезазначені міжнародні документи забезпечують правову охорону інтелектуальної власності та стали основою для розвитку системи спеціалізованого законодавства у сфері інтелектуальної власності в Україні.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. *Урядовий кур'єр*. 200. 10 груд. (№ 232).
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 08.12.2020).
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 08.12.2020).

5. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 року. Зібрання чинних міжнародних договорів України. 1990. № 1. 225 с.

6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. *Урядовий кур'єр*. 2010. 17 лис. (№ 215).

7. Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 р. Зібрання чинних міжнародних договорів України. 1990. № 1. С. 320.

8. Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків від 14 квітня 1891 р. Зібрання чинних міжнародних договорів України. 1990. № 1. 348 с.

9. Протокол до Мадридської угоди про міжнародну реєстрацію знаків від 28 червня 1989 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_583 (дата звернення: 08.12.2020).

10. Ніццька угода про Міжнародну класифікацію товарів і послуг для реєстрації знаків від 15 червня 1957 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_066 (дата звернення: 08.12.2020).

11. Договір про закони щодо товарних знаків від 27 жовтня 1994 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_102 (дата звернення: 08.12.2020).

12. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності від 15 квітня 1994 р. *Офіційний вісник України*. 2010. № 84. 503 с. Ст. 2989.

І. О. Харитоненко,

аспірант Київського університету права НАН України

ПРАВО НА КІБЕРБЕЗПЕКУ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ

У час глобалізації та електронних комунікацій однією із нагальних проблем є проблема кібербезпеки. Надзвичайно актуальним є формування системи забезпечення кібернетичної та інформаційної безпеки України, адже інформаційні технології потенційно можуть бути використані як з метою забезпечення міжнародної стабільності й безпеки, так і з метою протилежною, спрямованою на примноження нових викликів. Масштаб загроз інформаційному простору не обмежується кордонами однієї держави, адже сучасні глобальні комп'ютерні мережі охоплюють переважну більшість країн світу, що додатково сприяє різкому підвищенню кримінального комп'ютерного професіоналізму та високої мобільності злочинців.

Поняття «кіберзлочинність» часто вживається поряд із поняттями «комп'ютерна злочинність», «злочинність у сфері високих (інформаційних) технологій», «високотехнологічна злочинність». Серед вищезазначених термінів поняття «кіберзлочинність» є найширшим та охоплює найбільше коло злочинних посягань у віртуальному середовищі, також його використання регулює міжнародне законодавство [1, с. 172]. У 2017 році було прийнято Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України». Цей Закон визначає правові та організаційні основи забезпечення захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, національних інтересів України у кіберпросторі, основні цілі, напрями та принципи державної політики у сфері кібербезпеки, повноваження державних органів, підприємств, установ, організацій, осіб та громадян у цій сфері, основні засади координації їхньої діяльності із забезпечення кібербезпеки [2]. У Законі наводиться визначення таких термінів:

кібератака – спрямовані (навмисні) дії в кіберпросторі, які здійснюються за допомогою засобів електронних комунікацій (включаючи інформаційно-комунікаційні технології, програмні, програмно-апаратні засоби, інші технічні та технологічні засоби і обладнання) та спрямовані на досягнення однієї або сукупності таких цілей: порушення конфіденційності, цілісності, доступності електронних інформаційних ресурсів, що обробляються (передаються, зберігаються) в комунікаційних та/або технологічних системах, отримання несанкціонованого доступу до таких ресурсів; порушення безпеки, сталого, надійного та штатного режиму функціонування комунікаційних та/або технологічних систем; використання комунікаційної системи, її ресурсів та засобів електронних комунікацій для здійснення кібератак на інші об'єкти кіберзахисту;

кібербезпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі;

кіберзагроза – наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України у кіберпросторі, справляють негативний вплив на стан кібербезпеки держави, кібербезпеку та кіберзахист її об'єктів;

кіберзахист – сукупність організаційних, правових, інженерно-технічних заходів, а також заходів криптографічного та технічного захисту інформації, спрямованих на запобігання кіберінцидентам, виявлення та захист від кібератак, ліквідацію їх наслідків, відновлення сталості і надійності функціонування комунікаційних, технологічних систем;

кіберзлочин (комп'ютерний злочин) – суспільно небезпечне винне діяння у кіберпросторі та/або з його використанням, відповідальність за яке передбачена законом України про кримінальну відповідальність та/або яке визнано злочином міжнародними договорами України;

кіберзлочинність – сукупність кіберзлочинів.

Проте, як зазначають науковці, очевидно, що на сьогодні бракує як високих технологій, так і належних світових стандартів і методологій із кібербезпеки. Сьогодні фактично відсутня імплементація реальних заходів кіберзахисту в ІТ-інфраструктурах, слабкий процес навчання і підвищення обізнаності в питаннях кібербезпеки. Очевидно, що закони – це не якась окрема від всіх нас сутність. Їх виконання – це наш головний обов'язок [3, с. 235].

Таким чином, кібербезпека – захист прав і свобод людини під час використання кіберпростору, а забезпечення кібербезпеки має ґрунтуватися на принципах відкритості, доступності, стабільності та захищеності кіберпростору, розвитку мережі Інтернет та відповідальних дій у кіберпросторі. Також варто зазначити, що з метою попередження цих злочинів необхідне подальше проведення досліджень соціального та кримінологічного напрямку щодо вивчення психофізіологічних властивостей кіберзлочинців, вдосконалення вітчизняного законодавства у сфері охорони державної таємниці та службової інформації, міжнародної взаємодії у сфері забезпечення інформаційної безпеки, покращення змісту вищої освіти фахівців з інформаційної безпеки держави.

Список використаних джерел

1. Іванченко О. Ю. Кримінологічна характеристика кіберзлочинності, запобігання кіберзлочинності на національному рівні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 3. С. 172–177.
2. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 45. Ст. 403.
3. Біленчук П. Д., Обіход Т. В. Кібербезпека і засоби запобігання та протидії кіберзлочинності й кібертероризму. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 3. С. 235–239.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ЗБІРНИК ТЕЗ

**КРУГЛОГО СТОЛУ, ПРИСВЯЧЕНОГО
72-Й РІЧНИЦІ ПРИЙНЯТТЯ ЗАГАЛЬНОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ**

(м. Київ, 10 грудня 2020 року)

*Електронне видання
(авторська редакція)*

*Відповідальна за випуск: Л. Процик
Технічне редагування, макетування: С. Филь, О. Скоробагатько*

Видавець і виготовлювач
Державний науково-дослідний інститут МВС України
Адреса: 01011, м. Київ, пров. Євгена Гуцала, 4А
Телефон: (044) 254-95-21
Факс: (044) 280-01-84
Електронна адреса: dndi@mvs.gov.ua